PERDUKNÉ LATOR ILONA

MAGYAR NYELV

Tankönyv
az általános oktatási rendszerű tanintézetek
8. osztálya számára

Ajánlotta
Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma

ЧОПСЬКА
СЕРЕДНЯ ШКОЛА № 2

ЛЬВІВ
"СВІТ"
2008

УДК 811.511.141(075.3)
ББК 81.665.2я721
Л80

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-1742 від 14.05.08)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Відповідальні за підготовку до видання:
головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України Ж. О. Кошкіна,
методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту
освіти Л. С. Богдан

Лотор-Пердук О. К.

Л80 Угорська мова: Підручник для 8 кл. загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням угорською мовою. – Львів: Світ, 2008. – 288 с.: іл.

ISBN 978-966-603-574-8.

УДК 811.511.141(075.3)
ББК 81.665.2я721

ISBN 978-966-603-574-8

© Лотор-Пердук О. К., 2008
© Видавництво "Світ", 2008

Bevezető olvasmány

Szépen tanulj meg magyarul beszélni.

Sose nevess ki senkit, amiért nem tud magyarul. Ne csúfolódj velük; senkit sem szabad csúfolni, ha hiján van valaminek. Légy türelmes és belátó, gondolj arra, hogy a tiszta érzés és az igaz gondolat egyforma szépen szólal meg a világ minden nyelvén. (…)

A magyar nyelv: igézetes hangszer, melyen csak kevesen tudnak játszani.

Egy igazság minden nyelven egyformán igaz. De abból, hogy magyarul mondjuk el, valamilyen különös varázs származik, egy kis ráadás, az utánozhatatlanság bűbája, egy csipetnyi sajátos, csak a mi fülünkhöz szóló meggyőző erő. (…)

A mi mondatszerkesztésünk kötetlenebb, a mi szórendünk szabadabb másokénál: minden mindenféleképpen értelmes, de mégiscsak egyféleképpen helyes. Arra kell törekedned, hogy megértsed ezt a szabályokba nem foglalható, örök rögtönzéssel szült törvényt. Arra kell törekedned, hogy minden mondatod a százféle változat közül abban az egyetlenben, végérvényesben kristályosodjék ki, melyből már semmiféle erőszakkal ki nem forgatható.

Válaszd meg mestereidet. A holtaktól tanulj: Csokonaitól, Aranytól, Petőfitől és József Attilától. Az élőktől is tanulj, a szíve szerint beszélő néptől, melynek nyelvtana óránkint és falvankint és kilométerenkint változik, mint az eleven víz. Tanulj jó ösztönödtől, de könyvekből is tanulj, mert csak az szeghet meg egy szabályt, aki ismeri. Idegen anyanyelvűektől is tanulj, ha jól tudják nyelvüket. Semmivel sem bizonyíthatom, de érzem, hogy Arany magyarul is tanult Shakespearetől. Homérosztól, Goethétől és Tolsztojtól is van magyarul tanulnivaló; te is

tégy így, harácsolj össze minden szépséget a világból, és fűzd a mi nyelvünk gyöngysorára. (…)

A természettől is tanulj. A hullám ritmusát, a szél dudorászását lesd, hozzád ők is magyarul beszélnek. (…) Anyádtól tanulj, mert tegnap még egy voltál vele, és félig egy maradsz vele még, jó darab ideig: amit csak lehet, tanuld meg tőle, mert ő az egyetlen, akitől fájdalom és fáradság nélkül adatott tanulnod.

(…)

Igyekezz úgy beszélni, hogy minden kifejezéseden érződjék a lehelet melege. Mindig mondd ki azt, amit magadban gondolsz, azon melegében, egyenesen.

Magyarul sokféleképpen lehet beszélni, de csak bátran beszélni érdemes.

S élni is úgy.

Örkény István:
Újszülött fiamhoz írott értekezés
anyanyelvünk egynémely sajátosságáról

- Hogyan kell viszonyulnunk a más nyelven beszélőkhöz?
- Miben tér el Örkény szerint a magyar nyelv más nyelvektől? Tudnál-e mondani más, a magyar nyelvre jellemző sajátosságot?
- Hogyan tanulható meg az író szerint jól anyanyelvünk, a magyar nyelv? Milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezőkre hívja fel a figyelmet?
- Milyen kapcsolat van a mű címe és tartalma között?
- Az értekező stílus mely jegyei lelhetők fel a szövegben?

NYELV, SZÖVEG, KOMMUNIKÁCIÓ

A változó nyelv

A nyelv keletkezése óta folyamatosan változik, és igazodik használói életkörülményeihez. Úgy is mondhatjuk, hogy a változó élet megköveteli a nyelv megújulását.

A változás intenzitása egy nyelv életében nem állandó. A magyar nyelv esetében például sokkal nagyobb tempóban változott a nyelv a honfoglalástól 1526-ig, mint az ezt követő időszakban. Ennek oka, hogy a mohácsi vészig a magyar nyelv csak a nyelvjárásokban létezett, és ezek a nyelvjárások alig keveredtek egymással. Mivel minden nyelvjárás külön-külön fejlődhetett, a magyar nyelv egészét több külső hatás érte.

A mohácsi vész után azonban a török elől menekülő lakosság összekeveredett a törököktől távolabb eső tájak lakosaival. Ezáltal keveredtek a nyelvjárások. Kezdetét vette a nyelvi egységesülés folyamata. **A nyelvjárás-keveredés, az anyanyelvi iskolázás, az anyanyelvi írásbeliség, a könyvnyomtatás, az első nyelvtankönyvek megjelenése elősegítette a nyelvjárások fölé emelkedő, egységes irodalmi és köznyelv kialakulását.** Ez azonban egy hosszú, több évszázados folyamat eredménye.

Miért változik a nyelv? Azért, mert társadalmi igény van rá. Az ember életkörülményeinek, műveltségének, gondolkodásmódjának változását a nyelvnek is követnie kell. Ha a nyelv ezt nem tenné, egyre alkalmatlanabbá válna az adott kornak megfelelő funkciójának ellátására, és az emberi fejlődés gátjának bizonyulna. Gondoljuk csak el, milyen nehézségekbe ütközött volna például a magyarság kereszténységre térítése, ha a régi, pogány kori

magyar vallási szókincs nem frissült volna föl a keresztény vallás szavaival, például újabb jövevényszavakkal: *angyal, pap, kereszt, malaszt, pokol, szent* stb. *(D. Mátai Mária: Nyelvünk élete* nyomán*)*

Hogyan terjednek a nyelvi változások? Úgy, hogy egyes emberektől vagy embercsoportoktól indul el és továbbterjed az emberi érintkezés, a kommunikáció révén. A terjedés következtében beépül a nemzeti nyelv rendszerébe. Természetesen nem minden újítás gyökeresedik meg a nyelvben. Egyik legfontosabb feltétel, hogy bele kell illenie a nyelv meglevő rendszerébe. A *csevej, fecsej* szó például kitűnően beleillik a *röhej, kacaj*-féle szavak sorába.

Az új szavaknak csak kis részét kölcsönözzük más nyelvekből. Többnyire azonban az adott nyelv a meglevő készletet használja fel az új nyelvi formák létrehozására. A *lobbizik, pizzázik, salátázik, csendespihenőzik* például úgy keletkezik, hogy a főnévi tőhöz járul a *-z(ik)* igeképző. Az összetett szavak is a meglevő szavainkból állnak össze; például: *üzenet + rögzítő*; *öv + táska.*

- Bizonyítsd be, hogy a nyelv keletkezése óta változik!
- Magyarázd meg, miért változik a nyelv!
- Mit tudsz a nyelvi változások terjedéséről?
- Milyen úton-módon keletkeznek az új szavak?

A magyar nyelv változatai

Anyanyelvünk egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő nyelvváltozatokban él. Ezeknek a nyelvváltozatoknak az összessége a **nemzeti nyelv**. Minden magyar anyanyelvű ember ismeri, érti a **köznyelv** írott és beszélt változatát. „A **köznyelv** tulajdonképpen a közös nyelv, **a nyelvközösség egésze számára közös nyelvváltozat. Az iskolában ezt tanítják**, a médiumokban ezt használják, **a szabályos, igényes nyelvhasználat mintája.**

Az **irodalmi nyelv** sajátos nyelvváltozat, hiszen egy irodalmi műbe bármelyik nyelvváltozatot be lehet emelni, **alapja** azonban **az igényes köznyelv**.

A **nyelvjárások nyelvek a nyelven belül**, mivel megvan minden, a nyelvre jellemző sajátosságuk: sajátos hangrendszerük, szókincsük és nyelvtani rendszerük van." (*A magyar nyelv könyve*, 2004.)

A nyelvjárások és a köznyelv egymásra hatásának eredményeképpen jön létre a **regionális köznyelv** (a latin *regio* 'vidék' jelentésű szóból). Kialakulásának társadalmi-gazdasági okai vannak. Megjelent a televízió, sokan kényszerülnek arra, hogy lakóhelyüktől távol dolgozzanak, azaz ingázzanak. A fiatalok egy része ugyancsak nem a lakóhelyén tanul szakmát, vagy tanul tovább, az iskolákban pedig inkább a köznyelvhez közelebb álló nyelvváltozatot tanulják. A regionális köznyelvek tehát a nyelvjárások és a beszélt köznyelv közötti kiegyenlítődés folyamatában jönnek létre.

Az Illyés Gyula *Puszták népe* című művéből vett alábbi szövegrész arra int bennünket, hogy legyünk türelmesek a nyelvjárásban beszélőkkel, és általában egymás nyelvhasználatával.

A végzet egy mértanórán ért utol.

Ezt a tantárgyat rokonszenves fiatalember tanította. Őszintén vonzódtam hozzá. Lelkesülten bámultam rá, ha a padok közti sétájában néha mellettem állt meg. Ruhájának illata még ma is az orromban van. Magas, szőke fiú volt, később elesett a háborúban.

A táblánál álltam, körzővel, vonalzóval s a jó tanulók biztonságával szerkesztettem az ábrát, az aznapi leckét. Egyenest húztam a B és F pontok között. „Mondd is, amit csinálsz" – szólt hozzám a tanár.

– Egyenest húzok a bé és áff pontok között – feleltem. A tanár mosolyogva felütötte a fejét. „Mi között?"

– A bé és áff pontok között – ismételtem. Kicsit tájszólásban beszéltem.

– Nem áff, hanem eff.

– Igenis.

– Mondd ki, hogy eff.

– Áff – mondtam tisztán és félreérthetetlenül.

– Nem áff! Mondd, ahogy kell.

Hallgattam. Tudtam, hogy nálunk tájszólásban beszélnek, nem ő-vel, amit később igen szépnek találtam, hanem az e-t hol egész zártan ë-nek, hol nyíltan csaknem á-nak ejtve; közönségesebb szavainkat, például ha a pusztaiak módjára morzsolás helyett zsurmolást mondtunk, anyánk elég gyakran kijavította, de csak a szavakat, mert a hangokat ő is úgy ejtette, mint mindenki. Nagyapa is gúnyolódott néha velünk, mert ő alföldiesen beszélt; igaz, hogy néha mi is nevettünk az ő szavain.

– No mondd hát.

Nyelvem megbénult. Hirtelen meggyűlöltem a kiejtésemet.

– Mi lesz?

– Áff – nyögtem ki végre halkan, végső erőfeszítéssel. Az osztály fölröhögött.

– Hová való vagy? – kérdezte a tanár.

Nem válaszoltam.

– Pusztai! – kiáltotta valaki.

– Bregócs!

Így gúnyolják a pusztaiak is a pusztaiakat. A kifejezést a falusiak nem ismerik. Ezt csak valamelyik pusztai társam mondhatta, az általános derültség növelésére.

A tanár leintette őket. Kétszer-háromszor szépen, világosan kiejtette előttem a helyes e-t. De hasztalan biztatott, hogy utánozzam. Aztán megmagyarázta, hogy okvetlen meg kell tanulnom, mert különben hogy tudhassa ő, melyik betűre gondolok?

– Holnapra megtanulod a rendes kiejtést – mondta kicsit türelmetlenül. – És jelentkezni fogsz.

Egész délután a Kapos partján a fűzfabokrok közt föl-alá járva gyakoroltam magam. Néha úgy éreztem, sikerült. Tátogtam, hápogtam, égre fordított arccal a torkom szorítgattam.

Reggel első dolgom volt, hogy próbát tegyek. Sírni szerettem volna. Kétségbeejtő gikszer szökött ki a torkomból s mint egy bosszúálló jelenés, szinte megállt előttem a levegőben.

Az óra előtt nem jelentkeztem, s most már nemcsak a szerencsétlen hang, de az égvilágon semmi sem jött ki a számon. Elég hosszas rábeszélés után, melyet az osztály helyeslő harsány nevetése tarkított, a fiatal tanár végre dühbe gurult s kiutasított az osztályból. Nem emlékszem, mi volt az utolsó szava. „Az olyan buta tuskónak, aki még beszélni sem tud" – valami ilyesmit mondhatott –, „nincs helye az iskolában". Azt értettem belőle, hogy örökre kitettek a gimnáziumból. Később azzal magyaráztam viselkedésemet. Ma nem hiszem; nem voltam oly együgyű. Hirtelen kimondhatatlan fáradtság uralkodott el rajtam, erre emlékszem.

Szótlanul kifordultam az ajtón s még a kilincs eleresztése előtt elhatároztam, hogy hazautazom.

- Mit tudunk meg az írótól a tájszólásról?
- Szégyen-e tájszólásban beszélni?
- Mi a véleményed a tanár viselkedéséről? Milyen súlyos hibát követett el?

Feladatok

1. Keress példákat az olvasmányban nyelvi és nem nyelvi kommunikációra!
2. Add elő egy társaddal a gimnazista Illyés Gyula és tanára párbeszédét! Milyen különbség van az első és második napi párbeszéd között?
3. Írd át a párbeszédet olyanformán, hogy az ne legyen sértő a pusztai tanuló számára!
4. Írj beszédet a nyelvjárás, azaz a tájszólás védelmében!

Kérdések

1. Mi a nemzeti nyelv?
2. Mi az irodalmi nyelv?
3. Hogyan értelmezed, hogy a köznyelv területileg nem tagolt nyelvváltozat? Válaszod megkönnyíti, ha összehasonlítod a nyelvjárásokkal.
4. Milyen különbséget tapasztalsz, ha összeveted saját nyelvhasználatodat a tévébemondókéval?
5. Bizonyára voltál Magyarországon, vagy találkoztál ott élő emberekkel. Milyen eltéréseket vettél észre az ő nyelvhasználatuk és a tiéd között?

A csoportnyelvek

A nyelv társadalmi tagolódását figyelembe véve **csoportnyelv**eket különböztetünk meg. A csoportnyelvek közé soroljuk a **szaknyelv**et, a **hobbinyelv**et, a **rétegnyelv**et. A rétegnyelvek a különböző életkorokban használt nyelvváltozatok, közéjük tartozik pl. a **gyermeknyelv,** a **diáknyelv,** az **ifjúsági nyelv**, a **katonai nyelv.**

Igénytelen nyelvváltozat az **argó** (tolvajnyelv) és a **szleng** (az argó elemeit letompítva, megszelídítve továbbadó nyelvváltozat).

A köznyelvi szavak és a szleng eltérésére jó példa a következő költemény:

SZAVAK

Szakállasak
szegény szavak,
rózsa, remény,
erkölcs, erény…
De van köztük
szakálltalan
fickó, kinél
borotva van.

A cucc, szia,
kaja, pia,
mind újdonsült
atyánkfia.
Tetszik vagy nem,
itt vannak ők,
szakállat még
nem lengetők.

Weöres Sándor

- A nyelv mely szavait hasonlítja össze a költő?
- Milyen jelzővel illeti a régi, a nyelvben polgárjogot nyert szavakat, és milyennel a még nem szalonképes kifejezéseket? Kik használják az új szavakat?
- A nyelv mely rétegébe tartoznak a „szakállas", s melybe a „szakálltalan" szavak?

Feladatok

1. Gondold végig a nyelv megújulásáról, változásáról olvasottakat, és ennek fényében mondj véleményt a vers új szavairól!

2. Vitázzatok az új és a régi szavak használatáról!
A vitában érveljetek mind a régi, jól bevált szavak, mind az új szavak használata mellett!

3. Alkoss szöveget a *cucc, szia, kaja, pia* szavak felhasználásával!

A szövegről tanultak ismétlése

Idézetünk Lőrincze Lajos *A forrásoknál* című írásából való:

„Miért „anyanyelv" az anyanyelv? A válasz erre a kérdésre a legtöbbször ez: mert az anyánktól tanultuk. S miért beszélünk „édes" anyanyelvünkről? Mert kedves, édes, értékes, drága, szeretett kincsünk nekünk a mi szép magyar nyelvünk.

Ezeknek a véleményeknek az igazságát aligha lehetne cáfolni. Mert hiszen valóban kinek nem drága, kinek nem édes a mi anyanyelvünk? Az a nyelv, amelyen először szólaltunk meg, amelynek segítségével a kis- és a nagyvilág titkait megismertük, amely súlyos, komoly gondolataink pontos kifejezője, érzelmeink érzékeny tolmácsa; amelyet évezredek munkája alakított, s elődeink hűsége védett, őrzött a viharos századokban.

Igaz tehát, mélységesen igaz és találó az édes jelző, még akkor is, ha a nyelvtudománynak az édes anyanyelv kifejezés eredetéről való véleménye nem igazolja pontosan, betű szerint mai tudásunkat, tudatunkat, érzésünket. Az az igazság ugyanis, hogy eredetileg nem édes anyanyelvről, édesanyai nyelvről, azaz: az édesanya nyelvéről írtak és beszéltek. Az édes tehát szorosabban nem a nyelv, hanem az anya jelzője volt. De ez mit sem változtat a lélek igazságán, azon, hogy anyánk nyelve, édesanyánk nyelve édes anyanyelvünk is."

- Miért nevezhetjük szövegnek ezt az írást? Sorold fel azon a sajátosságait, amelyek szöveggé teszik!
- A nemzeti nyelv melyik változatához tartozik az idézet?

Az ötödik osztályban már tanultál róla, honnan ered a „szöveg" szó! Ha nem emlékszel rá, nézz utána *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárá*ban!

Tolcsvai Nagy Gábor *A szövegek világa* c. művében a következőképpen határozza meg a szöveget:

„Szövegek világában élünk, szövegek folyamában, szövegek özönében. Mikor beszélünk vagy írunk – s ezt mindennap gyakran megteszszük –, megnyilatkozásainkkal szövegeket hozunk létre. Az ember, az anyanyelvi beszélő nem szavakban vagy mondatokban beszél, hanem megnyilatkozásokban. A megnyilatkozás a legismertebb meghatározás szerint két hallgatás, azaz szünet között létrehozott beszédmennyiség. Amikor e megnyilatkozásokat valamilyen okból valamilyen formában rögzítjük (például leírjuk), akkor beszélünk szövegről."

- Magyarázd meg az idézet első mondatának értelmét! Egyetértesz-e a benne foglalt megállapítással? Véleményedet indokold!
- Sorold fel a szövegből azokat a szavakat, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók a kommunikációval! Magyarázd meg a kiválasztott szavak értelmét!
- Mondd meg, mi a különbség a megnyilatkozás és a szöveg között! Válaszodat támaszd alá példákkal!
- A leíráson kívül hogyan lehet még rögzíteni a szöveget?

Amikor beszélünk, amikor szóban vagy írásban kifejezzük érzéseinket, szándékainkat, amikor válaszadásra, cselekvésre ösztönözzük beszédtársunkat, nem egy-egy szót vagy mondatot mondunk, hanem szöveget alkotunk.

A szöveg teljes, befejezett közlés, amellyel a beszélő mondanivalóját megfogalmazza és hallgatója (olvasója) tudomására hozza.

A szöveg szólhat egy vagy (egymással összefüggő) több témáról; alkothatja egy ember (elbeszélés, kérvény stb.), de több is (kérdés-felelet, párbeszéd); szólhat egy személyhez vagy nagyobb hallgatósághoz; elhangozhat élőszóban, vagy olvasható írásban.

A szöveg nyelvi megformálását tekintve kerek, lezárt beszédszakasz, azaz kezdődik és be is fejeződik.

Általában azt tapasztaljuk, hogy a szöveg mondatokból áll. De akár egyetlen hangot is szövegnek tekinthetünk, ha ezt a hangot valaki valamilyen céllal, valamilyen helyzetben mondja. *Ó!* – kiáltunk fel örömünkben, meglepetésünkben. Lehet egy-

szavas (*Szeretlek.*) vagy bonyolult összetett mondat. Lehet persze a szöveg többórás és többszereplős vita valamely témáról vagy egy teljes regény.

Magassy László nyomán

- Mi a szöveg?
- Milyen a szöveg „nyelvi megformálását tekintve"?

Feladatok

1. Olvasd fel, hogyan mondja el élete történetét Kukoricza Jancsi a francia királynak!

„Hogy is kezdjem csak hát?... Mindennek előtte
Hogyan tettem szert a Kukoricza névre?
Kukorica között találtak engemet,
Úgy ruházták rám a Kukoricza nevet.

Egy gazdaember jólelkű felesége
– Amint ő nekem ezt sokszor elmesélte –
Egyszer kinézett a kukoricaföldre,
S ott egy barázdában lelt engem heverve.

Szörnyen sikítottam, sorsomat megszánta,
Nem hagyott a földön, felvett a karjára,
És hazafelé ezt gondolta mentiben:
„Fölnevelem szegényt, hisz – úgy sincs gyermekem."

Hanem volt ám neki haragos vad férje,
Akinek én sehogy sem voltam ínyére,
Hej, amikor engem az otthon meglátott,
Ugyancsak járták a cifra káromlások.

Engesztelte a jó asszony ily szavakkal:
„Hagyjon kend föl, apjok, azzal a haraggal.
Hiszen ott kinn csak nem hagyhattam vesztére,
Tarthatnék-e számot Isten kegyelmére?

Aztán nem lesz ez a háznál haszontalan,
Kendnek gazdasága, ökre és juha van,
Ha felcsuporodik a kis istenadta,
Nem kell kendnek bérest, juhászt fogadnia."

Valahogy, valahogy csakugyan engedett;
De azért rám soha jó szemet nem vetett.
Hogyha nem ment dolgom a maga rendiben,
Meg-meghusángolt ő amúgy istenesen.

Petőfi Sándor: János vitéz

- Mi bizonyítja, hogy a fenti idézet szöveg?
- Állapítsd meg a szöveg közlésfajtáját!
- Kitől hallotta élete történetét Kukoricza Jancsi? Olvasd fel ezt a részt!
- Milyen érveket sorol fel az asszony Jancsi felnevelése mellett?
- Van-e a szöveg belsejében monológ?
- Olvasd fel a szövegben található dialógust!
- Folytasd írásban, saját szavaiddal, egyes szám első személyben a főhős történetét!

2. Mi a közös és mi a különböző a következő szöveg-meghatározásokban? Mely megállapítást tartod a legpontosabbnak? Miért?

„A szöveg a mondatnál nagyobb, magasabb szintű nyelvi egység, egymással összefüggő mondatok sorából álló szerkesztett egész."

„A szöveg a legnagyobb nyelvi egység, amely egy gondolatmenetet tár föl egymással összefüggő mondatok sorával úgy, hogy a tartalomnak megfelelő terjedelemben és a hallgatóhoz vagy az olvasóhoz igazodó módon taglalja és fogalmazza meg a mondanivalót."

„A szöveg a beszéd része, a kommunikáció eszköze. Kerek, egész, lezárt, teljes üzenet. A szövegnek vannak nyelvi és nem nyelvi összetevői. Jellemzi a szövegösszetartó erő."

- Mit tudsz a szöveg „nyelvi" és „nem nyelvi" összetevőiről?

3. Alkoss olyan rövid szövegeket, amelyekben előfordulnak a következő mondatok!

Hoppá! Csokisat!
És azután? Az ajtók záródnak!
Te következel! Gyógyulást!

4. Pilinszky János írásának mondatait összekevertük. (Az első mondatot változatlanul hagytuk.)

Ha van is tudománya, maga a nyelv nem tudomány. A beszéd tehát: adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet. Kimeríthetetlen eszköz arra, hogy hírt adjak magamról másoknak. Elsőrendűen: közlés és összeköttetés.

- Változtasd meg a mondatok sorrendjét úgy, hogy számodra elfogadható szöveget kapj!
- Indokold meg a változtatásokat!
- Adj találó címet a szövegnek!

5. Olvasd el az alábbi verset!

SZÓ

Aki a szót megragadja
sugarát is ragyogtatja
árnyékát is megmutatja.

Aki a szót elcsépeli
fényét árnyát elkeveri
magasságát porba veti.

Weöres Sándor

- Mi bizonyítja, hogy ez a vers szöveg?
- Mi a tartalma?
- Írd át saját szavaiddal prózában!

A kommunikáció célja

Minden üzenetnek, minden beszédnek, minden kommunikációnak valamilyen célja van. Lehet az meggyőzés, rábeszélés, a hallgató befolyásolása, azaz **felhívás.**

Más beszédekre inkább a **gyönyörködtetés,** az **érzelemkifejezés** szándéka jellemző. Létrejöhet a kommunikáció **ismeretközlés** céljából is. Fontos az is, hogy a beszéd elején kapcsolat teremtődjék. Ezt a kapcsolatot folyamatosan fent kell tartani, és a végére, a zárásra is illik ügyelni. Azaz, a kommunikációnak van **kapcsolatteremtő, kapcsolattartó,** és **kapcsolatot záró** szerepe (funkciója) is. A beszéd úgy hatásos igazán, ha kellően csiszolt, nyelvileg gondosan megformált, azaz **esztétikus.**

Együttműködés, erőfeszítés és együttérzés (empátia) nélkül nincs sikeres kommunikáció.

Csak akkor remélhetünk megértést, ha együttműködünk beszédpartnerünkkel. Ez nem megy fizikai és szellemi erőfeszítés nélkül. Például nem várhatunk megértést, ha nem figyelünk a beszédtársunkra. Társalgás közben azonosulnunk kell kommunikációs partnerünk világával. Ehhez kellő empátiával, beleélési képességgel kell rendelkeznünk. Tudnunk kell, hogy a kommunikációval árthatunk és gyógyíthatunk is.

Tisztán kell látnunk azonban azt is, hogy „nem lehet nem kommunikálni". Akkor is kommunikálunk, amikor hallgatunk.

Feladatok

1. Mi okozza a félreértést az *Egri csillagok*ból vett szemelvényben?

Az ágyúk mellett egy göndör hajú, szőke német pattantyús oktatta a parasztokat.

– Mikor én mondok *bor*, akkor adjál *bor*! Mikor én mondok *düssz*, akkor adjál *düssz!*

A parasztok komoly arccal hallgatták a tűzmestert. Dobó elmosolyodott:

– Venn szi szangz *bor*, dann bekometi szi keine pulver, veil das *bor* keine pulver iszt, szondern vein.

Éppoly rosszul beszélt németül, mint a pattantyús magyarul, de azért megértették egymást. S a tűzmester újra kezdte:

– Mikor én mondok *par*, akkor nekem ne hozz *bar*, hanem pulver, krucifiksz donnervetter!

Végre is a parasztoknak kell megmagyarázni, hogy mikor József mester bort kér, akkor puskaporos zacskót kell nyitni neki, mikor pedig port kér, bort adjanak.

Gárdonyi Géza

- Írj humoros párbeszédet a szöveg alapján! A legjobbakat adjátok elő!
- Állapítsd meg a párbeszéd kommunikációs célját!

2. Tallérossy Zebulon e szavakkal fejezi ki részvétét Baradlaynénak, férje temetése után:

– Nagysagozs asszonyom. Ezerszer sajnalok, hogy nem lehetem szerencsés, temetisen jelen lehetni.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

- A szövegnek nem a magyartalansága a legnagyobb hibája. Hanem mi?
- Írd át a szöveget helyes magyarsággal, a sértő kommunikációs hiba nélkül!

3. *A Pál utcai fiúk*ból vett szöveg mögöttes tartalma nem humoros. Olvassátok el!

1. A fiúk lelkesen kiáltották az új elnök nevét:

– Éljen Kolnay!

Csak Barabás mondta vigyorogva:

– Abcug Kolnay!

2. Az elnök pedig folytatta:

– Ha a titkár úr meg akarja tartani a titkári állást, akkor most velünk együtt le kell tennie a titoktartási becsületszót, mert ha Rácz tanár úr megtudja, hogy...

3. Ebben a pillanatban meglátta Nemecsek a farakások közt sompolyogni Gerébet. Ha Geréb most elmegy, vége mindennek... Vége az erődöknek, vége a grundnak... De ha Boka itt a lelkére beszélne, még talán erőt venne rajta a jobb érzés. A kis szőke majdnem sírt dühében. Belevágott az elnök szavába:

– Elnök úr... én nem érek rá... nekem el kell mennem...

4. Weisz szigorúan kérdezte:

– Talán fél a titkár úr? Talán attól fél a titkár úr, hogy ha rájönnek, önt is megbüntetik?

5. De Nemecsek már nem figyelt rá. Csak Gerébet nézte, aki meglapult a farakások között, s azt várta, hogy a fiúk másfelé menjenek, s ő azalatt kiosonhasson az utcára... És mikor ezt meglátta, se szó, se beszéd, faképnél hagyta a gittegyletet, összefogta elöl a kabátját, s uccu neki! – mint a szélvész, keresztülvágtatott a grundon, és kirohant a kapun.

Molnár Ferenc nyomán

a) Milyen kommunikációs funkciókat találsz a szöveg 1., 2., és 3. pontjában?
b) A szöveg melyik pontja van kapcsolatban az empátiával, vagy még pontosabban az empátia hiányával?
c) Melyik pontban szakad meg a kapcsolattartás a gittegylet tagjai és Nemecsek között? Mi bizonyítja ezt?
d) Milyen előzménye volt a gittegylet gyűlésének?
e) Milyen döntést hozott Nemecsek távozása után a közgyűlés?
f) Vitassátok meg, milyen kommunikációs hiba okozta Nemecsek hirtelen távozásának félreértését?
g) Milyen változás történt volna a párbeszédben, ha a gittegylet tagjai odafigyeltek volna a kommunikáció nem nyelvi elemeire? Írj egy ilyen képzelt párbeszédet!

4. Mi okozza a félreértést a következő történetben? Szándékos vagy véletlen a zavarkeltés?

Koccintottak, s Laci elkezdte nagy figyelem közt:

– Mikor Erdélybe átjöttem a Királyhágónál, majdnem egy évig tartózkodtam ott az erdőben a szénégetők közt. Egyszer bolyongva csörtetést hallok, s a bokrok sűrű gallyain át két fényes villogó

szemet pillantok meg. Összeborzadtam, medve volt. A halálos rettegés fogott el, mert nemhogy fegyver lett volna nálam, de csak egy bicska sem. Egy tisztás közepén állottam, s a mackó, mihelyt kilépett a bozót közül, megpillantott és felém lépdelt. Első dermedtségemben semmi sem jutott eszembe, önkéntelenül futni kezdék. Szerencsére széles szakadék szelte keresztül a tisztást, s egy a vihar által valamikor kitépett fa keresztül volt dőlve az óriási mélység fölött. – Meg vagyok mentve! – kiálték fel. Hiszen csak a túlsó partra kellett átfutni s alátaszítani a fát, a medve nem jöhet oda. Így is lett, a mackó utánam rohant, fogvicsorgatva bár, tehetetlenül kellett megállnia a parton. Én a recsegő faderekon lépdelve, már mentve hittem magamat, midőn borzadva látom, hogy a túlsó parton is egy medve vár.

Képzeljék, uraim a helyzetet!...

– No és mi történt aztán? – kérdezték és lélegzetfojtva hallgatták.

– Istennek ajánlottam a lelkemet...

– De hát a medvék mit csináltak?

– Hát mit csináltak volna? Megfogtak és megettek!

Mikszáth Kálmán: A két koldusdiák

5. Gyűjts példákat mindennapi kommunikációs zavarokról (félreértés, meg nem értés, sértés, szándékos „zavarkeltés" stb.)! Nevezd meg a zavar okát!

Kérdések és feladatok

1. Hogyan valósul meg a nyelvben a kapcsolatfenntartó funkció? Milyen hagyományos formái vannak?

2. Hogyan lehetséges az, hogy „nem lehet nem kommunikálni"? Hiszen, ha valamit nem akarunk elmondani, akkor nem mondjuk el!

3. Gyűjts példákat az emberek közötti és az állatok közötti kommunikációról!

4. Milyen kommunikációs szerepe van a csendnek? Fejtsd ki róla a véleményedet!

5. Voltak- e már kommunikációs nehézségeid idős, beteg emberekkel? Mesélj róluk!

6. Milyen közlési nehézségek lehetnek orvos és betege beszélgetésében?

7. Milyen szerepe van a kommunikációban a mimikának? Mondj példákat!
8. A meggyőzés, rábeszélés milyen példáit tudnád saját tapasztalatod alapján felsorolni?
9. Figyeld meg, hogyan kezdődik és hogyan fejeződik be a magyar népmesék legtöbbje! A kommunikáció mely funkciója van jelen ezekben a részekben?
10. Mit szokott tenni tanítótok, amikor látja, hogy az új anyag magyarázatakor lankad a figyelmetek? Mi ilyenkor a kommunikációs célja?
11. Milyen különbség van aközött, amikor egy jó színész vagy amikor osztálytársaid versmondását hallgatod? Melyik szerez neked nagyobb esztétikai élményt? Miért?

Sikeres és sikertelen kommunikációs kísérletek

Vannak sikeres és sikertelen kommunikációs kísérletek. Melyekhez sorolod az alábbiakat?

1. A király megszólal: „Nem ismersz engemet,
Toldi, ősz barátom, hogy elfordul szemed?
Én vagyok, a király… nem aki megbántott –
Én, Lajos, szólítlak, régi jó barátod.
Eszmélj vissza, nézz rám, ne fordítsd el szemed,
Egy szót mondj, ne többet: akármit – nevemet –
Ki tudja egymásra hol s mikor találunk?
Búcsúszó ne'kül csak nem lehet elválnunk!"

Toldi tisztán eszmélt és minden erejét
Összeszedve, kissé fölemelte fejét:
Képpel a királyhoz erőlködve hajlék
És nyujtá kezét, mely hideg volt mint a jég.

Arany János: Toldi estéje

2. Valaki mosolyt biggyeszt az ajkára, az arcára, mint mikor köszönni szándékozunk, aztán lengeti a kezét barátja felé, aki fönn a harmadik emeleti ablakban könyököl.

A barát nem veszi őt észre.

Erre a köszönő a mosolyt lekapja az ajkáról, az arcáról, mint haszontalan lárvát, kezét zsebébe dugja, és pironkodva tovább ballag.

Mennyi ilyen szeretetnyilvánítás kallódik el ezen a világon, hiába. Sokszor eltűnődöm, hogy mi lesz velük.

Belehullanak egy papírkosárba, és kidobjuk azzal a szeméttel együtt, melyet az élet nagyüzeme termel? Vagy talán egyszer, amikor majd minden elintézetlen ügyet rendeznek, ezeket is elismerik és kifizetik, mint színházi pénztárak azokat a jegyeket, melyeket egy meg nem tartott előadásra váltottak meg.

Bár így lenne. Igazságérzetem ezt követeli.

Kosztolányi Dezső: Ákombákom

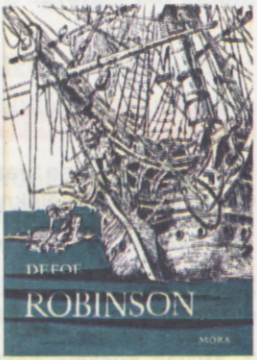

3. Újra intettem neki, hogy jöjjön. Próbáltam jelekkel értésére adni, hogy nincs oka félni. Egyre közelebb jött, de minden tíz lépés után letérdelt. Ezzel fejezte ki háláját azért, hogy megmentettem az életét. Rámosolyogtam, barátságos arcot öltöttem, és tovább integettem. Végül egészen mellettem állt. Ekkor újra letérdelt, megcsókolta, majd a homlokával érintette a földet, lábam megfogta, és a saját fejére illesztette. Úgy látszik, ez annak a jele volt, hogy örökre rabszolgámnak tekinti magát. Én magamhoz emeltem, és amennyire lehetett, igyekeztem bátorságot önteni belé.

Daniel Defoe: Robinson

4. FALU VÉGÉN KURTA KOCSMA...

(részlet)

De a kocsma bezzeg hangos!
Munkálódik a cimbalmos,
A legények kurjongatnak,
Szinte reng belé az ablak.

„Kocsmárosné, aranyvirág,
Ide a legjobbik borát,
Vén legyen, mint a nagyapám,
És tüzes, mint ifju babám!

Húzd rá, cigány, húzzad jobban,
Táncolni való kedvem van,
Eltáncolom a pénzemet,
Kitáncolom a lelkemet!"

Bekopognak az ablakon:
„Ne zugjatok olyan nagyon,
Azt üzeni az uraság,
Mert lefeküdt, alunni vágy."

„Ördög bújjék az uradba,
Te pedig menj a pokolba!...
Húzd rá, cigány, csak azért is,
Ha mindjárt az ingemért is!"

Megint jőnek, kopogtatnak:
„Csendesebben vigadjanak,
Isten áldja meg kendteket,
Szegény édesanyám beteg."

Feleletet egyik sem ad,
Kihörpentik boraikat,
Végét vetik a zenének
S hazamennek a legények.

Petőfi Sándor

Kérdések és feladatok

1. Milyen szerepe van az 1. szövegben a következő kommunikációs funkcióknak és feltételeknek?

felhívás, érzelemkifejezés, kapcsolatteremtés, kapcsolattartás

2. Hogyan történt volna a kommunikáció a 2. szövegben, ha a harmadik emeleti lakos észrevette volna őt üdvözlő barátját? Írd át a szöveget e szerint!

3. Milyen nyelven kívüli eszközökkel teremt kapcsolatot Robinson a majdani Péntekkel?

- Mi Robinson kommunikációs célja, és hogyan éri ezt el?
- Mely kommunikációs funkcióknak van szerepük ebben a hangtalan beszédben?

4. Mi a kommunikációs célja az ablakon kopogtató két szereplőnek? Ki ér el sikert, és miért?

- Milyen szerepe van a versben az *együttműködésnek*, az *erőfeszítésnek* és az *empátiának*?
- Hogyan valósul meg a versbeli kommunikációkban a *kapcsolatteremtés*, a *kapcsolattartás* és a *kapcsolat zárása*?

Mit tanultunk a monológról és a párbeszédről?

Alaptulajdonságai szerint a szöveg lehet *beszélt* és *írott*, *tervezett* és *spontán*, *monológ* és *párbeszéd*.

Hogy eljuthassunk a tervezett és spontán közlésig, elevenítsük fel ismereteinket a monológról és a párbeszédről. (Az előző tanévben már tanultál erről a két szövegfajtáról!)

Ehhez lesz segítségünkre az alábbi két szöveg:

Már éppen mondani akarta szegény Dzsoni, hogy egy pohár vizet kér, amikor mind a tizenegy testvér fájdalmasan fölordított, és a lábához kapott. De olyan egyszerre ám, mintha vezényszóra csinálták volna. Fölugrott mind a tizenegy az asztal mellől, ugráltak bal lábon, a jobb lábukat meg szorongatták.

– Az ostoba! A fajankó! Az ügyetlen kétbalkezes! – kiabálták.

– Mi az, megbolondultatok? – nézte őket csodálkozva szegény Dzsoni.

– Megbolondultunk?! Megbolondultunk?! Ördögöt bolondultunk meg! Csak ez a kétbalkezes a lábára ejtette a fát.

– Kicsoda?

– Hát a tizenkettedik testvérünk. Elment az erdőre fát vágni, és puff, ajaj, jaj de fáj a lábunk, a lábára ejtette a fát az ostoba.

– Honnan tudjátok? – kérdezte szegény Dzsoni.

– Hát te nem tudod, hogy átok ül rajtunk? Ami egyikünknek fáj, az fáj a többi tizenegynek is, ajaj, rettenetes ez! Képzeld csak el, te vándorlegény, milyen szörnyű az életünk. A múltkor ez a nyavalyás beleesett a folyóba, és nem tud úszni, ott fuldokolt, küszködött az árral, mi meg valamennyien fuldokoltunk a parton.

– Éppen te beszélsz! Te meg tegnap telezabáltad magad, és egész éjjel fájt a gyomrunk! Te lóbélű! Minek zabálsz annyit?!

– Neked csak ne járjon a szád, te meg eltévedtél a múltkor az erdőben, három napig fáztunk és éheztünk miattad, mert sose tudod megjegyezni az utat.

Már-már hajba kaptak a testvérek, szegény Dzsoni csak kapkodta a fejét, ugrált a tekintete a tizenegy testvéren. Azok meg nagy hirtelen abbahagyták a hajcihőzést, nekikezdtek nyögni.

– Hű de nehéz! – mondták.

– Jaj, de nyomja a vállam! Haj, de göcsörtös ez a fa! Ej, ez a féleszű, a fenének cipel ilyen nehezet!

Nyögött, nyöszörgött a tizenegy testvér, hogy jobban se kellett.

– Most meg mi bajotok? – kérdezte szegény Dzsoni.

– Most hozza haza a fát a tizenkettedik testvérünk. Azt, amelyiket az előbb a lábára ejtett... Az őrült, pont ilyen nehezet választott. Jaj, de megvert bennünket az Isten!

És ekkor megszólalt szegény Dzsoni hóna alatt Árnika:

– Szégyelljétek magatokat.

Lázár Ervin: Szegény Dzsoni és Árnika

* * *

Mikor a zsiványok jobbra-balra dőltek,
Jancsi a beszédet ilyenformán kezdé meg:

„Jó éjszakát! ... nem kelt föl titeket sem más,
Majd csak az ítéletnapi trombitás!
Élete gyertyáját soknak eloltátok,
Küldök én örökös éjszakát reátok.

Most a kincses kádhoz! Megtöltöm tarisznyám,
Hazaviszem neked, szerelmes Iluskám!
Cudar mostohádnak nem lész többé rabja,
Feleségül veszlek... Isten is akarja.

Istenem, teremtőm! mit beszélek én itt?
Zsiványoknak vigyem el átkozott pénzit?
Tán minden darabhoz vérfoltok ragadtak,
S én ilyen kincsekkel legyek boldog, gazdag?

Hozzájok sem nyúlok... azt én nem tehetem,
Nincs elromolva a lelkiismeretem. –
Édes szép Iluskám, csak viseld terhedet,
Bízd a jóistenre árva életedet!"

Mikor elvégezte Jancsi a beszédet,
Az égő gyertyával a házból kilépett,
Meggyújtá födelét mind a négy szögleten,
Elharapózott a mérges láng sebesen.

Petőfi Sándor: János vitéz

- Melyik szöveget tartod monológnak, és melyiket párbeszédnek? Választásod helyességét igazold a két szövegfajtát jellemző sajátosságok ismertetésével!

A **monológ** olyan szöveg, amelyben egy ember beszél vagy ír. A hallgató vagy az olvasó a monológ befejezéséig csak észleli és megérti a szöveget, de nem szól közbe, nem vesz részt a monológ megalkotásában. Monológnak tartjuk a hétköznapi történetelbeszélést, az ünnepi beszédet, az előadást, a feleletet, a szöveges dolgozatot és minden egy szerző által írt szöveget, legyen az akár levél, akár regény.

A párbeszéd (másképp dialógus) olyan szöveg, amelyben ketten (vagy többen) beszélnek. A párbeszédben a beszélők rendszeresen váltják egymást. A párbeszéd alapegysége a forduló. A forduló a párbeszédben az egy beszélő által elmondott szöveg. A párbeszéd fordulóit a következőképpen csoportosíthatjuk:

1) közlés – közlés; 2) kérdés – válasz (közlés); 3) kérés – válasz (közlés); 4) felszólítás – válasz (közlés).

A párbeszédhez soroljuk a mindennapi beszélgetést, a vitát, a megbeszélést, a vizsgát és írásban a vizsgatesztet.

Balázs-Benkes: Magyar nyelv c. tankönyve nyomán

Kérdések és feladatok

1. Vajon mit mondhatott Árnika a testvéreknek? Találd ki, és írd le saját szavaiddal!
2. Keress Lázár Ervin meserészletében különböző párbeszédes fordulókat!
3. Írj önállóan példaszöveget mind a négyféle párbeszédes fordulóhoz!
4. Kihez intézi szavait a fent olvasott szövegben Kukoricza Jancsi? Milyen erkölcsi problémát kell megoldania?
5. Milyen érvekkel győzi meg magát, hogy a kincset nem szabad hazavinnie?
6. Készíts újsághírt a rablótanyán történtekről! Emeld ki benne a főhős erkölcsi tisztaságát!

A spontán és a tervezett közlés

A spontán szöveget nem tudatosan, nem előre eltervezetten hozzuk létre. Nem rendelkezünk előzetes elképzelésekkel, hogy mit fogunk mondani vagy írni. Létrehozásakor arra a gyakorlati tudásra építünk, amelynek alapján tudjuk, hogy miképpen kell egy kérdést megfogalmazni, egy kérdésre hogyan kell válaszolni, hogyan lehet egy mindennapi történetet, pletykát, hírt elmondani. Ezzel a szövegfajtával elsősorban a mindennapi bizalmas beszédhelyzetekben élünk, amikor nincs szükség vagy lehetőség tudatosan alakított szerkezetre. A spontán szövegben ezért több az ismétlés, a hiba, a javítás. Ellentéte a tervezett szöveg.

A tervezett (előkészített) szövegnek tudatosan alakítjuk ki az általános szerkezetét, és tudatosan fejtjük ki a témát valamilyen sorrendben. Az írott szöveget többnyire jól végiggondoljuk, megtervezzük, még mielőtt papírra vetnénk. Hivatalos vagy ünnepélyes alkalmakkor élőszóban is pontosan és céltudatosan kell beszélni, ezért ezek a beszélt nyelvi szövegek is tervezett szövegek.

A tervezett és a spontán szövegről szerzett új ismeretek birtokában felelj a következő kérdésekre:

- Milyen szövegfajtának tartjuk János vitéz beszédét a zsiványtanyán a főhős szemszögéből?
- Milyen a szöveg az író felől nézve?

Feladatok

1. Olvasd fel az alábbi szöveget! Hanglejtéseddel, a hangsúlyok elhelyezésével érzékeltesd a szövegtípusok váltakozását!

> A kis Nemecsek izgatott volt, mikor érezte, hogy egy fontos dolog központjává válik. Ez ritkán esett meg vele. Nemecsek mindenkinek levegő volt. Se nem osztott, se nem szorzott, mint az *egy* a számtanban. Senki se törődött vele. Jelentéktelen kis sovány fiú volt, gyönge gyerek. És talán éppen ez tette őt alkalmassá arra, hogy jó legyen áldozatnak. Elkezdett beszélni, s a fiúk összedugták fejüket.

– Úgy volt – mondta –, hogy ebéd után kimentünk a múziumba, a Weisz meg én meg Richter meg a Kolnay meg a Barabás. Előbb métát akartunk játszani az Esterházy utcában, de a labda a reálistáké volt, és azok nem engedték. Akkor azt mondja Barabás: „Menjünk be a múziumba, és golyózzunk a falnál" – és akkor mind bementünk a múziumba, és golyózni kezdtünk a falnál. Azt játszottuk, hogy mindenki gurít egy golyót, és akinek a golyója eltalál egy olyan golyót, ami már oda van gurítva, akkor azé az összes golyó. És sorban gurítottuk a golyókat, már volt a falnál vagy tizenöt golyó, és volt közte két üveg is. És akkor egyszerre csak azt kiáltja a Richter: „Vége van, jönnek a Pásztorok!" – és a sarkon jöttek is a Pásztorok, zsebre volt dugva a kezük, és lehajtották a fejüket, és olyan lassan jöttek, hogy mi mindnyájan nagyon megijedtünk. Hát hiába is voltunk mi öten, ők ketten olyan erősek, hogy tízet is elvernek. És nem is szabad minket úgy számítani, hogy mi öten vagyunk, mert ha baj van, akkor a Kolnay is elszalad, és a Barabás is elszalad, hát csak hármat szabad számítani. Esetleg én is elszaladok, hát csak kettőt szabad számítani. És ha esetleg mind az öten elszaladunk, akkor se ér az egész semmit, mert a Pásztorok a legjobb futók az egész múziumban, és mink hiába szaladunk, mert utolérnek. Hát csak jöttek a Pásztorok, egyre közelebb jöttek, és nézték nagyon a golyókat. Mondom a Kolnaynak: „Te, ezeknek tetszik a mi golyónk!" – és még a Weisz volt a legokosabb, mert ő mindjárt mondta: „Gyönnek, gyönnek, ebből a gyövésből nagy einstand lesz!" – de én azt gondoltam, hogy nem fognak minket bántani, hiszen mi soha nem csináltunk nekik semmit. És eleinte nem is bántottak, csak odaálltak, és nézték a játékot. A Kolnay azt súgta a fülembe: „Te, Nemecsek, hagyjuk abba." Azt mondom neki: „Hogyne, majd éppen most, amikor te gurítottál, és nem találtál! Most rajtam a sor. Ha megnyerem, abbahagyjuk." Közben a Richter gurított, de annak már reszketett a keze a félelemtől, és fél szemmel a Pásztorokra nézett, hát persze hogy nem talált. De a Pásztorok nem is mozdultak, csak ott álltak, zsebre dugott kézzel. Akkor aztán én gurítottam és találtam. Megnyertem az összes golyókat. És oda akarok menni, hogy összeszedjem, volt már vagy harminc golyó, de elémbe ugrott az egyik

Pásztor, a kisebbik, és rám kiáltott: *„Einstand!"* – én hátranéztem, és a Kolnay meg a Barabás már szaladtak, a Weisz a falnál állt és sápadt volt, a Richter meg még gondolkozott, hogy szaladjon-e vagy nem. Én próbáltam előbb becsületesen. Azt mondtam: „Kérem, ehhez maguknak nincs joguk" – de akkor már az öregebbik Pásztor szedte fel a golyókat, és rakta be a zsebébe. A fiatalabbik meg megfogta a mellemen a kabátomat, és rám kiáltott: „Nem hallottad, hogy einstand?!" Hát persze aztán én se szóltam semmit. A Weisz pityeregni kezdett a falnál. És a Kolnay meg a Kende a múzium sarkáról kukucskáltak vissza, hogy mi történik. És a Pásztorok mind fölszedték a golyókat, és egy szót se szóltak, csak továbbmentek. Ez volt az egész.

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

a) Alaptulajdonságai szerint mely közlésfajtához sorolható ez a szöveg?
b) Találsz-e benne monológot vagy dialógust? Válaszodat támogasd meg a szövegből vett példákkal!
c) Mi lehetett Nemecsek kommunikációs célja? Hogyan valósította meg?

- Mely kommunikációs funkciókra találsz példát a felsoroltak közül? *felhívás, érzelemkifejezés, ismeretközlés, esztétika*
- Keresd a szövegben a *kapcsolatteremtésre, kapcsolattartásra, kapcsolatzárásra* utaló nyelvi jeleket!
- Mint tudod, a sikeres kommunikációhoz elengedhetetlen az előadó és a hallgató *együttműködése, empátiája* és *erőfeszítése*. Sikeres-e a főszereplő beszéde ebből a szempontból? Válaszodat támaszd alá a szövegből és a regényből vett példákkal!

d) Készíts a szöveg alapján közleményt egy újság számára! A szöveg legyen rövid, lényegre szorítkozó.

- Hogyan hangzanának a történtek a TV-bemondó szájából? Írd meg számára az elmondandó vagy beolvasandó szöveget!

e) Mi Kukoricza Jancsi és Nemecsek beszéde között a különbség? Tervezett vagy spontán szöveg az övék? Magyarázd meg!

2. Olvasd el kifejezően a következő szöveget! Milyen szövegfajtának tartod: előkészítettnek vagy spontánnak? Véleményedet indokold!

A BESZÉDRŐL

A beszéd a legtökéletesebb kifejező mozgás (kifejező mozgások még a gesztus és a mimika). A beszéddel kapcsolatban általában csak a hallgatóság tényére gondolunk, s nem figyelünk arra, hogy a hangokat beszédszervi mozgásokkal hozzuk létre. Beszédszervi mozgásaink automatikusan zajlanak le, azt mondjuk, hogy a beszéd automatizmus (mint például a járás, egy idő után az evezés, a biciklizés, autóvezetés), éppen ezért beszédhibáinkról leszokni elkeserítően nehéz, hiszen új automatizmust kell kiépítenünk.

A beszédet nem örököljük, hanem szüleinktől, illetve gyermekkori környezetünktől tanuljuk. Úgy beszélünk, ahogyan velünk beszéltek az első négy-öt évben. Beszédszerveinket viszont örököltük. Veleszületett adottságainkat azonban fejleszthetjük.

A beszéd többcsatornás kifejezőrendszer. A szavak általános tartalma gyakran megváltozik a hanglejtéstől, a hangszíntől, a hangsúlytól; a beszédtempó, a hangerő, az artikuláció lágy vagy erőteljes volta a beszélő lelkiállapotáról árulkodik. A pontos szabályok szerint létrejött beszéd üres, szpíkerszerű; a szabályokat nem tisztelő henye beszéd olykor magyartalan, olykor érthetetlen vagy téves. Nehéz tehát azt a középutat megtalálni, ami nem szürkíti ugyan a kifejezést, de tökéletesen érthető, úgy tartja meg a szabályokat, hogy az szinte észrevehetetlen, s az apró szabálytalanságok nem gátolják, hanem szolgálják a kifejezést. Egy röviden ejtett *ugy!* mást fejez ki, mint egy *úgy*, és mást az, hogy *eegen*, mint az, hogy *igen*, de aki mindig röviden ejti az *úgy* szót, és rendszeresen *eegent* mond, az nem tud élni a szabálytalanság kifejezést gazdagító eszközével. Csak az lehet szabálytalan, aki szabályos: ismernünk kell a szabályokat.

A beszéd a személyiség legfontosabb megnyilatkozása, és bár olykor egy tekintetből vagy fintorból többet értünk meg, mint hosszúhosszú mondatokból, mégis beszédmegnyilatkozásunk fejlesztésén nem munkálkodhatunk eleget, hogy élményeinkről élményeket kelthessünk, hogy lényünk visszhangot verhessen a másikban.

Mindaz, ami a szavak tartalmán túli kifejezés területére tartozik (hang, tempó, a beszédet kísérő mimika, gesztus, az ember beszéddel párhuzamos megnyilatkozásai) a metakommunikáció körébe vág,

és gyakran lényegesebb, mint a pallérozott szövegejtés. Aki beszélni tanul, nagyon vigyázzon, hogy miközben fejleszti a szövegmondást, ne károsítsa a metakommunikációját, azaz engedje az ösztönös megnyilatkozásokat is érvényesülni, s ne hagyja, hogy a tudatos munka megölje az ihletet.

Beszédünk egész életünkön keresztül változik, alakul. A kezdeti fegyelmezetlenségek a tudat felügyelete alatt lassan-lassan irányított beszéddé szelídülnek. Megtanuljuk uralni a tempót, a hangot és még a kiejtés lefolyását is.

Montágh Imre: A beszéd művészete

a) Írd ki a szövegből a következőket:

- a nyelvi kommunikációval kapcsolatos szavakat, kifejezéseket!
- a nem nyelvi kommunikációval kapcsolatos szavakat!
- az idegen szavakat és kifejezéseket, és keresd ki jelentésüket az *Idegen szavak és kifejezések szótárá*ból!

b) Magyarázd meg a következő kifejezések értelmét a szöveg alapján!

csak az lehet szabálytalan, aki szabályos
beszédmegnyilatkozásunk fejlesztésén nem munkálkodhatunk eleget,(...)
hogy lényünk visszhangot verhessen a másikban

c) Igaza van-e a szerzőnek, amikor azt állítja, hogy a *metakommunikáció... gyakran lényegesebb, mint a pallérozott szövegejtés?* Sorakoztasd fel érveidet ezen állítás mellett!
e) Készíts jegyzetet a szöveg kulcsszavai alapján! Írj vázlatot a kulcsszavak felhasználásával!
f) Mondd el saját szavaiddal a szöveg tartalmát!
g) Mondj véleményt a szöveg tartalmáról!

Kérdések

1. Milyen párokra oszthatóak a szövegek alaptulajdonságaik szerint?
2. Mi a különbség a monológ és a párbeszéd között?
3. Mi a különbség a spontán és a tervezett szöveg között?

A szöveg szerkezete

A korábbi tanévekben már tanultátok, hogy a szövegnek van kezdete, közepe és vége. A bevezetés és a befejezés az, amely közrefogja a közlemény fő részét, a tárgyalást.

A bevezetés felkészíti a hallgatót, olvasót arra, amivel a későbbiekben majd találkozik. Ez függ a közlő szándékától, a megbeszélés témájától, a közlemény műfajától és egyéb körülményektől.

A bevezetés vázolja az előadás célját, okát vagy tárgyát, menetét, felkeltheti a téma iránti érdeklődést, bemutathatja az esemény színhelyét, idejét, a részvevőket. Olyan hangulatot teremt, amely kedvez a további eszmecserének.

A **befejezés** a szöveg végét jelző szakasz, amely lezárja az élőszóban vagy írásban mondottakat. Tartalmazhatja a tanulság levonását, lehet összegzés, kelthet hangulatot, érzelmet, és jelezheti a téma folytathatóságát is.

Mind a bevezetésnek, mind a befejezésnek megvannak a rájuk jellemző hagyományos fordulataik. Ebből ajánlunk figyelmedbe néhányat.

Bev.: *De rég nem láttalak? Hogy vagy? Lenne egy kérésem...* (A kérés tapintatos előhozatala.)

Bef.: *Köszönöm, barátom! Rendes tőled, hogy segítesz.* (Hisz a segítségben.)

Bev.: *Helló, pajtás! Megint olyankor találkozunk, amikor rossz passzban vagyok.* (Ezután panaszkodás következik.)

Bef.: *Jó, jó nem panaszkodom. Lehetne rosszabb is.* (Visszafogja magát, de azért érezhető, hogy tudna még siránkozni, ha akarna.)

Bev.: *Hű, fiúk! Képzeljétek, mi történt velem tegnap!* (Az érdeklődés felkeltése.)

Bef.: *Elég hihetetlen, igaz? Legyetek ti is óvatosak!* (Lezárja az elmondottakat, és óvatosságra int.)

Bev.: *Örülök, hogy megjöttetek! Kerüljetek beljebb! Nem áztatok meg?* (Vendéglátáskor alkalmazott szöveg, amely megteremti a beszédkontaktust).

Bef.: *Kösz, hogy eljöttetek! Legalább egy jót beszélgettünk. Máskor is szeretettel várunk. Üdvözlet a szülőknek!* (A vendéget megbecsülő, érzelmi befejezés.)

- Milyen szokásos bevezető és befejező sorai vannak egy családtaghoz és egy tanítóhoz írt levélnek? Írd le mindkettőt!
- Milyen más, jellegzetes, hagyományos vagy szokásos bevezetéseket és befejezéseket ismersz, amelyek nyitják és zárják a kommunikációt? Gondolj a családon belüli, az utcai, a közlekedés közbeni, az iskolai véleménycserére, és írj le belőlük minél többet!

A **tárgyalás** nyelvhasználata közel sem annyira szokványos, mint a bevezetésé és a befejezésé. Erre a szövegrészre elsősorban a téma gyakorol nagy hatást. Elbeszéléskor az időrend, leíráskor a térbeli elrendezés a fontos az elméleti fejtegetést az érvelés határozza meg. A párbeszédet, vitát, hozzászólást az elhangzottakhoz való kapcsolódás jellemzi.

A szépirodalmi művekben előfordul, hogy a tárgyalás megelőzi a bevezetést (az olvasó a történet közepébe cseppen, ezt nevezik latinul *in medias res*-nek). Van úgy, hogy befejezésszerű kezdéssel indul a mű, ilyenkor a tárgyalás a már közölt előzményt mondja el. Máskor a tárgyalás közepébe illesztve találjuk az előzményt és az összefoglalást, a történetet lezáró részt. A fő részek valamelyike főleg rövid hírek, reklámok esetében el is maradhat.

Feladatok

1. Írj tárgyalást (kifejtést) és befejezést a következő bevezetéshez!

A TÖKÉLETES GYEREK

A szüleink és a tanáraink azt szeretnék, ha tökéletesek lennénk mindenben. De milyen is a tökéletes gyerek?

2. Írj bevezetést és tárgyalást a következő befejezéshez!

A FELNŐTTEK ÉS A GYEREKEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Sok felnőtt elfelejti a gyerekkorát. Ez nagy hiba. Mindig jó nosztalgiával visszagondolni az első kockából épített várra, a biciklizésre, anya esti meséire.

Talán akkor másként bánnának a saját gyermekeikkel is.

3. Írj bevezetést és befejezést a következő tárgyaláshoz!

A TÖKÉLETES APA

Legyen bátor is, mert csak ő tud megvigasztalni, ha álmomban meg akarna verni az az idióta Viktor. Kedves és engedékeny is lehetne, mert így akkor ugorhatnék el a boltba egy maréknyi nyalókáért és cukorkáért, amikor csak akarok. Mindenekelőtt nem ártana, hogyha mindenféle okossággal föl lenne turbózva az agya, mert akkor segíthetne a fizikaleckében. Jó lenne, ha lenne humorérzéke, hogy a rossz kedvemben is megnevettessen. De azért legyen komoly is, segítőkész, és érző szívű is. Beszéd közben ne káromkodjon, ne hadarjon, ne beszéljen se túl halkan, se túl hangosan. A járása legyen könnyed. Öltözködjön mindig a legújabb divat szerint, és mégse legyen beképzelt.

Fogalmazások. Item Kiadó

4. Vitázzatok a következő témakörben: Ki mit gondol a felnőttekről és a gyerekekről? Érveiteket, ellenérveiteket, azaz vitáitokat irányítsa tanárotok!

5. Írj fogalmazást a következő témák egyikéből!

Lányok az osztályból
Fiúk az osztályból
Az osztály esze

6. A nyomda ördöge összekeverte a következő szöveg szerkezeti egységeit. Rakd össze a szöveget úgy, hogy helyére kerüljön a bevezető, a befejező és a fő rész!

KÖZÖNSÉG A KONCERTEN

A tökéletes varázslat után lassan oszlott a tömeg, a koncert véget ért.

Óriási tömeg gyűlt össze a téren, egymást tolták egyre közelebb a színpadhoz az emberek. A fiatalok mellett ott láttam egy idős nénit, akinek színes kendő volt a kezében, és időnként meglengette. Mellette egy anyuka egyensúlyozta kisfiát a karján. Szemei csillogtak, látszott rajta a türelmetlenség izgalma. Arrébb öltönyös, szemüveges, középkorú urak álldogáltak, talán a kíváncsiság hozta ide őket. A sörsátornál borostás, meghatározhatatlan korú fickók köszönthették egymásra a habos italt. Nekik már nem számított, ki lép színpadra.

Aztán a slágerük következett, a tömeg egyetlen embermasszává vált. Mindenki torkaszakadtából üvöltötte a refrént, és ütemesen zúgott a taps. A szám végén felharsant az éles füttykoncert. Mire a tizedik számhoz értek, teljesen besötétedett. Az utolsó szám egy andalító, szomorú dal, melynek kíséreteként meggyulladtak az öngyújtók, és a közönség jobbra-balra dőlve hullámzott.

Végre feldübörgött a zene, és megjelentek egymás után a zenekar tagjai. Feszes bőrruhát viseltek magukon, aranyékszereik megvillantak a lámpák fényében. Egyikőjükön vastag lánc ringott, a másiknak mázsás karperecek húzták le a karját. Nekem a hivalkodó fémek nélkül is tetszettek volna, de biztos ezt a színpadi ruházatot találták a legmegfelelőbbnek.

A kedvenc zenekaromat már többször láttam a TV-ben, de élőben még csak most. Sejtettem, hogy földdübörögtető a hangulat, amit teremtenek, de a valóság felülmúlta képzeletemet.

A bekezdés

Feladatok

1. Olvasd el a következő szöveget!

Az életnek értéket csak a szolgálat adhat, amellyel az emberek ügye felé fordulunk. Ez kissé szigorúan és általánosan hangzik, de ez az egyetlen igazság, melyet minden következménnyel megismertem. Senki nem ülhet a virágos réten, mint Ferdinánd, a bika, s nem szagolhatja büntetlenül a szép virágokat. Ember vagy, tehát embermódra és az emberek között kell élned. Embermódra élsz, ha igazságosan élsz. Ha megkísérled – feltűnés és hiú szerep nélkül – segíteni az embereknek. Ha minden cselekedeted és szavad alján a szándék van: nem ártani az embereknek. Néha csak azzal, hogy nem hallgatod el az egyszerű igazságokat. Néha csak azzal, hogy nem mondod tovább, amit mások hazudnak. Néha csak azzal, hogy nem mondasz igent, mikor mindenki kiabál: „Igen, igen!" Egy életen át, következetesen, nem beleegyezni abba, ami az emberek hazugsága, nagyobb hősiesség, mint alkalmilag hangosan és mellveregetve tiltakozni ellene. A halálos ágyon csak akkor pihensz nyugodtan, ha mindennap, minden öntudatoddal, az igazságot szolgálod. Néha nagyon egyszerű és kicsinyes az igazság. De te ne válogass. Ennyi az élet értéke.

Márai Sándor: Füves könyv

a) A szövegből kihagytuk a bekezdéseket! Állítsd vissza őket!
b) Adj címet a szövegnek!
c) Fejtsd ki, mit értesz a következő mondaton:

Senki nem ülhet a virágos réten, mint Ferdinánd, a bika, s nem szagolhatja büntetlenül a szép virágokat.

Olvasás közben a befogadó figyelme hamar ellankadna, ha nem lenne a szöveg tagolva. A bekezdésekre tagolt szöveg lehetővé teszi, hogy az olvasó az újabb bekezdés előtt egy kissé kikapcsolódjon,

megpihenjen, hogy felkészüljön a következő bekezdésben leírtak befogadására.

A bekezdés azt is jelzi, hogy a szöveg egészén belül új gondolat kezdődik, hogy más szereplő szólal meg. Ha a bekezdések rövidek és sűrűn váltakoznak, az a gondolatok zaklatottságát érzékelteti, a hosszú tömör bekezdések a gondolatok sokrétűségére, összetettségére utalhatnak.

A bekezdésnek felolvasáskor is fontos szerep jut. „Beszédben a szomszéd bekezdésektől való elválasztást szünettel, valamint hanglejtéssel, hanghordozással érzékeltetjük." (*A magyar nyelv könyve,* 1991.)

2. Olvasd el hangosan a következő regényrészletet!

Semmi sem úgy történik, ahogy előre elgondoljuk. Mikor Török Bálint hazaérkezett, órákig nem lehetett vele beszélni. Bezárkózott a szobájába, és fel-alá járt. Az első szobákban hallották nehéz, egyforma járását. – Az úr haragszik – mondotta Martonfalvai aggodalmasan. – Talán csak nem énrám!? – Hátha még engem meglát – gondolta Gergely. S vakart egyet a fején.

Semmi sem úgy történik, ahogy előre elgondoljuk.
Mikor Török Bálint hazaérkezett, órákig nem lehetett vele beszélni.
Bezárkózott a szobájába, és fel-alá járt. Az első szobákban hallották nehéz, egyforma járását.
– Az úr haragszik – mondotta Martonfalvai aggodalmasan. – Talán csak nem énrám!?
– Hátha még engem meglát – gondolta Gergely.
S vakart egyet a fején.

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

- Melyiket volt könnyebb elolvasnod és megértened? Miért?
- Hogyan tükrözik vissza a bekezdések a szereplők hangulatát?

3. Figyeljétek meg, hogyan ábrázolják a bekezdések ugyanebben a regényben azt a folyamatot, amikor a gondolatból tett születik!

Gergőnek elnehezült a feje. Elaludt. De csupa irtózatot álmodott. Azt álmodta végül, hogy a törökök kivont karddal futkosnak a falujukban, megfogják az anyját, és kést szúrnak a mellébe.

Megrezzent és fölébredt.

Éji homály és fülemile-dal mindenfelé. Száz fülemile! Ezer fülemile! Mintha a világnak minden fülemiléje abba az erdőbe szállott volna, hogy gyönyörűséget daloljon a rabok álmába!

Gergő fölnéz az égre. Szakadozott felhők. Itt-ott átragyog egy-egy csillag. Egy helyen a hold fehér sarlója átlóg a felhőn.

A tüzet a fa alatt már elborította a hamu. Csak középen vöröslik még egy ökölnyi parázs. A janicsárok ott hevernek szanaszéjjel a fűben, a tűz körül.

Jumurdzsák is ott hever. A feje alatt valami tarisznya; mellette valami kupa vagy bögre, nem lehet jól látni a homályban.

Haza kéne menni. Ez volt Gergőnek az első gondolata.

Nem szabad. Ez volt a másik.

Körülnézett. Csupa alvók. Ha ő átszökhetne köztük. De át kell szöknie, másképpen nem kerülhetnek vissza a faluba.

A kis Éva mellette aludt. Megrázta gyöngéden, és a fülébe súgta:

– Vicuska! Vicuska!

Évica fölébredt.

– Gyerünk haza – susogta Gergő.

a) Keresd ki a szöveg szerkezeti egységeit!
b) Mit tudsz a történet előzményéről? Vedd elő a regényt, és írd le vázlatosan a hiányzó részt!
c) Keresd ki a szövegből az elbeszélő és leíró részeket!
d) Hogyan teremt kommunikációs kapcsolatot Gergő Vicuskával?

A mondattömb

A bekezdés egy vagy több mondattömbből áll. A **mondattömb** a tartalmi-logikai szempontból szorosabban összetartozó mondatok kapcsolata. Belőlük épülnek fel a bekezdések. Mondatai egy **tételmondat** köré csoportosulnak. A tételmondatba besűríthető a mondattömböt alkotó mondatok jelentése. (*A magyar nyelv könyve*, 1991.)

A tételmondat lehet a bekezdés első mondata:

Kiköltöztünk a vadászházba. Ünnep ez nekem mindig. Csend és apró piszmogások. Ez már igazán pihenés! Olvasunk, főleg írunk. A konyhából nyúlpörkölt illata szivárog át a gerendafalon, Kálmán oktatja a vadőrt a főzés magasabb tudományára, én pedig rovom ezeket a sorokat.

(Fekete István vadásznaplójából)

Állhat a bekezdés végén:

A tanítókat kell megtanítani (...) már az első órán arra, hogy az a nép, amelyet nevelni kimennek, azok a gyermekek, akik a kezük alá kerülnek, nagyobb kincset bírnak, mint ők. Mert az ő nyelvüket már eddig is tönkretette az évszázados iskolai szellem, de azok a falusi gyermekek, mint finom műszerek, pontosan reagálnak még az élet hangjaira. A tanító tanuljon meg magyarul a gyermektől.

(...)

És az írók?

A művészetben két állandóan egymással szemközt álló szempont uralkodik: egyik az élet közvetlen belélegzése s visszaadása, a másik a stilizálás különböző törekvései. Mind a kettőnek van létjogosultsága: de az író is csak akkor író, ha átengedi magát az életnek: az író tanuljon meg írni a modelljeitől.

(Móricz Zsigmond: A nemzet nyelvében él)

Elhelyezkedhet a bekezdés közepén:

Summázva eddigi vizsgálódásunk eredményét, leszögezhetjük, hogy a régészeti, történeti s nyelvészeti adatok tanúsága szerint az Árpád-kori „Ung vára", vagyis Ungvár ténylegesen a mai Ungvár területén, a Várhegyen helyezkedett el, és nem Deregnyónál, Gerényben vagy Nevickén, ami persze nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ott is léteztek várak (földvárak).

(Kobály József: Sina ira et studio)

E bekezdés tételmondata tehát: *Az Árpád-kori „Ung vára" a mai Ungvár területén helyezkedett el.*

A tételmondat tehát **a bekezdés, szakasz fő mondanivalóját foglalja össze.** Állhat a bekezdés elején, közepén vagy végén.

Feladatok

1. Írd ki a következő szövegek bekezdéseinek tételmondatait!

Javításra idődet ne sajnáld. A javítás is alkotás. Gyöngy, gyémánt, ha csak borsónyi is, értékesebb magánál a koronánál. S ha egy nap csak egy gyémántszemet alkotsz is, egy mondatban vagy egy szóban: gyűrűbe illesztettél drágakövet.

Gárdonyi Géza: Titkosnapló

Az emberek általában azt hiszik, hogy szépen, „művészien" írni azt jelenti, hogy egyszerű gondolatait is az ember jól fölcifrázva, bonyolultan adja elő. Ennek éppen az ellenkezője az igaz. Szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni. A művészet pedig ott kezdődik, ahol az ember az ilyen előadással még élvezetet is szerez hallgatóinak.

A magyar nyelv természeténél fogva az

egyszerűséget és a világosságot kívánja. Nem minden nyelv ilyen. Vannak nyelvek, amelyek nem is annyira az észhez, mint inkább az érzelmekhez akarnak szólni. Vannak még csavaros, sőt köntörfalazó természetű nyelvek is.

A magyar nyelvnek a maga sajátos természete onnan van, hogy kialakításában vajmi kevés része volt az alkuszoknak, kereskedőknek, fiskálisoknak és más efféle csűrő-csavaró beszédű embernek. Jobbára kétkezi emberek nyelve a magyar.

Illyés Gyula: Anyanyelvünk

2. Alkoss szöveget a következő tételmondatokkal:

A stílus maga az ember.
Szeretem édesanyámat.
Korán kelni jó.
Fekszem a fűben, és kémlelem az eget.
Mindig szerettem volna egy kis kuckót magamnak!

3. Mondd el saját szavaiddal, mit értesz mondattömb és tételmondat alatt!

Anyaggyűjtés, jegyzetelés, vázlatkészítés

Anyaggyűjtés

Az anyaggyűjtést az határozza meg, hogy mi a téma, a beszéd- és írásmű tárgya. Hogy ebből mit használunk fel, amikor végleges formába öntjük fogalmazásunkat, az több mindentől függ. Függhet a közlő tudásától, jártasságától a témában, és attól is, mit akart elérni szavaival. Az is fontos, mit akar hallani vagy olvasni a partner. Nem mindegy, milyen műfajban kell megszólalnunk. A közlés tárgya megszabja műfaját, a műfaj viszont hat a téma anyagára. Egy születésről mást mond el az orvos, az anyakönyvvezető, a kisdedet keresztelő pap, és mást az újszülöttnek örvendő hozzátartozók. Az sem mindegy, mennyire híres szülők gyereke az újszülött. Nagy különbségek lehetnek a között,

ahogyan egy egyszerű ember emlékszik vissza születése történetére, és a között, ahogyan egy híres író mondja el mindezt olvasóinak.

Számot kell vetnünk azzal is, mennyi idő vagy hány oldalnyi terjedelem áll rendelkezésünkre témánk kifejtéséhez.

Az anyaggyűjtéshez többnyire kevés a fogalmazó élettapasztalata. A legtöbbször igénybe kell vennünk az úgynevezett forrásmunkákat: írók, költők műveit, lexikonokat, cikkeket, kritikákat, leveleket stb.

Jegyzetelés

Az anyaggyűjtés általában jegyzeteléssel, „cédulázással" kezdődik.

Mindent fel kell jegyeznünk, amit felhasználhatónak vélünk témánk kifejtésében.

Fontos, hogy jegyzeteinket a gyűjtött anyag feldolgozása során könnyen és gyorsan tudjuk felhasználni. Ezt könnyíti meg a cédulázás. Lehetőleg azonos méretű lapocskákra jegyzeteljünk (ennek mérete többnyire egy gépírólap negyede).

Mindig csak a cédula egyik oldalára írjunk! Így, ha magunk elé rakjuk őket, egyszerre több cédula anyagát vethetjük össze.

A cédulán szerepelnie kell a témának, a lejegyzett adat pontos lelőhelyének és a lejegyzett, azaz a gyűjtött anyagnak.

Például:

Szülőfalum, Visk.

Czébely Lajos: Visk története, 22.old.

„Visk már 1270-ben középkori viszonylatban jelentős település volt."

Várát, amely „fa-föld építésű lehetett", „1271 és 1281 között építtette Mykov és Chepán az itt élő, valamint a Biharból hozott népeivel.".

Ha a forrásul használt könyv más oldalán is találunk lejegyezni valót, azt új cédulára írjuk. Ha egy-egy könyvből sok cédulát gyűjtünk össze, lehetőleg rakjuk együvé, ne keverjük össze a más forrásból készített jegyzetanyaggal.

Vázlat

A cédulák csoportosítása, sorrendbe állítása megkönnyíti a beszéd- vagy írásmű vázlatának elkészítését. A jó vázlattal rögzítjük a leendő mű vázát, gondolatmenetét.

Vázlat fogalmazáshoz

Ennek a vázlatfajtának a megértéséhez segítségül hívjuk az alábbi elbeszélést:

HÁZI DOLGOZAT

Pali tizenkét éves, harmadik gimnazista. Náluk vacsorázom. Vacsora után, mikor a vendégek a társalgóban poharaznak és füstölnek, tizenegy felé fényt látok a diákszobában. Bekémlelek az üvegajtón.

A kisdiák ott gubbaszt a zöld viaszkosvászonnal vont asztalnál, kezében toll, előtte papír. Homlokát ráncolja, sóhajtozik. Rágja tollszárát, bele-belemártja a tintába. De nem ír.

Így múlik öt perc. Akkor nyitok be.

– Kezét csókolom.

– Szervusz. Mi az, te még nem alszol?

– Házi dolgozatot kell írnom holnapra.

– Miről?

– Édesapámról.

– Ajha – mondom. – Az édesapádról?

– Arról – szól, s elém tolja a füzetét.

Cím: *Édesapám.*

Az édesapa szerkezete a következő: a) bevezetés: leírása, b) tárgyalás: jelleme, szokásai, c) befejezés: mivel tartozunk édesapánknak?

Leülök asztalához vele szemben, s figyelem őt. Arca zavart, szeme lázas, szőke haja zilált, mint egy elborult lángelméé, aki az alkotás gyötrelmében hánykódik. Orra tintás.

– Mit írtál eddig? – vallatom. – Mutasd.

– Ez csak piszkozat – mentekezik.

A „piszkozat" valóban piszkos. Mindössze néhány paca van rajta, egy elmaszatolt állat rajza – kutya vagy disznó –, kérdőjelek, felkiáltójelek s egyetlen szó: *édesapám.* De utóbb ezt is áthúzta, kitörölte, mintegy megsemmisítette.

Tehát nemigen haladt előre.

A papírlapot némán visszaadtam.

– Na, folytasd – biztatom. – Érted, hogy miről van szó. Édesapát mindenekelőtt három részre kell osztanunk.

Várok türelmesen.

Ismerem őt: értelmes fiú, kitűnő tanuló, korát meghaladó tudással, látókörrel.

Megint csak bámul maga elé, ráncolja homlokát, sóhajtozik.

– Nem jut eszembe semmi – sopánkodik. Csóválom a fejem.

– Szereted az édesapád?

– Hogyne – szól, s elmosolyodik.

– Vagy nem szereted?

– Dehogynem – szól, s újra elmosolyodik.

Most részvétet érzek iránta, de egy kis kajánságot is, s kegyetlenül, gonoszul élvezem vergődését, nyilván gyermekkori tusáimra emlékezve, melyeken már többé-kevésbé túl vagyok. Hallgatok.

(...)

Pali közben megivott egy pohár vizet, tüszkölt, köhögött, ismét leírta: *édesapám,* és ismét áthúzta. Egy új papírlapot vett elő, mely irdatlan fehérségével vádlóan meredt rá. Álmosan pislog. A szánalom fog el.

– Így sohase készülünk el – nógatom. – Kezdjünk hozzá, fiam. Milyen az édesapád? – Írjuk le.

Diktálok, eleinte elfogódottan, nagyon lassan:

– *Édesapám negyvenesztendős. Magas, izmos, férfias. Fekete haja a halántékán már deresedik, homlokát az évek redőkkel vésték tele...*

Pali gyorsan, hibátlanul ír. Minden mondat után rám tekint, lesve megváltó szavaimat. Én is belemelegszem, bátorságra kapok, már gondolkozás nélkül, pimasz szemtelenséggel diktálok:

– *Arca jóságos.* Mi is a második rész? Ja, a jelleme. Mondjuk egyszerűen, hogy: *jellemes. Mindig egyenes, határozott. A szigort bölcsen egyesíti a jósággal. Ha elfáradt az élet harcában, esténként családja körében találja meg a vigasztalást, s akkor a lámpa fénykörében felderül...*

A befejezést már rábízom. Itt a szókratészi módszerrel élek.

– Remélem – mondom –, tudod mivel tartozol édesapádnak?

– Hálával – válaszol Pali gépiesen.

– Úgy van – bólintok –, hálával *azért a sok szeretetért, azért a sok áldozatért, azért a végtelen sok...*

Éjfél van, mire befejezzük. (...)

Kosztolányi Dezső

- Milyen vázlat alapján kell dolgozatot írnia Palinak?

A vázlat lehet rövid és részletes. Palinak rövid vázlat alapján kellett dolgozatot írnia. A rövid vázlat mellett egy részletesebb vázlatot is bemutatunk.

ÉDESAPÁM

Rövid vázlat

I. Leírása

II. Jelleme, szokásai

III. Mivel tartozunk édesapánknak?

Részletes vázlat

I. Az édesapa külső tulajdonságainak bemutatása

II. Belső tulajdonságainak jellemzése
1. Édesapám a munkahelyén
2. Édesapám a családban
3. Ilyennek látom játék közben
4. Milyen a viszony közöttünk?

III. Édesapámmal kapcsolatos érzéseim összefoglalása

Ezt *elővázlatnak* is nevezik, hiszen ennek alapján íródik a fogalmazás vagy hangzik el a beszéd.

Vázlat írásműről

Ezt a vázlatfajtát főleg a tanulásban alkalmazzuk. Ilyenkor címszavakban, tömören megfogalmazott mondatokban, a műből vett idézetekkel (tételmondatokban) foglaljuk össze a mű lényegét, gondolatmenetét. Ehhez az szükséges, hogy többszöri elolvasás után megértsük az olvasmány szerkezetét, egymástól jól elkülöníthető részeit. Ennek ismeretében állítjuk össze vázlatpontjainkat. Ezt a fajta vázlatot *utóvázlatnak* is nevezik, hiszen utólag, már a kész írásmű alapján készül.

- Írj ilyen vázlatot Kosztolányi Dezső elbeszéléséhez!

Feladat

Figyeld meg az elbeszélés nem nyelvi jeleit! Ezek alapján mondd el véleményedet Pali és édesapja kapcsolatáról!

Vázlat előadásról

Élőbeszéd (előadás) után is készíthetünk jegyzetet. Ehhez megfeszített figyelem és a témával kapcsolatos előismeret szükséges. Ha nem veszítjük el a beszéd fonalát, és a lényegesnek tartott részeket sikerül papírra vetnünk, akkor ez a későbbiekben megkönnyíti felkészülésünket az órához vagy a vizsgához. Jól tesszük, ha jegyzetünket elkészülte után, azon frissiben átolvassuk, és pótoljuk a kimaradt részeket.

- Készíts vázlatot kedvenc tanárod előadásából!

Az elbeszélő szöveg

Az elbeszélő szövegről az előző tanévekben sok új ismeretet szerezhettetek. Tanultátok, hogy az **elbeszélés** eseményt, történetet mond el, és hogy szerkezetét alapvetően az időrend határozza meg.

Napi kapcsolatban vagyunk vele, hiszen elbeszélő szöveget hozunk létre akkor is, amikor elmeséljük vagy leírjuk élményeinket és az érdekesebb eseményeket.

E közlésfajtában mind a szereplők, mind a cselekmény lehet valószínű (reális) és valószínűtlen (csak a fantáziában létező). A történet kifejtésére mind az elbeszélést (történet), mind a párbeszédet, mind a leírást (színhely, szereplők stb.) felhasznál(hat)ja a beszélő, író, akinek egyéni véleménye közvetve (cselekmény, jellemek, stílus) vagy közvetlenül is „kihallható-olvasható" az elbeszélésből.

Elbeszélő szöveg alkotásához felhasználhatod mindazt az ismeretet, amelyet az *Anyaggyűjtés, jegyzetelés, vázlatkészítés* fejezetből merítettél.

A kitalált vagy a reális történet eseményeit összefűzhetjük *láncszerűen* vagy *mozaikszerűen*. A láncszerűen megszerkesztett elbeszélésben egyik esemény logikusan következik a másikból. A mozaikszerű részekből álló történetben az események önmagukban is érthetők, nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz. Bármelyik kihagyható, mással felcserélhető. Hogy jobban megértsétek, mi a különbség a két szerkesztési mód között, olvassátok el az alábbi elbeszéléseket!

PETŐFI SÁNDORKA
(részlet)

1

Szarvasgombát eszik a császár szilveszteri vacsoráján, pástétomot, egy fürt aszúszőlőt, mely új tartományból érkezett, a velencei királyságból.

Rajnai bor kortyaival öblíti le.

Fülleteg gőzök borítják agyvelejét. Lám, arca kiszínesedik, semmitmondó szeme atyásan lágyul a mámor nyirkos könnyburkától.

Így elégedetten gondol arra, ami történt. Veje, az ördögi tuskó, nem él többé. Tavaly ilyenkor még élt, igaz, fogoly volt, túl a tengeren, sziklák, törpe gumifák között. Mégis jobb, hogy elpusztult. Azt mondják, utóbb sokat szenvedett, hányt, lesoványodott. Gyomrát, mely el akarta nyelni az egész világot, fölfalta a rák.

Isten megbüntette őt. Mi rosszat hozhat az új év, hogyha ezt hozta az ó?

Franzl bécsi kocsisok kedélyes nyelvjárásán beszél. Ezen is gondolkozik. Tizenegy felé átmegy kíséretével az üveges folyosón, kipillant a schönbrunni parkra, s akkor ilyenképp dünnyög:

– Apóka aludni megy. Ti is aludjatok, népecskék, németek, lengyelek, magyarok, olaszok, illírek. Apóka szigorú, de jóságos.

4

Stefi gróf* harmincegy éves.

Nemrégiben érkezett a görög s kisázsiai partokról, de csak rövid időre, új év tavaszán tovább utazik Wesselényivel, a művelt nyugatra, hogy a magyart pallérozza.

Lecsapott kürtőkalapban, felleghajtó köpenyben, kalandos nyakkendőcsokorral ballag a Hatvani utcán egy mágnással, aki prémes bundájába burkolódzik. Angolul csevegnek.

Ő azonban a szót hirtelen honi nyelvünkre fordítja, melyet töredezve ejt még, mondatait erős neologizmusokkal vegyíti, minthogy híve ama széphalmi Kazinczy Ferencnek is, aki hét évig raboskodott császári börtönökben.

*Stefi gróf: Széchenyi István bizalmas neve

– 1822. december 31. – szól morcolva bozontos szemöldökét –, azt hiszem, nevezetes dátum lesz számunkra. Ma nyújtandám át a lóversenyről szóló tervezetemet, mely, remélem, nemzetiségünk üdvére váland. Talán valóban új év kezdődik.

6

Valahol a szalontai parasztházban ötéves kisfiú alszik, halovány, koraérett, agg szüleinek reménye. Arany Jánoska, s valahol az igrici kunyhóban, nagyapóéknál másik ötéves árva fiú, Tompa Misike.

Itt meleg sziget, düledező, nagyon elhanyagolt udvarház. Öregurak pipáznak, boroznak, rossz pénzről, új háborúról beszélgetnek. Ötödét sem éri a régi pénz, tavasszal meg, azt mondják, a taliánokkal verekszünk. Törökverő rozsdás kard a szögön.

7

Sömlyékek, tócsák befagytak, keréknyom sincs, mindent beföd a hó subája.

Távol puska durran. Farkasra lőttek, piros vér csöpög a fehér hóra.

Árnyék vagy kísértet, de lovas vágtat át a riadt csöndön ideges paripán. Fölötte varjú károg.

Szélmalom áll, fagyott szárnnyal, bénultan, mint óriási madár, mely nyáron kereng, az arany levegőben délibábok után röpül.

A kiskőrösi pusztaság ez, melyen csak akácok tengenek hónyomta fővel, kocsmaablak vöröslik, meg a bakter rekedt hangja hallik:

– Tizenkettőt ütött az óra.

8

Csecsemő mozog az ágyon, lilapiros arccal. Tüdejébe most nyilall az idegen levegő, erőszakosan, fájdalmasan, akár a kés. Mélyet lélegzik, hosszú, éles jajgatása elnyúlik az éjszakában.

Jaj, honnan, hová és miért? Micsoda meglepetés, érkezni sehonnan és lenni valahol, ocsúdni az életre, búbos kemence melegét,

kunyhó földszagát, kamillatea ízét, fényt érezni, és tudattalanul, de először sejteni valamicskét abból, hogy vagyunk.

Vad csodálkozás az arcocskán, nem nagyobb, mint lesz valamikor, a haláltusakor. Örökkévalóság kis utasa, végtelen vándora, rövid időre, megállapodik itt.

– Fiú! – kiáltják át a félméteres hangfogó havon a szomszédoknak, kik még ébren vannak.

Kosztolányi Dezső

ZSÁKMÁNYOLÁS

Fazekas Mihály fiatal korában katonáskodott. Egy alkalommal ezrede megszállt egy Rajna-menti várost. A lakosság ellenállása oly makacs volt, hogy a parancsnokság büntetésből egy órai szabad zsákmányolást engedélyezett.

Fazekas főhadnagy beállított egy jómódú polgár házába. A család rémülten fogadta, de a Ludas Matyi költője beült az egyik szobába, levett a polcról egy könyvet, s olvasni kezdett. Mikor megszólalt a trombita, és jelezte, hogy vége a zsákmányolásra engedélyezett időnek, Fazekas helyére tette a könyvet, meghajtotta magát, és indult kifelé.

A meghatott háziúr utánasietett, s a nemeslelkű ellenségnek ajándékozott egy aranyórát.

– Elfogadom, és köszönöm – mondta Fazekas –, de csak mint emléket. Mert az igazi zsákmányt itt viszem a fejemben.

Szabó György

- Hasonlítsd össze a két elbeszélést, és mutass rá szerkezeti eltéréseikre!
- Elemezd a Kosztolányi elbeszélést részenként!
- A teljes elbeszélés 12 „önálló" részből áll. Találd ki az itt közölt szöveg alapján, mi lehet a mozaikszerűen közölt részek közötti kapocs, összetartó erő!

Feladatok

1. Olvassátok el szereposztásban a *Toldi* alapján készült elbeszélést! Ügyeljetek a meggyőző előadásmódra!

KARJA ÖLELÉSRE NYÍLIK AKARATLAN

Miklós mélabúsan s nagyon fáradtan ballagott haza a mezőről. A falu szélén az emberek ujjongva fogadták:

– Miklós, hazaérkezett a királyi udvarból a testvérbátyád!

Miklós azt hitte, álmodik, de rájött, ez a valóság! Rögtön elszállt a rosszkedve, futásnak eredt, meg sem állt hazáig. Tárt karokkal futott György elé. Ahogy átölelte, György rárivallt:

– Pimasz kölke, hogy mersz a mocskos kezeddel királyi köntösömhöz érni?!

– De édes György! Mit vétettem ellened? Bántottalak?

– Hogy mit!? Még kérdezni mered?! Ahelyett, hogy leborulnál a lábam elé!?

– Na de, György!

– Mit, na de György?! Talán György úr!

– Elég legyen a komédiázásból! Ha velem így is bánsz, legalább édesanyánkat kíméld meg! Ha akarod, elmegyek, de kérlek, édesanyámnak juttass némi pénzt!

– Még hogy pénzt?! Itt vagy te, te kenyérpusztító. A te kezed megszokta a munkát! De az én finom királyi kezeim simák, puhák. Ezután sem akarom bemocskolni őket!

– Ó, te zsarnok, anyánk szomorítója! Sajnálod a pénzt anyánktól!?

– Hé! Te kölök, tudd ám, kivel beszélsz?! Tűnj a szemem elől!

Miklós értelmetlennek látta a gonosz testvérével való veszekedést. Nagy szomorúan leült a sarokba, és addig zokogott, míg el nem nyomta az álom.

Fogalmazások. Item Kiadó

- Mi az, ami megegyezik a történettel, mi az, ami nem?
- Milyennek találod a szöveg hangnemét?
- Add elő a szöveget más hangnemben!

2. Add elő elbeszélő stílusban, amikor Toldi megfékezi a bikát! Add elő a történetet egyes szám első személyben! Adj az elbeszélésnek címet!

3. Készíts az elbeszéléshez vázlatot!

A vázlatkészítéshez tudnod kell, hogy az elbeszélés általános (klasszikus) szerkezeti képlete: előkészítés (bevezetés, expozíció) – bonyodalom (alapkonfliktus) – kibontakozás – tetőpont – megoldás (befejezés).

4. Írd le Bence szemével, hogyan vívott Toldi a cseh bajnokkal! Adj neki címet is!

5. Írj egy párbeszédes elbeszélést a következő címmel: *Miről susognak a fák?* Elbeszélésedhez használd fel a következő költeményt:

AZ ERDŐ FOHÁSZA

Vándor, ki elhaladsz mellettem,
ne emelj rám kezet!
Én vagyok a tűzhelyed melege
hideg téli éjszakákon, én vagyok
tornácod barátságos fedele,
melynek árnyékába menekülsz
a tűző nap elől, s gyümölcsöm oltja
szomjadat.
Én vagyok a gerenda, mely házad
tartja, melyből csónakodat építed.
Én vagyok házad ajtaja,
bölcsőd fája – koporsód fedele.
Vándor, ki elmégy mellettem,
hallgasd a kérésem:
ne bánts!

A Madarak és fák napja c. könyvből

A leíró szöveg

A leírás az irodalmi ábrázolás egyik alapformája, egy tárgyat, jelenséget, személyt, helyet mutat be: kiemeli legfontosabb jellemzőit, felidézi minél több vonását.

Haladási elve a térbeliség: közelítő, távolító, körkörös, illetve ezek variációi, vagy filmszerű technikák.

Lehet egy mű alkotóeleme, része, de önálló szövegfajta is (pl. tájleíró vers, zsánerkép).

Fő célja tárgya bemutatása, de kifejezhet egy-egy lélekállapotot, ábrázolhatja az ember és az adott dolog viszonyát, érzékeltethet egy regénybeli fordulatot (*A szövegalkotás műfajai* nyomán).

Feladatok

1. Olvasd el a következő szöveget, és figyeld meg, milyen leírások keverednek benne!

A HONFOGLALÓ MAGYAROK ÍJA

Őseink a legfontosabb, csatadöntő fegyvernek az íjat tekintették. Egy, a honfoglalást követő évtizedben keletkezett feljegyzés szerint a magyarok „sok ezreket ölnek meg nyilaikkal, amelyeket olyan ügyesen lőnek ki szaruíjaikról, hogy lövéseik ellen alig lehet védekezni".

A honfoglaló magyarok íja hallatlanul erős fegyver volt. Két-háromszorta messzebbre vitt, mint a nyugatiak egyszerű íja. Rugalmas fából, rápréselt szarulemezből és állati inakból állt. Markolatát és két szárnyának végét csontlemezek merevítették. Az íj húrját egyik végén rákötözték a csontos részre, a másik végére pedig akkor húzták rá, amikor az íjat felajzták (felhúzták). A felajzáshoz 25-30 kg erőt kellett kifejteni. Az annyit jelent, mintha egy ujjal ilyen vassúlyt emelnének fel a földről, ám nem függőlegesen, hanem vízszintesen kifejtve az erőt. Felajzásnál az íj egyik végét átvonták a térdeplő

harcos combja alatt, s így sikerült ellenkezőre fordítani az íj hajlását. Ezután csúsztatták rá a másik végére a hurkolt húrt. E művelet önmagában is megkétszerezte az íj hatótávolságát, de ennél is hatékonyabbá tette azt a rugalmas anyag. Az íj fájának egyik oldalára ugyanis a szarvasmarha szarvából kinyírt szarulemezeket, a másik oldalára pedig állati inakat ragasztottak és kötöttek. Egy jó íj elkészítése évekbe került.

László Gyula

a) Készíts vázlatot a szövehez!
b) Mozgasd meg fantáziádat, és meséld el a rajz alapján, hogyan történt az íj felajzása!

2. Olvasd el kifejezően a szöveget, és mondd el, hogyan kapcsolódik az előzőhöz!

A 910. ÉVI HADJÁRAT

910-ben a magyarok ismét betörtek Bajorországba és Svábországba. A németek ifjú királyuk vezetésével nagy előkészületeket tettek a magyarok fogadására. Megelégelték betöréseiket, s elhatározták, hogy erős összefogással és nagy haddal leszámolnak velük.

Augsburg körül gyülekezett a bajor sereg, és várta a magyarok közeledését. Ezek rövidesen fel is tűntek a Lech folyam előtt. Ekkor a bajorok megindították ellenük a támadást.

Rendkívül gyorsan ment azonban a magyarok csatarendbe való felállása, és mikor a bajor hadak megindultak, ők is felkészülve várták a támadást.

Egy ideig mindkét részen egyforma kitartással folyt az elkeseredett ütközet. A magyarok nyilakat lövöldöztek az ellenségre, majd úgy tettek, mintha támadnának, és a támadás kudarca miatt visszavonulásra kényszerülnének.

A bajorokat ez a csel megtévesztette, és lelkesült kiáltások között vetették magukat a magyarokra. Ezek hagyták, hogy üldözzék őket, miközben a bajorok előnyomulását éber figyelemmel kísérték. Mikor látták, hogy a bajorok eléggé előre haladtak, és már a soraik is felbomlottak, a magyarok villámgyorsan megfordultak, és vad szilajsággal rávetették magukat a bajorokra. Úgy hátráltak, hogy egyik elkülönített csapatuk éppen a bajorok hátába került. Ekkor fordult vissza a színleg menekülő csapat, s így a németek elöl és hátul egyaránt a magyarok közé szorultak.

Ezután iszonyú mészárlás kezdődött. Legtöbben menekülésre gondoltak, mert azonnal felfogták az ütközet kimenetelét.

A 910. június 12-én lezajlott csatában csaknem az egész német sereg odaveszett.

Az ütközetet hatalmas dúlás és fosztogatás követte. Bajorországot végigsarcolta a magyar sereg, majd nyugati Frankország felé vették útjukat ...

*Történelmi szöveggyűjtemény*ből

- Adj leírást a csatáról!
- Magyarázd el térkép alapján a hadjárat főbb helyszíneit!
- Jellemezd a magyarok hadi taktikáját!

3. Olvasd el az alábbi szöveget! Hasonlítsd össze a tartalmát az előző olvasmánnyal! Milyen hasonlóságot és eltérést vettél észre?

A MUHI CSATA

Reggel hét óra tájban bezárult a tatár gyűrű a magyar tábor körül. A tatárok nyilazták a magyar tábort, illetve a magyar sátrak közelébe férkőztek, s tüzet vetettek a táborra.

A magyarok menekülését nagymértékben nehezítette a táborban az utak hiánya, a kötelek és sátrak sokasága és sűrűsége. A kötelekben meg-megbotló menekülők egymásra torlódtak, szorongatott helyzetükben egymást taposták, tiporták, s ez nem kevesebb áldo-

zatot szedett, mint a tatár nyilazás.

A tatárok folyosót nyitottak a menekülőknek, de továbbra is kísérték őket, hogy leszámoljanak velük. Nem törődtek a menekülők eldobott fegyvereivel, arany- és ezüstedényeivel, bársonyöltönyeivel, ők emberekre vadásztak. A fáradtan menekülőket kopjákkal leszúrták, karddal lenyakazták, egy nagy csapat menekülőt pedig mocsárba szorítottak, ahol azok a vízbe és a sárba fulladtak.

Különösen ügyeltek a tatárok IV. Bélára, kedvelt fogásuk közé tartozott ugyanis a meghódítandó ország fejedelmének kézrekerítése. Maga IV. Béla is belekeveredett egy lovascsatába, de emberei megvédték, kivágták a tatár gyűrűből. A király váltott lovakon, tatároktól űzve igyekezett észak felé menekülni.

Elesett viszont az ország két érseke és több főpap. „A nagyobb és kisebbrendű világiak közül azok számát, akik a mocsarakba és vizekbe fúltak, tűzben égtek és kardra hányattak, egyetlen halandó sem tudhatja biztosan" – összegzi a krónikás.

*Történelmi szöveggyűjtemény*ből

- Válaszd ki a bekezdések tételmondatait! Írj a felhasználásukkal vázlatot!
- Írj képzelt elbeszélést a következő címmel: *Ott voltam a muhi csatában!*

4. Mit mondanak neked a következő történelmi helyek: Nándorfehérvár, Eger, Munkács, Rodostó? Gyűjts adatokat e városokról, és készíts leírást arról a történelmi eseményről, amely emlékezetessé tette nevüket!

5. Milyen leírást találsz az alábbi szövegekben?

A MAJORUDVAR

A majorudvar négyszöge felett a magtár uralkodott, mint apró sovány parasztok felett a vastag bankár s mellette mindjárt, szurtos mivoltában szégyenkezve, szinte a föld alá készült bújni a kovácsműhely.

Jobbról a kukoricagórék álltak a magtár mellett, mint szegény rokonok, szemben pedig kicifrázott ablakokkal és némi hetykeséggel a lóistálló, mint akinek három előneve van, de a nagy hasú bankár nélkül egyszerűen éhen pusztulna.

A lóistálló végében – fedél alatt – álltak a gépek. A traktor, a répavágó, szecskavágó, morzsoló és daráló. Hidegen, bénán és gonoszul hallgattak, nem törődve senkivel és semmivel, bután abban a hitben, hogy erősek és okosak.

A gépek után következett a tehénistálló öreg, hosszú épülete, lenézve és elhanyagolva, mint a sokgyerekes, elnehezedett asszony, akinek nem jut ideje sem vagyont gyűjteni, sem az ősöket számon tartani, de nem is törődik velük. Nem parádézott, nem öltözködött és környékén állandóan a borjak és a tej gyermekszobaszaga úszkált.

Fekete István: Gyeplő nélkül

A GRUND

A grund maga üres volt, mint ahogy ez üres telekhez illik is. A palánkja a Pál utca felől húzódott végig. Jobbról-balról két nagy ház határolta, s hátul... igen, hátul volt az, ami a grundot nagyszerűvé, érdekessé tette. Itt tudniillik egy másik nagy telek következett. Ezt a másik nagy telket egy gőzfűrészelő cég bérelte, s a telek telis-tele volt farakásokkal. Szabályos kockákba rakva állott itt az ölfa, s a hatalmas kockák közt kis utcák voltak. Valóságos labirintus. Ötven-hatvan kis szűk utca keresztezte egymást a néma, sötét farakások közt, s nem volt könnyű dolog ebben a labirintusban eligazodni. Aki mégis nagy nehezen keresztülvergődött rajta, az egy kis térre jutott, amelyben kis házikó állt. Ez a házikó volt a gőzfűrész. Furcsa, titokzatos, félelmes kis ház volt. Nyáron a vadszőlő véges-végig befutotta, s a zöld lomb közül pöfögött ki a karcsú fekete kémény, amely az óramű pontosságával, szabályos időközökben köpködte a tiszta fehér gőzt. Ilyenkor azt hitte volna az ember, ha messziről hallotta, hogy a farakások közt valahol egy gőzmozdony kínlódik, amely nem tud elindulni.

(...) A házikó eresze alatt volt egy kis ablak, s az ablakból desz-

kavályú nyúlt ki. Mikor a kocsi odaállott a kis ablak alá, egyszerre csak potyogni kezdett a deszkavályúból az aprófa, s szinte csurgott a nagy kocsiba, olyan szaporán jött. És mikor a kocsi tele lett aprófával, a kocsis kiáltott egyet. Erre abbamaradt a kis kémény pöfögése, egyszeribe nagy csönd támadt a házikóban, a kocsis rászólt a lovakra, és a lovak elindultak a tele kocsival. Aztán másik kocsi állt az eresz alá, éhesen, üresen, s akkor megint pufogni kezdett a gőz a fekete vaskéményben, és megint potyogott az aprófa. És ez így ment évek óta. Ami fát a kis házban felaprózott a masina, a helyett nagy szekerek újat hoztak a telekre. Így aztán sose fogyott el a farakás a nagy udvarról, és sose szűnt meg a gőzfűrész sivítása. Néhány csenevész eperfa állott a kis ház előtt, s az egyik eperfa tövében fakaliba volt összetákolva. Ebben lakott a tót, aki éjszaka a fát őrizte, hogy el ne lopják, vagy föl ne gyújtsák.

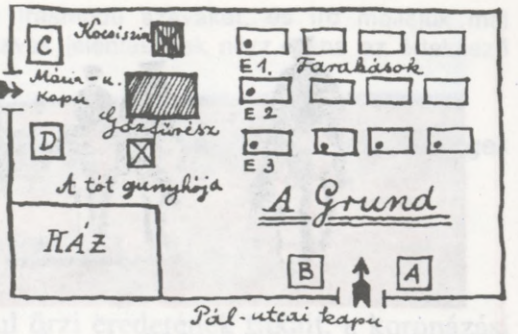

Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk

a) Fedezd fel a két szöveg közötti azonosságokat és eltéréseket!
b) Állapítsd meg, melyik leírás mozgalmasabb! Miért?
c) Hányféle leírást találsz az első és a második szövegben?
d) Készíts körkörös leírást kedvenc helyedről!
e) Készíts közelítő leírást lakóhelyed történelmi vagy műemléki nevezetességéről!

6. Olvasd el e történelmi nevezetesség leírását! (A szöveg eredeti helyesírásán nem változtattunk.)

HORTOBÁGY

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka.

Megállok közepeden, s körültekintek olly elragadtatással, millyet nem érez a schweizi az Alpesekben, millyet csak a beduin érez

Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul a keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár, s ollyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, mellyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik felfelé dalán, mint fonalán a pók. Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bíbicek nyargalásznak búbos fejeikkel, s a tó közepén nagyokat lép hosszu, piros lábaival a melancholikus gólya.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? Azok elszórt gémes kútak, de olly messze vannak már, hogy karcsu ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen... oda emelte fel a délibáb. A csárda mellett ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. Kedves délibáb! ugy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya.

Némán merengve ül az ősnyúgalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Milly egyszerű a puszta és mégis milly fönséges! de lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?

Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez

a) Az író olyan szemléletesen ábrázolja kedvenc tájegységét, hogy már-már képként jelenik meg tudatunkban. Mi teszi érzékletessé a leírást?
b) Figyeld meg, hol áll a költő, amikor megosztja velünk a látványt!
c) Készíts vázlatot a szöveg alapján!
d) A leíráson kívül milyen más szövegtípust tartalmaz az olvasmány?
e) Készíts távolító leírást kedvenc tájadról! Adj neki címet is!

f) Írd ki a szövegből a régies írásmódú szavakat, és írd melléjük mai megfelelőjüket! Az ismeretlen szavak jelentésének nézz utána az értelmező szótárban!

7. Olvasd el, milyennek látják a magyar koronázási jelvényeket a szövegek alkotói!

A KORONÁZÁSI PALÁST

Míg a korona makacsul őrzi eredetének titkait, a koronázási palást hímzett felirata azonnal feltárja azokat. A latin nyelvű szövegből megtudhatjuk, hogy 1031-ben készíttette és ajándékozta a székesfehérvári Szűz Mária egyháznak István király és Gizella királyné azt a miseruhát, amelyből később a palástot alakították.

Eredetileg bíbor színű, a századok folyamán erősen megfakult selyemből készült, színes selyem- és aranyhímzéssel. Harang alakú, zárt miseruha volt, amelyet elöl felvágtak s némiképp megrövidítettek. Kiterítve csaknem félkör alakú.

A KORONÁZÁSI JOGAR

A magyar királyi kincstár legősibb koronázási jelvénye a jogar, ami az *ítélkezés,* az *igazságosság,* a *jogszolgáltatás* jelképe. A magyar jogar két részből áll. Teljes hossza 32 cm, ebből a nyél 25 cm. A jogar gömbje hegyikristályból készült, átmérője 7 cm. A kristálygömböt három metszett, kuporgó oroszlán díszíti. A jogar

gömbjéről 10 aranyláncocskára erősített gömböcske csüng le, mely mozgás közben halk, csilingelő hangot ad.

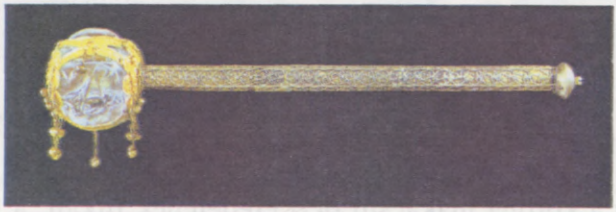

AZ ORSZÁGALMA

Az országalma aranyozott rézből készült, két félből összeállított gömb, tetején lemezes kettős kereszttel. A gömbön elöl és hátul kis, zománcozott, háromszögletű címerpajzs van, az Anjou királyok címerével. Eszerint a 14. század elején készült, Károly Róbert uralkodása alatt. Az országalma az *országot* és a *Földet* jelképezte.

*Történelmi szöveggyűjtemény*ből

* * *

A Nemzeti Múzeumban található országalmánk egyszerű, dísztelen, kissé lapított, aranyozott ezüstgömb. Tetején lemezből készült kettős kereszt látható, a kereszt síkjával párhuzamosan, elöl és hátul egy-egy kicsiny háromszögletű zománcozott címerpajzs van.

A pajzs eredeti rendeltetése szerint a harcos védelmére szolgált. A címertan szakemberei szerint országalmánk nem régebbi Károly Róbert dénárjainál, tehát nem István korából való.

Szegfű László

A KARD

Korábban is használt koronázási jelvényt helyettesíthetett a ma is meglevő kard, amely a koronázási jelvények legfiatalabb darabja. A

16. században készült, valószínűleg Velencében. Középkori előzményének tekinthető az a csontmarkolatú viking kard, amelyet Prágában őriznek, s Szent István kardjának neveznek.

A kard a 11. században még a hercegi hatalom, később – a király kezében – az *ország megvédésének* jelképe lett.

A király ezzel sújtott a négy égtáj felé, jelezvén, hogy meg fogja védeni az országot minden külső támadással szemben.

*Történelmi szöveggyűjtemény*ből

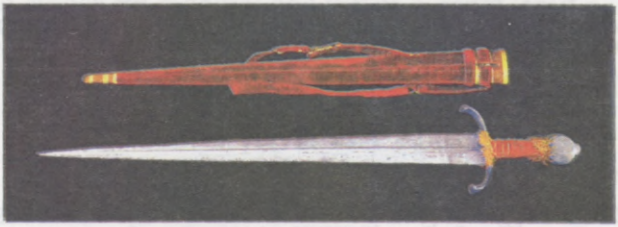

a) Válassz egyet a koronázási jelvények leírása közül, és elemezd szerkezete szerint!

b) Az egyik jelvényről két leírást olvashatsz. Mi a véleményed róluk? Vitasd meg társaiddal, melyik leírás a jobb!

c) A leírások között nem szerepel a legismertebb koronázási jelvénynek, a Szent Koronának a bemutatása. Ezt neked kell elkészítened! Lakóhelyed könyvtárában gyűjts hozzá anyagot (szakirodalmat és fényképet)! Leírásod stílusa legyen szemléletes, élvezetes!

Vita, érvelés, meggyőzés

Érzéseink, cselekedeteink, tetteink megvitatásához hozzátartozik a problémafelvetés, érvelés, vita (cáfolat és bizonyítás), valamint a következtetések levonása.

A következő szövegekben erkölcsi-etikai, azaz életvezetési témakörbe sorolható szövegekkel ismerkedsz meg. Mindegyik szöveget beszéljétek és vitassátok meg, keressétek a közöttük levő kapcsolatot vagy éppen ellentétet! A szövegek tartalmának megvitatásakor tiszteljétek egymás véleményét, és tartsátok meg a vita írott és íratlan szabályait!

Melyek a demokratikus vita elvei?

A partnerek egyenjogúsága – hozzászólás a jelentkezések sorrendjében, szómegvonás következetessége, elvszerűség stb.

1. A tévedés joga mindenkit megillet. Megbélyegezni, lehurrogni ezért senkit nem szabad.

2. A tévedések, a hibás nézetek elleni föllépés mindenkinek kötelessége, aki képes fölismerésükre. Az ilyenféle nézetek elleni harc, föllépés azonban nem sértheti a tévedő személyét, emberi méltóságát. (Egyazon tévedést elég egy hozzászólásban helyreigazítani.)

3. Nyíltság, őszinteség a véleménynyilvánításban. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha senkit nem ér megtorlás őszinteségéért.

4. A meghallgatás joga: senkit nem szabad zavarni fölszólalás közben.

5. A kötelező jóindulat: minden megnyilatkozásban a jóra, az értékesre essék a hangsúly, ezt tekintsék fontosnak a többiek, ne az esetleg értéktelen vagy elhibázott mozzanatot.

6. A vitatkozónak nem szabad megsértődnie, ha véleményével alulmarad (kisebbségbe szorul).

Trencsényi Borbála: Anyanyelv és kommunikáció

Feladatok

1. Olvasd el a következő két szöveget!

A JÓ ÉS A ROSSZ HARCA

Egy indián dohányt kért a fehér embertől. Az illető belenyúlt a zsebébe és átnyújtott egy marék dohányt. Másnap ismét jelentkezett az indián és most ő adott a fehér embernek egy dollárt. A neki ajándékozott dohány között találta.

– Miért nem tartottad meg, hiszen nem nagy pénz ez? – kérdezte csodálkozva a fehér ember. – Nem is tudtam róla.

– Itt, a szívemben – felelte az indián – egy jó és egy rossz ember lakik. A jó ember ezt mondta: add vissza a pénzt, amit nem neked szántak. A rossz ezt javasolta: Tartsd meg nyugodtan, hiszen semmiség az egész! Így vitázott bennem a két ember, és hogy véget vessek a vitának, visszahoztam a pénzedet.

Indián mese

HEXAMETER

Miért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis.
Miért ne legyek tisztességes? Kiterítenek úgyis.

József Attila

- Te mit tettél volna az indián helyében? Miért?
- Milyen összefüggést látsz a két szöveg között?
- Milyen különbség van a két szöveg terjedelme között? Mi ennek az oka?

a) Vetítsd ki a József Attila idézet problematikáját a mai társadalomra, és mondd el róla véleményedet *Én így látom* címmel!
b) Írj fogalmazást *Mi a tisztesség?* címmel! Írásodban legyen problémafelvetés, érvelés, következtetések levonása!

2. Válaszolj a következő kérdésekre!

- Kivel cselekedtél jót életedben? Hogyan történt?
- Kaptál-e valakitől önzetlen segítséget? Hogyan történt?
- Volt-e olyan jótetted, amikor előre tudtad, hogy nem várhatsz viszonzást? Mesélj róla!

3. Mondj egy kerek történetet a jóról és a rosszról!

4. Adj leírást a következő képről! Írj hozzá vázlatot is!

Peter Kraft: Zrínyi kirohanása (*részlet*)

5. Írj cikket az újságnak a festmény alapján! Ügyelj a publicisztikai stílus követelményeire!

6. Olvasd el a következő szöveget!

> Mi a bátorság? Most már világosan hallották, hogy a hang a nagy fa tetejéről jött. S rögtön ezután zörögni kezdtek az ágak, recsegett-ropogott valami a nagy fa lombjai közt, s egy pillanat múlva egy kis szőke fiú mászott le a fáról. Mikor az utolsó ágról a földre ugrott, nyugodtan letisztogatta a ruháját, megállott egyenesen, mint a cövek, és farkasszemet nézett a vörösingesek ámuló csapatával. Senki se szólt egy szót sem, úgy meglepett mindenkit ez a váratlanul idetoppant kis vendég. Geréb elsápadt. – Nemecsek! – mondta ijedten. És a kis szőke felelt is: – Igen, Nemecsek. Én vagyok. És ne kutassák, hogy ki lopta el a Pál utcai zászlót a fegyvertárból, mert azt én loptam el. Itt van, ni! Nekem van az a kis lábam, ami még a Wendauer lábánál is kisebb. És nem szóltam volna, fenn maradhattam volna a fa tetején, amíg maguk mind el nem mentek volna, hiszen ott gubbaszkodtam már fél négy óta. De mikor Geréb azt mondta, hogy közöttünk nincs egy se, aki bátor volna, hát akkor gondoltam: „Megállj, majd én megmutatom neked, hogy akad a Pál utcaiak közt is bátor fiú, ha nem más, hát a Nemecsek, a közlegény!"

a) Mit gondolsz, bátor gyerek volt-e Nemecsek? Véleményed indokold meg!
b) Mondd el, te mit tettél volna a helyében!
c) Vitassátok meg, miért jött elő a rejtekhelyéről!

7. Milyen kapcsolat van a Zrínyi kirohanását ábrázoló kép és a szöveg között?

8. Mondd el a véleményedet arról, kit tartasz bátor embernek!

9. Figyeld meg az alábbi mozgalmas festményt! Mit gondolsz, mi játszódhat le Dugovics Titusz fejében? Mit kiálthat búcsúzóul küzdőtársainak?

10. Írj fogalmazást a kép alapján a következő címmel: *A haza mindennél előbbre való.* (Fogalmazásodhoz használj minél több lelkesítő példát a magyar történelemből!)

Wágner: Dugovics Titusz önfeláldozása (*részlet*)

11. Mire utal a fenti kép aláírása? Milyen kapcsolatba hozható a kép a Zrínyi hőstettét ábrázoló festménnyel?
Van-e valami köze a bátorságnak az önfeláldozáshoz?
Mi erről a véleményed? Fogalmazd meg írásban!

12. Olvasd el ezt a kanadai népmesét! Adj neki címet!

Egy napon két barát vadászni ment Kanada hideg tájain. Egy jávorszarvas nyomát követték a hatalmas fenyőerdőben. Tűszőnyeg borította a talajt, és ahogy taposták, semmi neszt nem hallottak. Nem gyanították, hogy míg a szarvas nyomát követik, egy szempár figyeli őket.

A két vadász megállt, figyelt, nem villannak-e meg az agancsok a fák között.

Mögöttük sötét árnyék mozdult a havon. Egyre közelebb és közelebb jött. Az egyik vadász körülnézett. – Egy medve! – kiáltotta. A hatalmas grizzly, nagy barna szőr- és izomtömeg csaknem elérte már őket. A két ember gondolkodás nélkül futásnak eredt. Tudták, nincs már remény, csak ha menedékhelyet találnak. Az egyikük egy közeli fenyőre mutatott, s afelé szaladt. Amint elérte, mászni kezdett felfelé, gyorsabban, mint valaha. A barátja azonban belebotlott egy gyökérbe. Nagy robajjal bukott bele a hóba.

– Segíts! – kiáltotta. – Azt hiszem kificamítottam a bokám!

Az ember a fán körülnézett. Látta, hogy a medve még kissé odébb van. De mit tudna tenni? Mit kellene tennie? Úgy döntött, hogy tovább mászik felfele.

Az ember a földön teljes csendben feküdt, és visszatartotta a lélegzetét. A félelemtől moccanni sem mert, amint hallgatta a mancsok lépteit a havon közelebb, egyre közelebb. A medve odacammogott hozzá, és gyanakvóan szimatolni kezdett a feje körül. Az ember érezte az arcán a medve forró leheletét. Nem mozdította egyetlen porcikáját se. A medve karmai a havat karistolták. Aztán lágy, tompa nesz jelezte, hogy lassan elbandukolt. – Békén hagyott – gondolta az ember. – Biztosan azt hitte, halott vagyok.

Egyszerre megérezte a fájdalom görcsét megrándult bokájában. A barátja a fa magasából látta, amint a medve eltűnik a bokrok sűrűjében. Néhány percet várt, míg megbizonyosodott, hogy teljes biztonságban van, aztán óvatosan lemászott. Gyorsan a barátjához rohant, aki még mindig hanyatt feküdt a hóban. Felültette, és bekötötte a bokáját. Látva, hogy barátja találkozása a medvével jóra fordult, a fára menekült vadász így szólt:

– Tudtam, hogy nem lesz bajod. Azt hiszem, nagyobb biztonságban voltál ott lent, mint én fenn a fán – s hogy felvidítsa még mindig sértettnek látszó társát, hozzátette:

– Te, az a medve olyan közel volt, hogy úgy látszott, mintha valamit súgna a füledbe. Ugyan már, mondd meg, mondott neked valamit?

– Igen – felelt a másik. – Azt mondta: sohase bízzak olyan barátban, aki elhagy, amikor rosszra fordulnak a dolgok.

13. Válaszolj a kérdésekre!

- Mi a mese erkölcsi tanulsága?
- Te mit tettél volna a két barát helyében?
- Érzékelsz-e különbséget a *haver*, illetve a *barát* szó között? Mondd el róluk a véleményedet!
- Tudnak-e az állatok kommunikálni az emberekkel? Milyen példákkal tudnád alátámasztani véleményedet?

14. Képzeljétek magatokat a két vadász helyébe, és érveljetek tetteitek helyessége mellett! Ügyeljetek a vita szabályaira!

15. Írj fogalmazást *Milyen is a barátság?* címmel!

16. Figyeld meg az alábbi képet, és adj róla leírást! Milyen kapcsolat van a kép és a szeretet között?

Glatz Oszkár: Anya gyermekével

17. Milyen erkölcsi-etikai tanulságai vannak az alábbi elbeszélésrészletnek? Válaszolj a szöveg után álló kérdésekre, és végezd el az írásbeli feladatot!

VASÁRNAPI MIRANDA

Az étkezőasztalnál szemben ült egymással Molnár és Nóra. Apa és lánya.

– Hát eljöttem – mondta Molnár.

A kislány nézte, és hallgatott.

– Megnőttél.

A kislány hallgatott.

– A pénzt időben meg szoktátok kapni? – kérdezte a férfi úgy, mint aki úgyis tudja, hogy időben, hiszen ő mindig pontosan feladja.

A kislány csüggedten megszólalt: – Azt meg. – És sóváran nézte a férfit.

A férfi a sóvár tekintettől zavarba jött.

– Nekem rengeteg dolgom van. Négy gyerekre keresni nem csekélység. Nem is szólva három testvéred neveléséről. El sem tudod képzelni, mennyi idő és türelem kell hozzájuk. Hiszen még kicsik. Nem úgy, mint te.

A kislány szeme villogni kezdett. – Én igen. Én nagy vagyok. Rám lehet bízni a galambokat és a zebrapintyeket. Mert megetetem. S ha nagy leszek, akkor is rám lehet bízni a sasokat az állatkertben. Én azokat is megetetem.

A férfi nem értette.

– Ilyen rosszul tanulsz?

A kislány nem értette.

– Milyen rosszul?

– Hogy állatgondozó akarsz lenni.

– Én tiszta kitűnő vagyok – védekezett a kislány.

A férfi elkomorodott.

– Értem. Az a szamár anyád, úgy látszik, egyetért az ostoba ötleteiddel.

– Az állatgondozás nem ostobaság.

– A mai világban? Fenéket. Majd én kézbe veszem a dolgodat.

A kislány nézte az apját. Konokul. Hidegen.

– Állatgondozó leszek.

– Makacs is vagy. A makacsság rossz tulajdonság. Így nem megyünk semmire egymással.

A kislány hallgatott. A férfi krákogott. A kislány várta, hogy az apja feláll és megcsókolja. Vagy azt mondja, menjünk ki az állatkertbe a sasokhoz, vagy hogy, jaj de örülök, egyszóval mond valami értelmes dolgot. De a papa tovább beszélt:

– De én akkor is szeretlek. Mert én minden gyerekemet szeretem. Azért is küldöm pontosan a pénzt.

A kislány elfintorodott.

– A nagyi azt mondta, a pénz benne van a törvényben.

Molnár elvörösödött.

– Sohasem értett meg engem az az öregasszony. És te sem értesz semmit.

A kislány megdöbbent.

– Mit nem értek?

– Hogy az apád vagyok. És én messzemenően gondoskodom rólad.

– Azt mondta a Nagy Vadász, hogy én Vasárnapi Miranda vagyok.

– Te Molnár Nóra vagy – vágta rá gépiesen az apja.

– Én Vasárnapi Miranda vagyok – ismételte meg makacsul a kislány. – A Nagy Vadász tudja.

– Ki az a Nagy Vadász?

– A barátom. A Bence.

A kislány szeme kerekre tágult. Elvörösödött. Azután mosolyogni kezdett.

A papája persze félreértette a mosolyt is.

– Na látod. Tudsz te értelmes is lenni. Majd meglátod, hogy karácsonykor milyen jól érzed magadat nálunk. Bella néni kitűnő bejglit tud sütni.

A kislány beharapta a száját. „Ez tényleg semmit sem ért. Ez az idegen fütyül arra, mit mond neki az ember. De hát mitől idegen, ha papa, és miért papa, ha idegen?" Kétségbeesetten felkiáltott:

– Én sasgondozó leszek az állatkertben! Én Kenyába is elmegyek. És akkor mégis én leszek a Vasárnapi Miranda.

Felugrott. Köszönés nélkül kiszaladt a házból.

Varga Katalin nyomán

a) Keresd a szövegben a vita, érvelés, meggyőzés elemeit!
b) Mit várt és mit kapott a kislány az apjától?
c) Milyen szerepet játszanak a nyelvi és nem nyelvi jelek abban, hogy Miranda tökéletesen kiismerje apját?
d) Milyen kommunikációs vétségeket követ el az apa?
e) Mely szavak, kifejezések, gesztusok utalnak a *kapcsolfelvételre, kapcsolattartásra* és a *kapcsolatzárásra*?
f) Milyen szerepe van a kommunikációban az *erőfeszítésnek* és az *empátiának*? Melyik szereplő tesz nagyobb erőfeszítést a kommunikáció sikeressége érdekében?
g) Írd át a szöveg dialógusait úgy, hogy Miranda és apja között szorosabbá váljék a kapcsolat!

18. Olvasd el hangosan, értelmezve a verset!

A MERENGŐHÖZ

(részlet)

Hová merült el szép szemed világa?
Mi az, mit kétes távolban keres?
Talán a múlt idők setét virága,
Min a csalódás könnye rengedez?
Tán a jövőnek holdas fátyolában
Ijesztő képek réme jár feléd,
S nem bízhatol sorsodnak jóslatában,
Mert egyszer azt csalúton keresed?
Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog oly kevés.
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely, kancsalúl, festett egekbe néz.
Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özön,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint;
Kéjt veszt, ki sok kéjt szórakozva kerget:
Csak a szerénynek nem hoz vágya kínt.
Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
Ki életszomját el nem égeté,
Kit gőg, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
Földön honát csak olyan lelheté.
Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.

Vörösmarty Mihály

a) Elemezd az idézett versrészletet szerkezetileg!
b) A meggyőzés milyen eszközeivel él a költő?

c) Milyen emberi tulajdonságokat ostoroz a költő? Sorold fel!
d) A vers mely része tartalmazza a költő véleményét az igazi emberi értékekről? Olvasd fel ezt a részletet!
e) Mondd el, milyennek képzeled a boldogságot!

19. Olvasd el Szent István királynak fiához írt intelmeiből ezt a rövid elemző-meggyőző szöveget!

A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén... Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratúan gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.

a) Hogyan vélekedik Szent István az országba betelepülő idegenekről?
b) Miről akarja meggyőzni fiát a király?
c) Figyeld meg, hogyan érvel e számára fontos kérdésben! Milyen nyelvi eszközökre támaszkodik célja elérésében?
d) Keresd ki a bekezdés tételmondatát!
e) Ennek a pár mondatos szövegnek is van bevezetése, tárgyalása és befejezése. Találd meg mindhármat!

Egy-egy szövegrészlet, teljes írásmű vagy beszédmű fő célja gyakran az, hogy egy **jelenség, kérdés elemzésével, az elemzést bevezető vagy abból következő általánosításokkal elgondolkodtassa, valamely igazságról meggyőzze** (néha cselekvésre is ösztönözze) **az olvasót, hallgatót.**

Az elemző-meggyőző célú közlésfajta éppoly gyakori mindennapi életünkben, mint az elbeszélő és a leíró. A hármat váltogatva, sőt kisebb szövegegységen belül keverve is használják.

A beszélő alapállítását az úgynevezett tételmondat tartalmazza. Ezt követi a **magyarázat** vagy **bizonyítás.** A bizonyításban egyrészt **érveket** sorakoztatunk föl, másrészt **cáfolatokat.**

A meggyőzésben, a téma megvilágításában hasznosak lehetnek a **példák, párhuzamok, hasonlatok.**

Honti-Jobbágyné: Magyar nyelv c. tankönyve nyomán

20. Olvasd el a következő két szöveget!

AZ OLVASÁS ÖRÖMEI

Tegnap leültem a TV elé, és egy rossz akciófilmet kezdtem el nézni. Közben eszembe jutott, hogy sok-sok izgalmas, kalandos regényt rejt a szekrény.

Elővettem egy könyvet. A borítóján található tartalomjegyzékből igen érdekesnek mutatkozott a történet, ám észrevettem, hogy a TV-ben is szinte ugyanez megy. Nem tudtam eldönteni, hogy most „szenvedjek" hosszú órákig az olvasással, vagy szakítsak rá két órát, és nézzem meg. Sokáig gondolkoztam, de nem tudtam dönteni. Egyszer csak eszembe jutott, hogy keresek érveket, illetve ellenérveket mindkét variációra. A könyvvel kezdtem. Az első, ami eszembe jutott az volt, hogy fejleszti az olvasást, és gyorsabban tudok felfogni dolgokat. Ám ha feliratos a film, azt is gyorsan kell olvasni. Lebeszéltem magam a dologról. Néztem tovább a TV-t. Közben eszembe jutott, hogy én most nem is gondolkozok, csak nézek. A könyv olvasása viszont megmozgatja a fantáziámat. Éreztem, hogy fáj a szemem. Visszagondoltam a fizikaórára, ahol azt tanultuk, hogy káros sugarakat bocsát ki magából a képernyő. Több sem kellett. Kikapcsoltam a TV-t. Abban a pillanatban a könyv érdekesebbnek bizonyult. Később, mikor már a századik oldalnál tartottam, nem is éreztem olyan szórakoztatónak, hiszen a filmben ez a pár oldal negyed óra alatt lejátszódik, és itt egy-két óra alatt lépked előre a történet egy kicsit. Tehát a televízió mégis jobb, de jobban bele kell gondolni. Sokszor jártam már úgy, hogy este egy igen véres filmet néztem, és éjszaka vagy nem bírtam aludni, vagy rosszat álmodtam. Ez az alvászavar az olvasásnál akkor fordul csak elő, ha éjszakáig olvasunk. Továbbhaladtam a regény cselekményének megismerésével. Egy idő után észrevettem, hogy én vagyok a főszereplő. Velem történik szinte minden. Ez csodálatos érzés volt. Mikorra a regény végére értem, megszerettem az olvasást.

Úgy éreztem, hogy ez a pár nap nem telt el hiába. Viszont az eddigi idő, amit a TV előtt töltöttem el, számomra csak időpocsékolás volt. Legközelebb is olvasni fogok! És remélem, ugyanilyen jól fogom érezni magam akkor is.

Fogalmazások. Item Kiadó

AZ OLVASÁSRÓL

Fontold meg, mielőtt kézbe veszel és olvasni kezdesz egy könyvet – legalább úgy fontold meg, mint mikor bizalommal kezet adsz egy embernek. Mert a könyvnek lelked figyelmét adod egy időre; s nagyon sok ez, mert ez élet rövid és lelked csak a tiéd. S ha már elszántad megad s olvasni kezdtél, olvasd lassan, nagyon figyelmesen és türelmesen, mintha méltányos okfejtéssel vitatkoznál. S ha ízlésed, meggyőződésed ellen szól is egy könyv vagy unalmas, bonyolult előadásmódja: olvasd végig a könyvet. De éppen, mert az élet rövid, s mert a könyv oly sok, mint a vízcsepp a tengerben, válogasd meg gondosan a könyvet, mielőtt felnyitod lapjait. Olvass következetesen és hűségesen, de válogass nagy figyelemmel, mert életed és értelmed egy töredékét a könyvnek ajándékozod, melyet éppen olvasol. Ha már nekiláttál az olvasásnak, maradj hűséges a könyvhöz, akkor is, ha ellened szól, lelked és értelmed ellen. A könyv lehet ellenfél is; végig kell vívni vele a párbajt. De csak méltó ellenfelekkel állj szóba; soha olyanokkal, kiknek – mint egy költő mondotta – párbaj közben vívóleckét is kell adni.

Márai Sándor: Füves könyv

- Mondj érveket és ellenérveket a TV-nézés hasznosságáról!
- Mondj érveket és ellenérveket az olvasás hasznosságáról!
- Mi a különbség a két szöveg között? Melyik volt számodra meggyőzőbb? Véleményedet indokold meg!

A publicisztikai stílus

A sajtó, a rádió, a tévé, azaz a nyomtatott és az elektronikus tömegtájékoztatás alapvető rendeltetése, hogy másokat értesítsen az éppen aktuális jelenségekről, eseményekről. Magyarázatot fűz hozzájuk, kommentálja azokat, hogy ezáltal hozzásegítse az olvasót, hallgatót helyes értelmezésükhöz, a megfelelő álláspont kialakításához. Az újságíró – legyen a sajtó vagy a rádió, tévé munkatársa – akarva, nem akarva részt vesz a közvélemény bemutatásában, befolyásolásában, a vélemények cseréjében. A közéleti nyilvánosság előtt „szólal meg", akár

írásban teszi ezt, mint a sajtó munkatársa, akár „élőszóval", azaz elhangzó beszéddel.

A tömegtájékoztatás munkatársától elvárják, hogy figyelemmel kísérje az eseményeket, jelenségeket, és azok tömegéből kiválassza a jelentőseket, amelyek általános érdeklődésre tarthatnak számot, és azokról megfelelő módon tájékoztassa a közvéleményt.

Az újságíró valahol, valami módon, valamiből, valakitől megtudott valamit – ez a hírközlés alapfeltétele –, és feladata, hogy ezt a közönség elé tárja.

Az interjú

Az interjú lehet írott vagy beszélt műfaj. Témájaként bármi szolgálhat, ami a címzettek körében érdeklődést kelthet. Fontos, hogy az interjúkészítő jártas legyen a témában, tudjon átgondolt és érdekes kérdéseket feltenni.

A rövid, velős kérdésekre hasonlóképpen összefogott, precíz válaszok hangzanak el, ha a nyilatkozó nem akar mellébeszélni, nem akarja kikerülni a válaszolást.

Előfordul, hogy a párbeszédes részeken kívül leíró részleteket is beleszőnek az interjúba. Ezek általában a környezetre, az interjúalanyra, annak szokásaira, öltözködésére stb. utalnak.

Az interjútechnika szabályai az adott helyzethez, az érintett személyekhez és elvárásaikhoz igazodnak.

A rövid interjú (3–4 perc) nélkülözhetetlen a híradásban vagy a különkiadásokban.

Az ***informatív interjú*** egy személy hozzáállását próbálja kideríteni bizonyos kérdéshez, kiegészíti a hírt és elsősorban egy tényre világít rá.

A ***személyre vonatkozó interjú*** a meginterjúvoltat helyezi előtérbe, személyiségét vagy jellemét kell ábrázolnia (a kérdezett különböző témákról foglal állást, a témák a személy jellemzésére szolgálnak).

Az interjú és a riport között az a lényeges különbség, hogy az interjúban a kérdező nem cselekszik, hanem inkább közvetítő szerepet tölt be, kérdez, „faggató" szerepe van.

1. Olvasd el a következő interjút! Állapítsd meg a fajtáját!

BALAVÁNYI GYÖRGY: A TÜKÖREMBER

(részlet)

– De igen, azzal, hogy megmutatom: tudok tisztán élni. Tudok hinni és lelkesedni anyag nélkül. Mindenkinek van egy hatalmas fegyvere: önmaga.

– Adjunktus úr, ön is heroinista volt?

– Igen. Húszéves koromban kezdtem. A szüleim orvosok, persze a széltől is óvtak. Sok narkósnak ilyenek a szülei. Problémáim voltak az önértékelésemmel, és szabadulni akartam. Az anyag kezdetben jó volt, szép volt. Az illúziót megadta. Aztán be kellett ismernem, hogy baj van. Kielemeztem a menekülés anatómiáját, és rájöttem a törvényszerűségekre. Külföldre jártam anyagért. Amikor kezdtem leállni, direkt tönkretettem az útlevelemet, hogy ne utazhassam. Jött a vizsgaidőszak, tanultam, mint az állat. De hogy ténylegesen talpra álljak, öt-hat év kellett.

Most harminchét vagyok, tizenhét éve absztinens. De nem elég leállni a drogról. A gyógyulás nem az, amikor az ember absztinenssé válik és kap egy szép zárójelentést. Az a gyógyult ember, aki a sikereit és kudarcait napról napra, nem nyugtatóval, nem alkohollal, megfelelően tudja kezelni. A szenvedélybetegek azok az emberek, akik ezerrel menekülnek önmaguk elől.

A legtöbb narkós előbb-utóbb kiböki: igen, egy nagy kupac trágya vagyok. Én azt mondom erre, hogy üres kifogás. Amikor az anyagra vagy piára kell a lóvé, meg tudja szerezni? Mindig? És akkor rászólok, ugyan, adja már nekem ennek az akaraterőnek a felét! Lehet, hogy a riporter úr bedől nekik, mert csak a saját fejével tud gondolkodni. Senki sem trágya! Hihetetlen ereje van, csak nem mindegy, hogy mire használja! Azt mondom: fordítsuk másfelé ezt az energiát! Kimondta a kudarcait? Király! De akkor ennek vége, gyerünk tovább! Megvezette a szüleit, a beteg édesanyját? Igen? Könnyű volt kizsigerelni a mamát? Mond magának az a szó valamit, hogy lelkiismeret?! Belátja, hogy hibázott, persze. De itt az irodában,

énelőttem? Vállalja az anyja előtt! Vállalja a környezete előtt! Ez is megvan? Tovább! A főnöke előtt! Volt itt egy srác, a szülei elváltak, az apjával mély konfliktusa volt, a fater nem is tudta, hogy a gyerek évek óta heroinfüggő. És eljött a pillanat, amikor azt mondtam: itt a telefon, most felhívja az édesapját, és megmondja neki, jöjjön be a fiához a Lipótra. Bejött az apja, és itt hidalt le, amikor a gyerek elmondott neki mindent.

Magyar Nemzet, 2003. április 5.
Beszélgetés CSERNUS IMRE pszichiáterrel

a) Keresd ki a szótárakból a következő szavak jelentését!
absztinens, heroinista, kizsigerel, heroinfüggő,
b) Nyelvünk mely rétegébe tartoznak a következő kifejezések?
ezerrel menekül, lehidal, király, megvezet
Próbáld megfejteni jelentésüket a szövegkörnyezet alapján!
c) Készíts interjút osztálytársaiddal, ismerőseiddel arról, mi a véleményük, tapasztalatuk a káros szenvedélyekről!
d) Az interjú alapján írj cikket az egészség védelmében!

2. Adjátok elő az alábbi interjút a riporter és a zenekutató „bőrébe bújva"! Ügyeljetek az interjú életszerűségére, hitelességére!

BARTÓK BÉLA

(részlet egy hírlapi beszélgetésből)

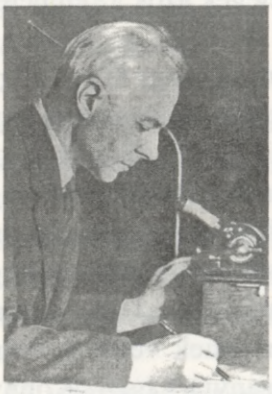

– Milyen hangszeren játszott először?

Ő. Dobon.

– Dobon?

Ő. Azon. Dobot kaptam kétéves koromban. Anyám meséli, hogy folyton doboltam. Rajta próbálgattam a ritmust.

– Később?

Ő. A zongora. Négyéves lehettem – ezt is anyám meséli –, magyar nótákat pötyögtettem ki, egy ujjal.

– Aztán?

Ő. Az első kotta. Ötödik születésnapomra kaptam. Erre már emlékszem. Apám – Gömör megyei kisnemes, földmívelési-iskola

igazgató volt Nagyszentmiklóson, Torontál megyében – maga is szerzett zenét, maga is szerzett zeneműveket, anyám szívesen zongorázott. Mindketten biztattak. De én untam. Anyám így szólt: „Tanulj, fiam, zongorázni a tánchoz, milyen szégyen azt mondani, hogy nem tudsz. És milyen szép, ha valaki zongorázik." *(Szünet.)*

– Mikor kezdett komponálni?

Ő. Kilencéves koromban. Afféle táncdarabok ezek, bécsi keringő, csárdás, sonatinák, Mozart-utánzatok. Anyám őrzi őket, Pozsonyban.

– Ma (*a Bösendorferre pillantok, mely elzengett és szunnyadó viharokkal teli, jelentősen hallgat a szobában*) gyakran zongorázik?

Ő. Ha szükségem van rá. Néha elmúlnak napok – nem –, hetek is, hetek s nem ülök le. *(Ő is a zongorára néz.)* Csak hangversenyeim előtt. Kénytelen vagyok hangversenyeket adni. *(Hangja halk, minden színezés nélkül.)* Most Prágából jövök. *(Itt koncertezett s a zene nemzetközi versenyén ő képviselte, diadalmasan, a magyarságot.)*

– Melyik az első műve, melyet igazán magáénak érez?

Ő. A tizennégy zongoradarab. Az első kvartett.

– A Kossuth-szimfónia?

Ő. (Int.) Az nem. Formailag még nem érett. „A fából faragott királyfi"-t ilyen szempontból legkevésbé szeretem.

– Hogy dolgozik? Rendszeresen?

Ő. Ezt mondhatom: nem szeretem keverni a munkát. Ha belefogok valamibe, akkor csak annak élek, míg be nem fejezem.

– Íróasztalnál? Zongoránál?

Ő. Íróasztal, zongora között.

– Folyik még a magyar népdal gyűjtése?

Ő. 1918 óta nem voltam gyűjtő-körúton. A megszállott területen nehéz a munka. (...)

– Hogy viselkedett a nép a gyűjtőkkel?

Ő. Bizalmatlanul. A gyűjtés természete magával hozta, hogy csak öregebbekhez, főként parasztasszonyokhoz fordulhattam, mert régi dalaikat csak ők tudták. Bele kellett énekelniük a fonográfba, én pedig írtam a hangjegyeket. A magyarok meg a székelyek hamarosan

megértették, miről van szó. Pénzt szimatoltak, de nem kértek. Szeméremből, úriasságból. De milyen nehéz egy öreg nénikét éneklésre bírni. Hogy ő figurázzék, hogy az urak esetleg csúfot űzzenek belőlük. Mindenik valami sandaságot sejtett, kelepcét, melybe nem akart beleesni. Nekünk a ravaszsághoz kellett folyamodnunk, beszélni-beszélni. Végre az öreg parasztasszony beadja a derekát. Dalolni kezd. De a közepén hirtelenül abbahagyja. Meggondolja magát. Mégse dalol. Minek? Akkor új támadást intézni, más úton, más ürüggyel, míg a fölvétel sikerül. A nép mindenütt tartózkodó az úriosztállyal szemben. A tótoknál valamivel könnyebben megy a gyűjtés, viszont a románoknál még a fiatalokat is alig lehet éneklésre bírni. Ennél a két népnél azonban már „szabott ára" volt a dalnak. Mihelyt megérkeztem, híre futamodott, hogy valami „hangban utazó" jár közöttük, hát megfizettették éneküket.

Kosztolányi Dezső

a) Mondd el a véleményedet Bartókról, mint interjúalanyról!
b) Mi a véleményed Kosztolányiról, mint kérdezőről, mint újságíróról?
c) Az interjúkészítő író nem csak az interjú szövegét írja le hitelesen. Visszaadja hangulatát, az interjú minden rezdülését, kérdező és válaszadó minden gesztusát. is. Sorold fel az interjú nem nyelvi jeleit!
d) Készíts az interjú alapján leírást Bartókról!
e) Írj képzelt elbeszélést *Népdalgyűjtő élményeim* címmel!
f) Mit tudsz Bartók kárpátaljai kapcsolatairól?

Összefoglaló kérdések

- Mit tudsz a magyar nyelv változatairól?
- Melyek a kommunikáció fő funkciói?
- Melyek a sikeres kommunikáció alapfeltételei?
- Mi a monológ és a párbeszéd?
- Melyek a spontán és tervezett szöveg fő jellemzői?
- Mi újat tanultál a szöveg szerkezetéről?
- Mi a bekezdés és a mondattömb?
- Mit tanultál az anyaggyűjtés főbb módszereiről?
- Mi a különbség az elbeszélő, leíró és elemző-meggyőző közlésfajta között?
- Mi az interjú?

Ismétlés

Hatodikos korodban ismerkedtél meg a szófajok rendszerével. Akkor tanultad, hogy a szófajok rendszerét fogalmi szófajokra, viszonyszókra és mondatszókra oszthatjuk.

A fogalmi szófajoknak önálló jelentésük van, ragozhatóak és lehetnek mondatrészek.

A viszonyszóknak nincs önálló jelentésük, nem változtatják alakjukat, és nem lehetnek mondatrészek.

A mondatszók valójában önálló tagolatlan mondatok, de a mondatnak nem szerves részei, nem mondatrészek.

Fogalmi szófajok a *főnév*, a *melléknév*, a *számnév*, a *névmás*, az *ige*, az *igenevek* és a *határozószó*.

Viszonyszók a *nevelő*, a *névutó*, a *kötőszó*.

Mondatszók az *indulatszó*, a *módosítószó*, az *igekötő*.

1. Olvasd el az alábbi szöveget! Keresd ki belőle
a) a fogalmi szófajokat;
b) a viszonyszókat;
c) az indulatszót!

Bethlen Gábor, a dicsőséges erdélyi fejedelem egyszer valami ritka szép gyémántot kapott ajándékba a török császártól. Akkora volt, mint egy galambtojás, s úgy szórta magából a szivárványszín szikrát, hogy csak úgy káprázott az ember szeme.

A gyémántban nem is lett volna semmi hiba, hanem a török követ nagy bolondot talált mellé mondani. Azt mondta, hogy három nap, három éjjel tanakodott magában a török császár, hogy megváljon-e a drágakőtől vagy se: olyan nagy annak az értéke.

– Azért úgy vigyázz erre, nagyságos fejedelem, mint a szemed világára – forgatta a követ a kezében a drágaságot.

– Nono – mosolyodott el a fejedelem –, majdcsak találunk neki valami alkalmas helyet.

Móra Ferenc: A csörgő sapka gombja

2. Írd ki az igéket és az igeneveket az alábbi szövegből! Elemezd őket!

Valóságot akartam láttatni, igazságokat akartam kiáltani. Valóságokat és igazságokat, amik fájnak a gyáváknak, elnémítják az árulót, megrontják az ellenséget, megállítják az elnyomni akarót. Amik bátorságot adnak a csüggedőknek, világot gyújtanak a sötétben tévelygőknek, fegyvert adnak a védteleneknek.

Kós Károly: Kiáltó szó

3. Végezz szófaji elemzést!

Az őzek – ezek a legnagyobb vadjai a bereknek – most már összeállnak kisebb csapatokba, felvonulnak valamely kissé dombosabb, szárazabb nyárfaligetbe, feküsznek a vastag avaron, és napjában párszor felállnak, eszik a nyárfa fiatal hajtásait, aztán újra lefeküsznek.

Fekete István: Téli berek

4. Állapítsátok meg, milyen szófajokat helyettesítenek az alábbi szövegben a névmások!

Szépek vagytok, de üresek. Nem lehet meghalni értetek. Persze egy akármilyen járókelő az én rózsámra is azt mondaná, hogy ugyanolyan, mint ti. Holott az az igazság, hogy ő egymaga többet ér, mint ti valamennyien, mert ő az, akit öntözgettem. Mert ő az, akire burát tettem. Mert ő az, akit szélfogó mögött óvtam. Mert róla öldöstem le a hernyókat (kivéve azt a kettőt-hármat, a lepkék miatt). Mert őt hallottam panaszkodni meg dicsekedni, sőt néha hallgatni is. Mert ő az én rózsám.

Antoine de Saint-Exupery: A kis herceg

5. A szófajokat megadtuk. Találd ki a közmondást! Mit jelentenek a közmondások?

a) vonatkozó névmás, időhatározó szó, ige, főnév, ige

b) vonatkozó névmás, határozott névelő, főnév, melléknévi mutató névmás határozott névelő, főnév

c) vonatkozó névmás, ige, főnévi mutató névmás, ige

d) vonatkozó névmás, főnév, számnévi mutató névmás, főnév

e) vonatkozó névmás, határozatlan névmás, főnév, ige, visszaható névmás, ige, igekötő

6. Alkoss mondatokat az *ó* indulatszóval, hogy

fájdalmat,	bosszúságot,
óhajt,	megkönnyebbülést,
szánalmat,	elragadtatást fejezzen ki!

7. Végezz szófaji elemzést!

A tisztaság és a rend életünk elengedhetetlen követelménye. E követelmény kielégítése a személyi tisztaság és az egészséges életmód gyakorlásával kezdődik. Ezzel egészségünket is óvjuk, és a környezetünket is javítjuk.

Legalább ilyen fontos az is, hogy a környezetünk tisztaságára és rendjére vigyázzunk. A piszkos, rendetlen környezet súlyos betegségek és balesetek előidézője lehet. Hasonlóképpen fontos az egészségünket védő rendszabályok betartása.

A munkát is szívesebben és jobban végezzük ott, ahol tisztaság és rend van.

8. Válaszolj a kérdésekre!

- Mit tudsz a magyar nyelv szófaji rendszeréről?
- Melyek az alapszófajok (fogalmi szófajok)?
- Mit fejeznek ki az ige módjai?
- Mit tudsz az igekötős igék helyesírásáról?
- Mit nevezünk névszóknak?
- Sorold fel a viszonyszókat!
- Melyek azok a szófajok, amelyek toldalékolhatók?
- Mely szófajok nem toldalékolhatók?
- Milyen jeleket, ragokat kaphatnak a toldalékolható szófajok?
- Mely szófajoknak nincs önálló mondatrészi szerepük?

MONDATTAN

A mondat

Tanév elején, a szöveggel kapcsolatos tananyagban már szó volt a **mondattömb** és a **tételmondat** kifejezésről. Emlékezz vissza, mit tanultál róla!

A mondattömbök mondatokból állnak, mégpedig egymással szoros kapcsolatban levő mondatokból, amelyek az úgynevezett **tételmondat** köré csoportosulnak.

De hogyan határozhatjuk meg magát a mondatot?

1. Olvasd fel a következő szöveget!

Esik a hó, ami olyan kemény, hogy majdnem darának lehetne mondani, és olyan apró, mint a porcukor. Ez pedig azt jelenti, hogy hideg van odafenn, ahonnét jön, de azt is, hogy sok van belőle. Mert lám, amikor lágyan szállingóznak akkora pelyhek, mint egy kis falevél, nem bújik el így az élet. A cinkék tovább kutatnak az ágakon, a búvármadarak tovább bukdácsolnak, s a róka is ott sompolyog a nádban, legfeljebb a fejét rázza meg, ha éppen az orrára száll egy-egy puha hópehely. De nem bújik el semmi, mert nem érdemes.

Ez azonban más hó. Ez veszélyes hó, ez az a hó, ami megmarad. Ez az a hó, ami egyre sűrűbb lesz, amiben még kint sem lehet sokat látni, ablakon keresztül pedig semmit.

(Fekete István: Téli berek)

Válaszolj a következő kérdésekre!

- Hány mondatból áll a szöveg?
- Miből derült ki felolvasáskor, hol vannak a mondathatárok?
- Mi jelzi a mondathatárokat írásban?
- Melyek azok a szavak, amelyek visszautalnak az előző mondatra?
- Mire utal a második mondatban a *jön*, a *belőle*, a harmadik mondatban a *pelyhek?*
- Mire utal az utolsó bekezdés mondatainak *ez* kezdőszava?
- Mondd el, miről szól a szöveg!
- Milyen különbség van hóesés és hóesés között? Hogyan viselkednek bennük az állatok?

Akkor válaszoltál helyesen, ha fölismerted, hogy

- szóban a mondathatárokat a hanglejtés érzékelteti;
- a mondatot nagybetűvel kezdjük, és írásjeggyel zárjuk le: ponttal, kérdőjellel, vagy felkiáltójellel;
- a szövegbe beszerkesztett mondatban levő utalások jelzik, hogy kapcsolatban áll a többi mondattal. Utaló szerepük van a névmásoknak és a határozószóknak.

A mondat a beszédnek legkisebb, láncszemnyi egysége. Általában több szóból van szerkesztve, de állhat egy szóból is. A mondat utal a valóságra, azzal kapcsolatban mindig valami újat közöl. Közvetíti a beszélő gondolatait, érzelmeit, akaratát és így hatással van a hallgatóra. **Mondat tehát minden olyan nyelvi megnyilatkozás, amely a beszélő és a hallgató közötti kommunikációs kapcsolatot építi tovább.**

Ezt szemlélteti a következő ábra:

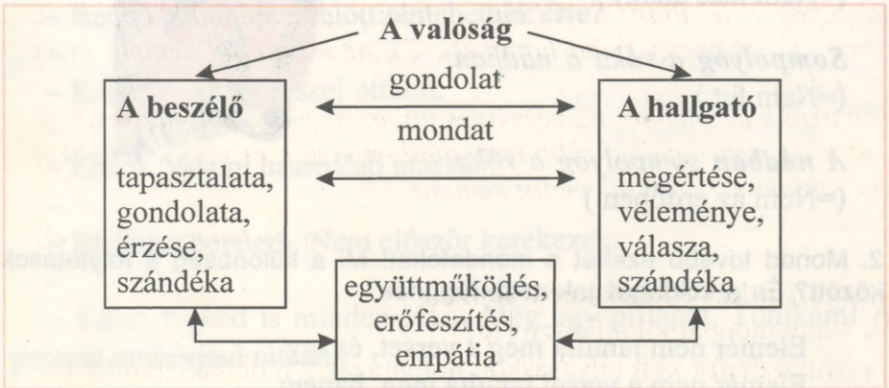

A mondatot nem véletlenül hasonlítják láncszemhez. A láncszemnek ugyanis két lényeges tulajdonsága van. Az egyik: hogy önmagában kerek és lezárt; a másik, hogy része egy láncnak, s így kapcsolatot tart fenn az előtte és az utána álló láncszemmel.

A nyelvtan nyelvére lefordítva ezt úgy mondjuk, hogy **a mondat nem önmagában áll, hanem egy nagyobb egységnek, a szövegnek láncszemnyi része.** Azaz a mondat nemcsak **megszerkesztve** van,

hanem **beszerkesztve** is az előtte és az utána álló mondatok közé. Ezzel magyarázható, hogy sokszor egy-egy odavetett szóból is értjük egymást. Például a *Bezártad az ajtót?* kérdésre egyetlen igekötővel is felelhetünk: *Be.* Ez az igekötő mondatnak számít, mert egy mozzanattal továbbépíti a beszédet.

A mondatok többsége ilyen szövegtől függő szerkezetű és jelentésű. A szövegből önkényesen kiragadott mondat többnyire érthetetlen, nem tölti be kommunikációs szerepét.

A mondatnak a szövegbe való beszerkesztettségét nem csak az utalások jelzik. A mondatot alkotó szavak sorrendje is utal az előzményre, az ismertre, és kiemeli, hangsúlyos helyzetbe hozza az ismeretlent, az új információt. A szórend befolyásolja a mondat és ezáltal a teljes szöveg jelentését.

Figyeld meg, hogyan változik a mondat jelentése a szórendtől függően!

Róka *sompolyog a nádban.*
(=Nem más állat.)

Sompolyog *a róka a nádban.*
(=Nem fut.)

A ***nádban*** *sompolyog a róka.*
(=Nem az erdőben.)

2. Mondd tovább ezeket a mondatokat! Mi a különbség a folytatások között? És a különbségek mitől függnek?

Elemér nem tanulta meg a verset, és így .....
Elemér nem a verset tanulta meg, hanem .....
Elemér még meg is tanulta a verset, nemcsak .....
Elemér a verset nem tanulta, hanem .....
Elemér mindig megtanulja a verset, viszont .....
Elemér ritkán tanulja meg a verset, viszont .....

• Játsszatok el olyan beszélgetéseket, melyekben elhangzanak az előbbi mondatok!

Bánréti Zoltán nyomán

3. A következő párbeszédekben az egyik szereplő mondatai hiányoznak. Pótold a hiányzó mondatláncszemeket!

VÉLETLEN TALÁLKOZÁS

–

– Te vagy az? Szevasz! De örülök, hogy látlak!

–

– Jövök-megyek. Sok az intéznivalóm. Hát te? Rég nem láttalak. Hogy vagy?

–

TELEFONBESZÉLGETÉS

– Jó napot kívánok! Tónival szeretnék beszélni.

–

– Üdv, Tónikám! Ugye nem feledkeztél el rólam?

–

– Remek. Holnap délelőtt elmehetnék érte?

–

– Kár, hogy nem leszel otthon.

–

– Értem. Valami használati utasítás?

–

– Bízhatsz bennem. Nem először kerekezek.

–

– Kösz. Neked is minden jót... Még egy pillanat, Tónikám! A pumpát ne felejtsd rátenni.

–

– Még egyszer köszönöm. Szia!

4. Írj egy képzelt párbeszédet! Legyenek benne olyan mondatok, amelyeknek a végén pont, kérdőjel és felkiáltójel van. Magyarázd meg szóban a mondatok hanglejtését!

5. Írj öt szövegtől független mondatot!

6. Ugyanazt a gondolatot többféle nyelvi formába önthetjük. Ezért mondjuk azt, hogy nem lehet egy nyelv mondatait megszámolni.
Írd le a következő mondatokat más-más szórendben! Magyarázd meg jelentésüket!

A nyúl a bokorban lapul.
Nagymama túrót vett a piacon.

A mondatfajták

A mondat nem csak egy gondolat nyelvi megfogalmazása, hanem a beszélő érzelmeinek, akaratának kifejezése is azzal a szándékkal, hogy hatással legyen a másik emberre.

A mondatok száma elméletileg is, gyakorlatilag is végtelen. Ebben a végtelen halmazban csak akkor tudunk rendet teremteni, ha bizonyos szempontok szerint osztályozzuk őket. Mi az alábbi csoportosítás szerint fogjuk vizsgálni a mondatokat:

- a mondat kommunikációs tartalma és a beszélő szándéka szerint;
- logikai minőség szerint;
- szerkezet szerint.

A mondatok fajtái a kommunikációs tartalom és a beszélő szándéka szerint

A beszélő szándéka (a megnyilatkozás tartalma) szerint ötféle mondatot különböztetünk meg:

kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító és kérdő mondatot.

7. A mondatfajtákról már vannak ismereteid. Elevenítsd fel a korábban tanultakat, és írj egy-egy mondatot mind az öt fajtából!

A mondatfajtákat a beszélő szándéka, nyelvtani kifejezőeszközeik és kiejtésük alapján különböztetjük meg egymástól.

Nyelvtani kifejezőeszközeik a következők:

- az igemód használata;
- a mondatok hanglejtése;
- a módosítószók;
- a kérdőszók;
- az indulatszók.

8. Korábban szerzett ismereteid alapján állapítsd meg a mondatok fajtáját a tartalom és a beszélő szándéka (kommunikációs szerepe) szerint!

– Ki a legkeményebb a huszár strázsamesterek közül? – kérdezte Bottyán generális.

– Az én ezredemben Bornemisza János – mondta gondolkodás nélkül galántai Balogh István óbester.

– Esze van-e? – kérdezte tovább a tábornok.

– Ami furfang belefér egy huszárfejbe, az megvan benne.

– Hadd lám azt az embert!

Az öregapó végigmustrálta az őrmestert, aki cövekké merevedve és mord pofával állott előtte. A szemle kielégítő lehetett, mert csendesen bólintott.

– Strázsamester Bornemisza, járatos kend ezen a vidéken?

– Éppen hogy ebből a megyéből való vagyok, jelentem alássan!

– Akkor válogassa ki kend azt a húsz legényt és azt a húsz lovat, akinek virtusában legjobban megbízik, mert portyázóútra fog menni!

Herczeg Ferenc: Pro libertate!

9. Határozd meg a mondatok fajtáját a beszélő szándéka szerint!

Szeretek sétálni a tavaszi erdőben.
Milyen jó sétálni a tavaszi erdőben!
Szereted a ködös időt?
Csak kezdődne már a nyári szünet!
Gyorsan csukd be az ajtót!
Mikor mentek moziba?

A kijelentő mondat

10. Olvasd fel hangosan az alábbi történetet! Milyen hallható és látható jelek mutatják, hogy valamennyi mondat kijelentő? Milyen a mondat a közlés szempontjából?

MÉLYEN EMBERI TÖRTÉNET

– A mi vállalatunk kollektívája csodálatos. Amikor a feleségem megbetegedett, a kollégák vállalták, hogy eljönnek, segítenek a gyereket ellátni. Takarítottak, vásároltak, még tüzelőt is felhoztak.

– A mi vállalatunk irigy, pocsék banda. A legjobb viszonyban voltam a kollégáimmal, de amikor megtudták, hogy felvettek az esti egyetemre, mind belesárgultak. Azóta fúrnak, piszkálnak, bántanak, ahol lehet.

Mindketten igazat mondtak.
Mind a ketten ugyanazon a helyen dolgoztak.

(Fehér Klára)

A kijelentő mondat a beszélő ismereteit, tapasztalatait közli a hallgatóval.

Ismertetőjegyei és nyelvtani kifejezőeszközei:

- tárgyilagos, nyugodt közlést fogalmaz meg;
- elsősorban a tájékoztatás, a leírás és az ábrázolás jellemző rá;
- nincsenek benne érzelmek;
- az ige rendszerint kijelentő módú benne;
- hanglejtése egyenletesen ereszkedő, közepes hangfekvés jellemzi;
- írásban pontot teszünk a végére.

Szép idő van ma.

A kijelentő mondat a leggyakrabban előforduló mondatfajta, szinte minden szövegtípusban használjuk.

Hiányos szerkezetű is lehet a kijelentő mondat, ha az állítmánya hiányzik. Az ilyen mondat főként kijelentő módú igével, illetve ilyen állítmányi névszóval kiegészíthető:

Mindig rajta (van) *a szeme a lányon.*
Megvettétek a cipőt? – Meg(vettük).

11. Olvasd el a szöveget! Tedd ki a mondatok végére a hiányzó írásjeleket! Állapítsd meg, mit fogalmaznak meg a mondatok! Mi jellemző rájuk: a tájékoztatás, a leírás vagy az ábrázolás?

Lapulnak Reszketnek most a töröktől
És a félelmük nem árnyéktól való Egy perc múlva ropogás hallatszik a harasztban, és mindjárt rá egy strucctollas fehér töröksüveg jelenik meg a fák alatt, meg egy barna lófej
A török szétnézeget, forgatja a fejét A szeme megáll a szürkén A maga sötét kis pejlovát kantáron vezeti
Most már látni, hogy a török csontos arcú barna ember A vállán diószínbarna köpönyeg A fején tornyos, rostos süveg A fél szeme be van kötve fehér kendővel A másik szeme immáron a fa mellé kötött szürkét vizsgálja Nem tetszik neki, látszik az arca fintorgásán De azért eloldja
Jobban tetszene neki a gyerek, akit a lovon látott A gyerek kelendőbb a lónál A konstantinápolyi rabvásáron háromszor annyit is adnak érte De a gyerek nincs sehol

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

12. A következő szöveg mondatai összekeveredtek. Rakd a megfelelő sorrendbe a mondatokat, és írd le! Húzd alá azokat a szavakat (utalásokat), amelyek a mondatok kapcsolatát biztosítják! Honnan az idézet?

Az egyik ilyen magas bokornál aztán megállottak.
Boka tovább ment ki a kis szőkével a víz mentén.
Beláttak a sziget közepére, melyen kis tisztás volt, s ekkor meglátták a vörösingesek félelmetes csapatját.
Ahol a bokrok magasabbak voltak, ott felállottak, s úgy osontak tovább.
Itt félrehajtották a lombot.

A felkiáltó mondat

13. Olvassátok el a szöveget! Milyen érzelmi tartalmat fejeznek ki a felkiáltó mondatok?

ITT A TAVASZ!

Bármerre tekintsünk is, mindenütt csillog a táj. Az esőcseppeket éppen most hullatta ki egy kóborló felhőcske. Friss földszag árad szerteszét.

A kertek felől madárdalt és virágillatot hoz a meg-megiramló szellő. A napsugarak simogató melegséggel áradnak felénk.

Lám, itt a tavasz! Megújult a világ! Mosolyognak az emberek.

(Szabó Kálmán: Helyesírási szöveggyűjtemény)

A felkiáltó mondat indulatot, érzelmet fejez ki.

Ismertetőjegyei és nyelvtani kifejezőeszközei:

- érzelmet fejez ki: lelkesedést, örömet, csodálkozást, csodálatot, keserűséget, rémületet, gúnyt stb.
- gyakran módosítószókat *(be, de)*, indulatszókat *(ó, jaj)* használunk érzelmeink nyomatékosítására;
- a mondat érzelmi erejét a *milyen?, hogy?, hogyan?* névmással fokozzuk: *Milyen nagy! Hogy tehettél ilyet!*
- sokszor hiányzik belőle az igei állítmány;
- hanglejtésében különbözik a kijelentő mondattól: magasabb hangfekvésben, alkalmanként hullámzó hanglejtéssel mondjuk;
- a felkiáltó mondat végére mindig felkiáltójelet teszünk.

Ó, ki érti ezt!

A felkiáltó mondatok gyakran hiányos szerkezetűek, rendszerint rövid terjedelműek.

Ha tartalmaznak igét, akkor az kijelentő módú:

Mennyire szeretem a Kárpátokat!

De örülök, hogy itt lehetek!

A felkiáltó mondat akkor felel meg kommunikációs szerepének, ha a beszédtárs tudomásul veszi a beszélő érzelmeit, sőt maga is eszerint hangolódik a valósághoz. A felkiáltó mondatnak tehát nem csupán a megértés a célja, hanem a beszédtárs érzelmi befolyásolása is.

A felkiáltó mondatok gyakoriak a szépirodalmi műfajokban, de a vitatkozó hangnemű publicisztikai stílus és a tudományos stílus is használja alkalmanként.

14. Olvasd el a szövegeket! Állapítsd meg, milyen érzelmeket fejeznek ki a felkiáltó mondatok!

– Anyám! – kiálta a rémület fojtott hangján az ifjú.

Ó, nem az az alak állt előtte, akitől ő rettegett, akit ő úgy várt, mint büszke, parancsoló tekintetű úrnőt. (...)

Megölelte őt, mintha ölelésével akarná eltakarni, hogy meg ne lássák e drága alakot.

És érezte arcán anyjának égő, lázas csókját. Ó, ez nem olyan csók volt, mint azé a másik anyáé!

– Hogy jössz ide, édes, kedves anyám?

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

Arra semmi szükség nincsen, hogy az ember azért mindjárt kidugja a lábát a takaró alól, ilyen hidegben... Persze, a harisnya, az fontos, ha fel akar kelni az ember. De csak óvatosan, kedves Bauer, csak óvatosan!

Így! Behúzzuk szépen a takaró alá. Hogy én minek dugjam ki azért a lábam? Nevetséges! Itt is fel lehet húzni a takaró alatt. Na, ugye! Tyű, ott oldalt bejön a hideg! Kapitány úr, kapitány úr, léket kapott az ágy! Ezt be kell tömni! Hú, de jó!

Karinthy Frigyes nyomán

15. Milyen érzelmi tartalmat fejeznek ki a következő felkiáltó mondatok?

Szép vagy, Alföld! *(Petőfi Sándor)*

Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája! *(Petőfi Sándor)*

Becstelen teremtés! Gyalázatos pára! *(Petőfi Sándor)*

Ez aztán az élet! *(Népdal)*

Az óhajtó mondat

16. Olvasd el a versrészletet! Mit fejeznek ki a mondatok?

Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!

(Arany János: Toldi)

Az óhajtó mondattal kívánságainkat, vágyainkat fejezzük ki.

Ismertetőjegyei és nyelvi kifejezőeszközei:

- lehet benne óhajtó módosítószó: *bár, bárcsak, csak;*
- az ige mindig feltételes módban van;
- magas hangfekvésben, élénk hanglejtéssel mondjuk;
- az óhajtó mondat végére felkiáltójelet teszünk.

Csak sütne már a nap!

A beszélő kívánsága kétféle lehet: **megvalósulható** *(reális)* vagy **megvalósulhatatlan** *(irreális).*

Csak szép idő lenne!	Az óhaj megvalósulhat.
Bár ne jött volna el hozzánk!	Az óhaj nem valósulhat meg.

Az óhajtó mondat célja – a felkiáltó mondathoz hasonlóan –, hogy a hallgató ezt tudomásul vegye, s együtt is érezzen a beszélővel, bár cselekvésre nemigen készteti ez a mondatfajta. Nem a tényleges, hanem csak a kívánt valóságot fejezi ki.

17. Sorold fel vágyaidat, óhajaidat, kívánságaidat óhajtó mondatokkal! Mondataid legyenek minél változatosabbak!

18. Akaratot, kívánságot vagy vágyat fejeznek ki az alábbi mondatok?

ARANY JÁNOS LEVELE PETŐFI SÁNDORHOZ

Kedves jó Sándorom!

(...)

Nincs egy kedves falatunk, melyet megennénk neved megemlítése nélkül. Ha most itt volna Petőfi! Ha láthatná! Ha ehetnék belőle! (...) Be szeretnők, ha a mi fiunk volnál! Ha hozzánk járnál legalább vakációra!

Szalonta, jún. 25. 1847.

19. Állapítsd meg, mely mondatok fejeznek ki reális és melyek irreális kívánságot!

Milyen jó volna itt gyermeknek lenni! *(Móricz Zsigmond)*
De szeretnék hajnalcsillag lenni! *(Népdal)*
Bárcsak elsüllyednék szégyenemben!
Bárcsak esne már az eső!
Csak legalább most ne szólna!
Bár maradtam volna benne végig! *(Petőfi Sándor)*
„Jőj, tavasz, jőj!" – gondolnám az ősszel. *(Petőfi Sándor)*

20. Mit fejeznek ki a szöveg mondatai?

Mikor leszállt az est s előtündököltek az égen a nyári csillagok, a halál érzete végtelen gyásszal borult reám.

Csak éjjel ne halnék meg! Csak még egyszer látnám a virradatot, a piros hajnalt, a felkelő napot! És hát csak még egyszer, csak még egyszer ihatnék, ebben a földi életben!

Akármi ronda vizet, csak víz legyen, mert a belsőmben a pokol parazsa ég.

Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember

21. Keress szépirodalmi művekből óhajtó mondatokat! Legyenek közöttük megvalósulhatók és megvalósulhatatlanok is!

A felszólító mondat

22. Mit fejeznek ki a versrészlet felszólító mondatai? Keresd meg a vers felkiáltó mondatát!

Ki a sikra a kunyhókból
Miljomok!
Kaszát, ásót, vasvillákat
Fogjatok!
Az alkalom maga magát
Kínálja,
Ütött a nagy bosszúállás
Órája!

(Petőfi Sándor: Dicsőséges nagyurak...)

A felszólító mondatok határozott kívánságot, felszólítást, parancsot fejeznek ki.

Ismertetőjegyei és nyelvtani kifejezőeszközei:

- az állítmány felszólító módban áll;
- gyakran tartalmaz megszólítást;
- hanglejtése élénk, magas hangfekvésben mondjuk;
- a felszólító mondat végére felkiáltójelet teszünk.

Állj fel!

A felszólító mondatokban a beszélő szándéka a cselekvésre való felszólítás, ennek enyhébb formája a **kérés, rábeszélés**, erősebb formája a **parancs.**

Gyere velem, nem bánod meg! – rábeszélés
Figyelj rám! – kérés
Beszélj, ne ködösíts! – parancs

Jegyezd meg!

A megszólítást mindig vesszővel különítjük el a mondat többi részétől. *Menj aludni, Zsófi!*

23. Állapítsd meg, mit fejeznek ki az alábbi mondatok! Írd ki közülük azokat, amelyekben megszólítás van!

Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetésihez! *(Petőfi Sándor)*

Kincsem, feleségem,
mondj uramnak engem! *(Népballada)*

Most hát, Jancsi lelkem, eredj, ha menned kell! *(Petőfi Sándor)*
Ne játssz a tűzzel!
Beszélj, fiam, beszélj! *(Móricz Zsigmond)*
Álljatok fel!
Add kölcsön egy napra a szótárt!
Add meg magad, jó Detre szász! *(Arany János)*

24. Írd ki a szövegből a felszólító mondatokat! Mondd meg, milyen érzelmet fejeznek ki!

Nem is volt ott Palviczcal több húsz embernél. A többi még ki tudja, mikor érkezik.

Hanem ennek a húsz embernek az élén mégis odalovagolt Palvicz Ottó az égő hídhoz, s megkísérti a lovát nekihajtani. A paripa megtagadja a tűzbe ugratást.

Palvicz ekkor átkiált Richárdra:

– Baradlay Richárd százados!

– Itt vagyok, Palvicz Ottó őrnagy!

– Add meg magad kényre-kegyre!

– Jöjj ide, és fogj el!

– Azt meg is teszem, bizonyos légy felőle.

– De ma nem.

– Még ma bizonnyal. Addig meg nem pihenek.

– Megpihentet ez a mocsár.

– Egy óráig. Egy óra alatt betömetem a rést, s ismét sarkadban vagyok, nem menekülsz meg tőlem.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

A kérdő mondat

25. Írd ki a szövegből a kérdő mondatokat! Milyen kommunikációs szerepük van?

Bolond volt-e Pongrácz István? Ki tudja! A vélemények megoszlottak efelett a környéken. Egyszer megszólított egy cseperedő parasztleánykát:

– Hogy hívnak?

– Ancsurkának – szólt a leányka reszketve, halovány ra váltan.

– Ugye félsz tőlem? Ugye azt mondták neked, hogy bolond vagyok? No, ne hazudj, valld meg!

– Hát igaz, azt beszélik.

– Pedig lásd, senkit se bántok. Jó ember vagyok én. De te is derék lány vagy. Mit hozzak neked a városból?

(*Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma* c. regénye nyomán)

A kérdő mondattal kérdezünk, tudakolunk valamit.

Ismertetőjegyei és nyelvtani kifejezőeszközei:

- lényege az érdeklődés: a beszélő tájékoztatást kér a hallgatótól;
- két fajtája van: az **eldöntendő** és a **kiegészítendő kérdést** tartalmazó kérdő mondat;
- a kérdő mondat végére kérdőjelet teszünk.

A kérdő mondatra közvetlen beszédbeli reakciót várunk. Ez a tulajdonsága különíti el, sőt állítja szembe a többi mondatfajtával.

1. Az eldöntendő kérdést tartalmazó kérdő mondat

Az eldöntendő kérdéssel azt fejezzük ki, hogy bizonytalanok vagyunk ismereteinkben, s a választól várjuk a döntést.

Erre a kérdésre állító vagy tagadó választ adhatunk: *Igen. Nem.*

Az eldöntendő kérdést ***-e*** kérdőszóval, ***ugye*** módosítószóval vagy anélkül szerkesztjük: *Figyeled-e? Ugye figyeled? Figyeled?*

Mindegyik fajta eldöntendő kérdésben szerepelhet ***vajon*** módosítószó. *Vajon figyeled? Vajon figyeled-e?*

Az eldöntendő kérdő mondat **hanglejtése:**

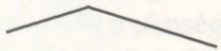

Vettél kenyeret?

A kérdőszó nélküli eldöntendő kérdés hanglejtése **emelkedő-eső.**

Vettél-e kenyeret?

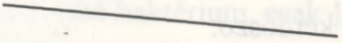

Vajon vett Orsi kenyeret?

Ha az eldöntendő kérdésben van kérdőszó, akkor a hanglejtés **ereszkedő.** Ilyenkor ***vajon, -e*** kérdő módosítószó van a mondatban.

Azt, amiben a beszélő bizonytalan, általában a kérdő mondat leghangsúlyosabb szava fejezi ki. Ez lehet a mondatnak bármelyik része:

alany: *Te* is velünk jössz?
állítmány: *Elolvastátok* a könyvet?
tárgy: Talán *engem* vártál?
határozó: Ezt maga *nekem* mondja?
jelző: A *szürke* ruhádat vetted fel?

26. Írd ki a versrészletből a kérdő mondatokat! Mit tudsz az *-e* kérdőszócska helyesírásáról? Állapítsd meg a kérdő mondatok fajtáját!

Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembe még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknek új dalaival?

Ady Endre: Góg és Magóg fia vagyok én...

2. A kiegészítendő kérdést tartalmazó kérdő mondat

Kiegészítendő kérdést akkor teszünk fel, amikor ki akarjuk egészíteni ismereteinket. A kiegészítendő kérdést egy tartalmas válasz egészíti ki.

Hol találkozunk?
Miért várjalak?
bármilyen válasz adható

Ezekben a mondatokban mindig van kérdőszó:
kérdő névmás: ***ki?, milyen?, hány?***
vagy kérdő határozószó: ***hol?, mikor?, miért?*** stb.

A kiegészítendő kérdésre rendszerint a kérdezett mondatrésszel felelünk. Gyakran hiányos szerkezetű a válasz.

A kérdő névmás vagy határozószó a mondat leghangsúlyosabb szava, s a dallam csúcsa is ezen van. Ebben tér el a kijelentő mondat hanglejtésétől.

A kiegészítendő kérdés altípusa a **nyitott kérdés**, melyre a válasz hosszabb, gyakran több mondat. Például:

Hogyan képzeled el a lakás átalakítását?

A **szónoki (költői)** kérdés tartalma nem kérdés, hanem felkiáltás, felszólítás, a figyelem felkeltése. Gyakran használják tudományos művekben, előadásokban, szónoki beszédekben.

Ezekre legtöbbször nincs válasz, vagy annyira nyilvánvaló, hogy nem is várjuk el. Például:

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?

Nagy László: Ki viszi át a szerelmet

27. Keresd ki a következő szövegek kérdő mondatait!

A KOLERA

Magyarországon még a múlt században is rettenetes járvány volt a kolera. Jókai e rémséges veszedelemről így ír: „Ragály-e? Dögvész-e? Vagy járvány? A föld betegsége-e, vagy a lég nyavalyája? Rossz szellem-e, isten csapása? Belehelt állatparányok okozzák-e?... Hogyan és miért utazik vidékről vidékre?"

Minderre Jókai nem tudott felelni. A kolera kórokozóját, amely vessző alakú baktérium, csak 1882-ben fedezik fel.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

A KŐSZÍVŰ EMBER BÚCSÚZTATÁSA

Lánghy Bertalan tiszteletes így búcsúztatta a kőszívű embert:

– Segítéd-e a nyomorultat?
– Nem!
– Fölemelted-e az elesettet?
– Nem!
– Oltalmazója voltál-e az üldözöttnek?
– Nem!
– Hallgattál-e a kétségbeesők könyörgéseire?
– Nem!
– Kegyelmeztél-e a legyőzöttnek?
– Nem!
– Letörölted-e a szenvedők könnyeit?
– Nem!
– Szeretettel fizettél-e a szeretetért?
– Nem! Nem! És mindörökre nem!

A gyászoló sokaság megdöbbenten tekintett az öreg kurucra.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai c. regénye nyomán

- Mit tudsz az *-e* kérdőszócska stilisztikai szerepéről?
- Vesd össze a fenti gyakorlatokat! Milyen fajta szövegek ezek?
- Melyik szöveg monológ? Miben tér el a dialógustól?
- Milyen színt hoz a stílusba a felkiáltó és a kérdő mondat?

Állítást és tagadást kifejező mondatok

A mondatokat logikai minőségük szerint két csoportra osztjuk: **állító és tagadó** mondatokra.

Minden mondatfajta lehet állító vagy tagadó.

	Állító mondat	Tagadó mondat
Kijelentő mondat	*Dalol a pacsirta.*	*Nem dalol a pacsirta.*
Felkiáltó mondat	*Késő van!*	*Nincs még késő!*
Felszólító mondat	*Olvasd el a verset!*	*Ne olvass fekve!*
Óhajtó mondat	*Bárcsak tavasz lenne már!*	*Csak ne jönne még a tél!*
Kérdő mondat	*Megtanultad a verset?*	*Miért nem tanultad meg a verset?*

A mondattal vagy állítunk, vagy tagadunk valamit, tehát a mondatok **állító**ak vagy **tagadó**ak.

A tagadó felszólító mondatot **tiltó** mondatnak nevezzük.

A tagadást tagadó- vagy tiltószóval fejezzük ki.

Tagadószók:

- a ***nem*** és a ***sem*** módosítószók;
- a létige tagadó alakja: ***nincs, nincsen, nincsenek; sincs, sincsen, sincsenek;***
- tagadó jelentésű névmások: ***senki, semmilyen, semennyi, sehol, soha, sehogy.***

Tiltószók:

- a ***ne*** és a ***se*** módosítószók.

A mondat állítmányának vagy nyomatékos részének tagadása teszi a mondatot tagadóvá: *Nem ment el a kirándulásra.*

Nem tekinthetjük automatikusan tagadó mondatoknak mindazokat, amelyekben tagadás fordul elő, mert negatív formában kifejtett tagokkal is kifejezhetünk állítást: *Nem a megbeszélt időben érkezett* (állító mondat).

Tagadó mondatoknak csupán azokat tartjuk, amelyekben a tagadószó az igaz állítást hamissá változtatja. Például:

Kati nem okosabb a nővérénél. (Nem igaz, hogy Kati okosabb a nővérénél.)

A *Sok virágnak nincs illata* mondat nem tagadása a *Sok virágnak van illata* kijelentésnek, ugyanis mindkettő igaz.

A felszólító módú állítmány mellett a *ne, se* tiltószót használjuk:

Vén huncutok, ***ne*** *féljetek már...* *(Ady Endre)*

Te ***se*** *menj ki ebben a hideg szélben!*

Ezek **tiltó mondatok.**

A magyar nyelv sajátosságai közé tartozik a kettős, illetőleg a többszörös tagadás:

Ma már ***nincs se*** *fecske,* ***se*** *gólya.* *(Gárdonyi Géza)*

Senki sem *tudja a verset.* ***Soha sehova nem*** *viszlek.*

Egyes mondatokban fölös tagadás is előfordul.

Ez azt jelenti, hogy a tagadó mondat értelme megegyezik az állító jelentésével:

Rég nem ettem ilyen finomat. = Rég ettem ilyen finomat.

28. Irodalomkönyvedben keress állító és tagadó mondatokat minden mondatfajtából!

Jegyezd meg!

- A *se* tiltószó helyettesítheti a *sem* tagadószót: (*Se híre, se hamva.*), a *sem* azonban nem használható a *se* tagadószó helyett.
- Tagadást (tiltást) fejeznek ki az efféle formailag állító mondatok: *Szóltam én egy szót is? Bánom is én.*

29. Állapítsd meg, melyik mondat tagadó, melyik állító!

A könyvet neked hoztam.
Ezt a könyvet nem neked hoztam.
Vigyétek haza a gyerekeket!
Ne az esti vonattal utazzunk!
A fogyókúrázó csak nem hizlaló ételeket ehet.
Nem kérek a hizlaló ételekből.

30. Elemezd a mondatokat logikai minőségük szerint! Határozd meg a mondatok fajtáit!

Ne bolondozz, Jancsi, a tréfát nem értem! *(Petőfi Sándor)*
Hallgatom az álmodó falut. *(József Attila)*
Mennyi csillag hull ma! *(Arany János)*
Én nem leszek a szürkék hegedőse. *(Ady Endre)*
Nem virítok számotokra, árva finnyás kóficok! *(Petőfi Sándor)*
Csak olyan csöndes ne volna!
Mit ír róla az újság?
Ne siránkozz, ne szisszenj minden kis szilánkhoz! *(József Attila)*
Ugye nem ír róla az újság?

31. Határozd meg a mondatok fajtáját a tartalom és a beszélő szándéka, valamint logikai minőségük szerint!

– Anyám, ne szólj ezen a hangon, kérlek!

– Bocsáss meg érte! Nem akartalak keseríteni. Néhány nap előtt még voltak követeléseim fiam iránt; ma már nincsenek. Akkor írtam hozzád egy levelet, megkaptad-e? Büszke, sértegető levél. Tépd össze! Ne emlékezz rá többet! Azt egy haragos asszony írta. Az a haragos, büszke asszony nincs többé! Minket igen nagy csapások aláznak meg, és azoknak még nincs vége. Ó, nem vagyok én más, mint egy gyászoló özvegy, ki fiainak megásott sírja előtt könyörög, maga sem tudja, kinek. Talán a sírnak, hogy ne kívánjon megtelni.

– Ó, édes jó anyám, hiszen fiaid élnek!

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

Jegyezd meg!

A tagadó és tiltószókat különírjuk az előttük és az utánuk álló szótól. Erre különösen azért kell ügyelnünk, mert a kiejtésben együtt hangzanak: *nem mer, nem lesznek; senki sem, semmi sem, sehol sem, sehogy sem.*

32. Határozd meg *A kőszívű ember fiai*ból kölcsönzött mondatok fajtáját a tartalom és a beszélő szándéka valamint logikai minőségük szerint!

Baradlay! Még találkozunk!
Lucskosan, bőrig átázva folytatták a lovasok az utat.
Való volt-e ez vagy tünemény?
Hányadszor száradt meg már rajtuk az a ruha a hideg széltől!
Ló és lovas füstölgött a párázattól.
Nos, hát jer utánam!
Ki adta neked ezt az útlevelet?
„Csak egy falut hozna már elénk az Úristen!" – imádkozott magában némely fiatal huszár.
Hát te magyar vagy? Hát ez magyar föld?
Ó, ha látta volna a fiát, mely helyeken jár!
Látták-é? Láthatták-é? Azt könnyeik mondják meg.
„Ó, én uram teremtőm, mi következik még?"
Vedd köpenyedet, fiam!
És ki tudja, hova jutnak így?

33. Írd le az alábbi állító mondatok tagadó alakját!

Menj át a zúgó patakon!
Megkapta a kullancs elleni oltást.
Ha villámlik, állj a fa alá!
Délután menj el az edzésre!
A hétvégén is túrázni mentek?
Bárcsak megkapnád az ajándékot!
Dolgozatot kell írnod holnap?

A mondatok csoportosítása szerkezetük szerint

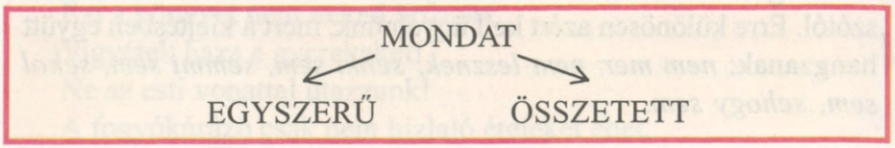

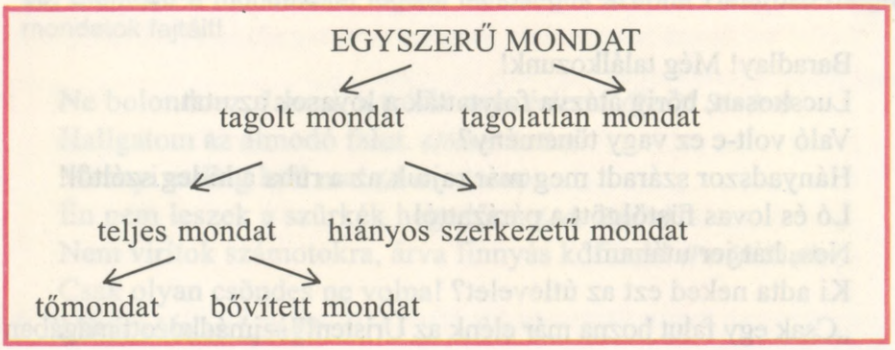

Attól függően, hogy az egyszerű mondatban van-e alanyi-állítmányi szószerkezet, megkülönböztetünk **tagolt és tagolatlan mondatokat.**

Tagolt mondatok:	**Tagolatlan mondatok:**
Virágot vásárolok.	*Igen.*
Hová mégy?	*Jaj!*

A **tagolatlan** (vagy szervetlen) **mondatok** nyelvtanilag nem elemezhetők, nem mutathatók ki bennük a mondatrészek. Az alanyi-állítmányi rész nincs nyelvileg kifejezve, és nem is egészíthető ki pontosan, de a kommunikációs feladatát (tájékoztatás, kifejezés, felhívás) a tagolatlan mondat is betölti, mert az adott helyzetben kiegészítődik.

Tagolatlan mondatok:

- az **indulatszók:** *Jaj!, Hé!, Hess!*
- a **felelő módosítószók:** *Igen. Nem. Persze. Talán.*
- a **vezényszavak:** *Előre! Igazodás jobbra!*
- a **megszólítások:** *Gábor! Te! Uraim! Kedves Boglárka! Édes fiam!*
- a **köszönésformák:** *Szia! Helló!*
- a **felkiáltások:** *Segítség! Vizet!*
- a **címek, feliratok:** *Szózat, Téli berek* stb.

34. Alkoss egy-egy mondatot a felsorolt tagolatlan mondatfajták felhasználásával!

35. Írd ki a szövegből a tagolatlan mondatokat, és állapítsd meg kommunikációs funkciójukat! Keresd meg a kérdő mondatokat, és állapítsd meg fajtájukat!

– Barátom! Hazám fia! Megszabadítóm! Honnan jön?
– Innen a faluból – felel a megrohant vitéz.
– Van ott még több is?
– Hogyne. Az egész csapat.
– Micsoda csapat?
– No, hát a Bendegúz-csapat.
– Bendegúz-csapat? Nekem is van egy leányom, akit Bendeguzellának hívnak. Szabadcsapat, ugye? Hát a többi sereg merre van?
– Az még a Tiszán túl van, és készülődik.
– Hát maguk mit csinálnak itten?

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

- Melyik mondat nem helyénvaló, fölösleges a kommunikáció szempontjából! Miért?
- Készülj a szöveg párbeszédes előadására!

36. Írj minél több állatterelő indulatszót és vezényszót!

37. Gyűjtsd össze a környezetedben használt köszönésformákat!

Tagoltnak azokat a mondatokat tekintjük, amelyek mondatrészekre bonthatók, vagy mondatrészekkel kiegészíthetők.

A tagolt mondatok lehetnek **teljesek** vagy **hiányosak**.

Teljesnek tekintjük azt a mondatot, amely teljes, kerek közlés, a kommunikációs folyamatban nem igényel kiegészítést.

Ha a **teljes szerkezetű mondat** csak alanyt és állítmányt tartalmaz, **tőmondatnak nevezzük**.

Ha az alanyon és az állítmányon kívül más mondatrészek is vannak benne, akkor **bővített mondat**ról beszélünk.

Tőmondatok:	**Bővített mondatok:**
Hideg van.	*Már megint hideg van.*
Anya főz.	*Anya ebédet főz.*

Nem tekintjük hiányos mondatnak:

- az alanytalan mondatokat;
- a határozatlan alanyú és az általános alanyú mondatokat.

Ezek kommunikációs szempontból teljes értékűek, nem kívánnak kiegészítést, ezért tagolt, teljes mondatok.

Alanytalan mondatok: *Esik. Későn sötétedik.*
Határozatlan alanyú mondatok: *Csöngetnek. Emelik az árakat.*
Általános alanyú mondatok: *Árnyékáért becsüljük a vén fát.*

A tagolt mondatok gyakran **hiányos szerkezetűek**.

A **hiányos mondat** nem teljes közlés, hiányzik belőle valamelyik mondatrész. Ahhoz, hogy megértsük, gondolatban ki kell egészíteni a környező mondatokból vagy a beszédhelyzet alapján.

A hiányos szerkezetű mondatokból hiányozhat:

- **az állítmány:**

Teljes mondat:	*Előtted van még az élet.*
Hiányos mondat:	*Előtted az élet.*

- **a 3. személyű határozott alany:**

Teljes mondat: *Barátaim kirándulni mennek.*
Hiányos mondat: *Kirándulni mennek.*

- **az alany és az állítmány is:**

Teljes mondat: *Hová mész? Vásárolni megyek.*
Hiányos mondat: *Vásárolni.*

- **a határozott tárgy a határozott ragozású ige mellől:**

Teljes mondat: *Kati nem érti a feladatot.*
Hiányos mondat: *Kati nem érti.*

38. Alkoss egy-egy hiányos szerkezetű mondatot mindegyik fajtából!

39. Elemezd az alábbi szöveg mondatait szerkezetük szerint! Írd ki a szövegből a tőmondatokat!
Melyik mondatból van több az idézetben: a teljesből vagy a hiányosból? Miért?

Lotti a fürtök közé nyomkodja a koszorúját. Aztán bólint, s hozzáfűzi:
– Szép!
Most tehát ott ül a két egyforma kislány a réten, egymás mellett, egyes-egyedül. Hallgatnak, és óvatosan összemosolyognak. Lujza előrehajlik.
– Tulajdonképpen irtó mulatságos, nem?
Lotti meglepetten tekint a pajkosan villogó szemekbe.
– Mulatságos? – Aztán halkan kérdezi: – Vannak testvéreid?
– Nincsenek!
– Nekem sincsenek – mondja Lotti.

Kettesben a mosdóba lopóztak, s most megállnak a nagy tükör előtt. Lotti csupa hév és buzgalom, hogy Lujza fürtjeit fésűvel és kefével kibontsa.
Lujza felkiált:
– „Juj!"
– Maradsz nyugton? – szidja Lotti tréfás szigorral. – Mikor anyukád a hajad fonja, nem szabad kiabálni!
– Nekem egyáltalán nincs is anyukám! – morog Lujza. – Épp azért, juj, épp azért vagyok ilyen zajos gyerek, mondja apukám!

Közben elkészülnek Lujza copfjai, s a két gyerek égő szemmel néz a tükörbe. Az arcuk ragyog, mint a karácsonyfa. Két teljesen egyforma kislány néz a tükörbe! Két teljesen egyforma kislány néz vissza a tükörből!

– Mint két testvér! – suttogja Lotti lelkesen.

Megszólal az ebédgong.

– Ez lesz csak a mulatság! – kiáltja Lujza. – Gyere!

Kirohannak a mosdóból. Kézenfogva.

Erich Kästner: A két Lotti

- Elemezd a szöveg mondatait a beszélő szándéka szerint!
- Írd ki belőle a tagadó mondatokat!

40. Alakítsd át a következő mondatokat hiányos szerkezetűekké!

Ki szedi le a cseresznyét?
János fiatalabb a barátjánál.
Éva kedvenc sportága az atlétika.
Holnap el kell mennem vásárolni.
Nem baj az, hogy elfelejtetted.

41. Olvasd el a szöveget! Elemezd az állítás és tagadás szempontjából az alábbi mondatokat!

– No, nem vágták meg az urat?
– Dehogy vágtak meg, páter!
– Hát micsoda? Az úr vágta meg az ellenfelét?
– Kapott egyet a képén keresztül.
A pap elszörnyedt rajta.
– S nem fáj az neki nagyon?
– Dehogy! Örül neki, mint a bolond a sipkájának.
A pap nem találta ezt olyan jó tréfának.
– Ugyan, ugyan, már hogyan tudnak ilyen pogány dolgokat mívelni az urak? Ugyan mi okuk volt egymásra rontani?

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

- Állapítsd meg a mondatok fajtáját a kommunikációs tartalom és a beszélő szándéka szerint!
- Írd ki a kérdő mondatokat, és határozd meg fajtájukat!

Összefoglaló gyakorlatok

42. Válaszolj a kérdésekre!

- Milyen mondatfajtákat ismersz a tartalom és a beszélő szándéka (kommunikációs szerepe) szerint?
- Milyen érzelmi tartalmat fejeznek ki a felkiáltó mondatok?
- Nevezd meg a kérdő mondat két fajtáját!
- Milyen mondatfajtákat különböztetünk meg eltérő hanglejtésük szerint?
- Milyen fajta mondatokra jellemző az indulatszók és a módosítószók használata?
- Mi az igemódok szerepe a mondatfajták megkülönböztetésében?
- Milyenek lehetnek a mondatok logikai minőségük szerint?
- Hogyan csoportosítjuk a mondatokat szerkezetük szerint?
- Milyen kommunikációs funkciójuk van a tagolatlan mondatoknak?
- Mit tudsz a hiányos szerkezetű mondatokról?

43. Állapítsd meg a versrészletek mondatainak fajtáit a beszélő szándéka szerint! Elemezd a mondatokat szerkezetük és logikai minőségük szerint!

Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok! –
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Petőfi Sándor: Nemzeti dal

Ó, bár fedezné még sötét
A hajnal csillag-üstökét!
Ó, a nap is bár még soká
Emelné fényes homlokát!

Arany János: Keveháza

44. Hol az *-e* helye? Átszerkesztve írd le a hibás mondatokat! Melyik mondatrészt kell hozzá megkeresned?

El-e mehetek moziba?
Nem-e kell még csöngetni?
Szép-e az új ruhád?
Diák-e már Gábor?
Haza-e jöttek a gyerekek?
4-e a fele 8-nak?
Szédülsz-e a körhintán?

45. Bontsd mondatokra az alábbi szöveget! Csoportosítsd őket a beszélő szándéka szerint!

„Hé! kocsmáros! hol vagy? a teremburádat!
Alszol, vagy meghaltál? mért nem gyújtsz világot?"
„Dehogy alszom, (kit hoz a forgószél megint?).
Itt a mécs, bor is lesz: itce kell-e vagy pint?"
„Nem kell pint, sem itce, hiába is adnád,
Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!"
Elühmgette magát a csaplár e szóra,
Gondolván magában: most akadt ivóra.

Arany János: Toldi

- Képzeld magad az idézet szereplőinek helyébe! Mit tükröznek vissza a mondatok Miklós hangulatából? Véleményed megalkotásakor támaszkodj a szövegre!
- Miről árulkodnak a kocsmáros mondatai? Milyen nem nyelvi eszközzel juttatja kifejezésre meglepetését?
- Milyen lehetett a két szereplő nem nyelvi kommunikációja?

46. Mit fejeznek ki az alábbi mondatok? Elemezd őket a tanult szempontok szerint!

A szemem könnybe lábadt.

– Ó, jó uram! – rebegtem térdre esve – ne küldj el engem! Ne adj nekem pénzt! Hadd maradjak, ahogyan voltunk!

– Kelj föl! – pillogott az öreg elérzékenyülten. – Jól van no...

Gárdonyi Géza: A láthatatlan ember

A szószerkezet

Az előző fejezetben a mondattal mint a beszéd, a nyelvi kommunikáció legkisebb egységével foglalkoztunk. Most megvizsgáljuk a mondat belső szerkezetét.

Amikor az egyszerű mondat szerkezetét vizsgáljuk, akkor arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen alkotórészekre lehet felbontani a mondatot.

Nézzük meg, miből épül fel a mondat. Bontsuk alkotórészekre a közmondást!

Fekete földben terem a jó búza.

A fenti mondat a következő **szószerkezetekre** bontható:
terem a búza; jó búza; földben terem; fekete földben terem.

Az ötödik osztályban már tanultatok a szószerkezetekről. Tudjátok, hogy a szavak a nyelvben élő szabályok szerint kapcsolódnak egymáshoz.

A mondatban két vagy több nyelvtanilag szorosan összetartozó szó szószerkezetet vagy más szóval szintagmát alkot.

A szószerkezetek a mondatnál alacsonyabb rendűek, mert nem fejeznek ki teljes mondanivalót, viszont a szónál magasabb rendűek, mert nem a fogalmat nevezik meg csupán, hanem két fogalom viszonyát. Ezt a viszonyt, illetve a szavak kapcsolatát *ragokkal, névutókkal, jelekkel, kötőszókkal* fejezhetik ki.

Szószerkezetet két alapszófajból alkothatunk.

Ez lehet: ige, főnév, melléknév, számnév, névmás, határozószó vagy igenév.

Például: *iskolába megy; virágos udvar; sok gyermek; ott marad; hozzátok megyünk; szeret főzni; eszik és iszik; toll vagy ceruza.*

Nem alkot szószerkezetet egy alapszófaj és egy viszonyszó: névelő, névutó, igekötő, segédige, kötőszó, módosítószó.

Például: *az iskola; kertje mögött; menj át; olvasni fog; és holnap; nem figyel.*

A szószerkezetek általában a fogalmak alkalmi kapcsolatait fejezik ki, de a szószerkezetek közé tartoznak az **állandó szókapcsolatok** (frazeológiai egységek) is: *fejes saláta, részt vesz, számon tart, figyelemmel kísér, szót emel, csütörtököt mond, hírt ad* stb.

1. Olvasd el a versrészletet! Mondatonként bontsd szószerkezetekre, és írd be a szerkezeteket a füzetbe!

Megy a juhász szamáron,
Földig ér a lába;
Nagy a legény, de nagyobb
Boldogtalansága!

Gyepes hanton furulyált,
Legelészett nyája.
Egyszercsak azt hallja, hogy
Haldoklik babája.

Petőfi Sándor: Megy a juhász szamáron

2. Másold le a közmondásokat! Húzd alá azokat a szavakat, amelyek nem alkothatnak más szóval szószerkezetet! Mondd meg, milyen szószerkezetből épülnek fel a közmondások!

Nem repül a sült galamb az ember szájába.
Holló nem mossa el a feketéjét.
Holdvilágnál meg nem érik a szőlő.
Homokból nem fonsz ostort.

3. Keresd meg a kakukktojást! Válaszodat indokold meg!

Bodri kutya	szépen játszik	magas lány
a kutya	babával játszik	okos lány
fekete kutya	csak játszik	lány vagy fiú
kutya és macska	kislány játszik	még lány

4. Írd ki a versből a szószerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezetek tagjainak szófaját!
Nevezd meg azokat a szavakat, amelyek nem alkotnak más szóval szószerkezetet!

VALAMI KÉSZÜL

Elszállt a fecske,
üres a fészke,
de mintha most is
itt ficserészne,
úgy kél a nap, és
úgy jön az este,
mintha még nálunk
volna a fecske.
Még egyelőre
minden a régi,
bár a szúnyog már
bőrét nem félti,
és a szellő is
be-beáll szélnek,
fákon a lombok
remegnek, félnek.
Valami titkon,
valami készül:
itt-ott a dombon
már egy-egy csősz ül:

Nézd csak a tájat,
de szépen őszül.

Kányádi Sándor

A szószerkezetek a mondatban

A mondaton belüli összefüggéseik alapján a szavak kölönféle mondatrészek szerepét töltik be.

A mondatrészek a mondatokban szerkezeteket, vagyis szintagmát alkotnak. Ahhoz, hogy megtudjuk, milyen mondatrészekből épül fel egy-egy mondat, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a mondat részei, elemeznünk kell a mondatot.

A mondatrészeket és a mondatrészek közötti összefüggéseket *kérdések* segítségével állapíthatjuk meg.

A mondatrészeket az elemzés során különféle *aláhúzásokkal* jelöljük. Az aláhúzások azonban nem mutatják meg a mondatrészek összefüggését. Ezért készítjük el a mondat **szerkezeti rajzát.**

5. Figyeljük meg, hogy milyen mondatrészek alkotják az alábbi mondatot!

Dobó rátette a kezét a fiú fejére. (*Gárdonyi Géza*)

Ha egyszerű mondatot elemzünk, akkor először mindig az állítmányra kérdezünk, majd a vele egyenrangú alanyra. A bővítményeket – a tárgyat, határozót, jelzőt – is úgy keressük meg a mondatban, hogy kérdezünk rájuk. A kérdést mindig azzal a mondatrésszel együtt tesszük fel, amelyikhez a tárgy, a határozó vagy a jelző kapcsolódik. A mondat elemzése a következő:

mit állítunk?	rátette	(állítmány)
ki tette rá?	Dobó	(alany)
mit tett rá?	a kezét	(tárgy)
hová tette?	fejére	(határozó)
kinek a fejére?	a fiú fejére	(jelző)

A mondatot a következő mondatrészek alkotják: *alany, állítmány, tárgy, határozó* és *jelző.*

A mondatrészek közötti összefüggéseket a következő módon ábrázolhatjuk:

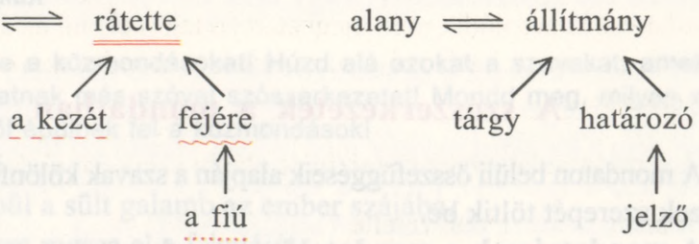

A mondat szerkezetét a mondatrészek kezdőbetűivel így jelölhetjük:

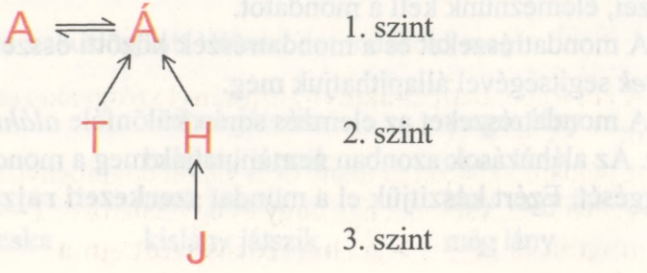

A mondat szerkezetének rajza a mondatrészek többféle összefüggésére is rámutat.

A bővítmények nem egyenrangúak a mondat fő részeivel, az alannyal és az állítmánnyal, hanem azok alárendelt tagjai.

Az egymás alá írt mondatrészek **alárendelő szószerkezetet** jeleznek.

A nyilak két-két mondatrész szorosabb összetartozását jelzik, **a függőleges tagolás** pedig a **mondat szerkezetének** három **szintjét** mutatja. **A szorosabban összetartozó mondatrészek szószerkezetet (szintagmát) alkotnak.**

A mondat szerkezetének **legfelső szintjén** az **alany** és az **állítmány** kapcsolódik egymáshoz.

A **második szinten** helyezkednek el a **tárgy** és a **határozó,** s mivel az állítmánynak bővítményei, alárendeltjei – azzal **alárendelő szószerkezetet alkotnak.**

Az alanynak is lehetnek bővítményei (pl.: **jelző**), amelyekkel az alany mint alaptag alkot szószerkezetet.

A **mellérendelő szószerkezetekben** az alaptaghoz több azonos mondatrész kapcsolódik mint meghatározó tag (például az állítmánynak több tárgya vagy határozója van), ezek a mondat **azonos szintjén** helyezkednek el.

A fenti mondat egyes szintjein az alábbi szerkezetek találhatók:

1. szint Dobó rátette

2. szint a kezét, fejére

3. szint a fiú

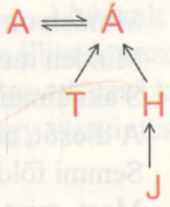

A két főmondatrész **alanyi-állítmányi szószerkezetet (szintagmát)** alkot: **A ⟹ Á**

A példamondatban az alany nem kapott bővítményt. Az állítmányhoz közvetlenül kapcsolódik egy tárgy és egy határozó: **T ⟶ Á: tárgyas szintagma** és **H ⟶ Á: határozós szintagma.**

Az állítmányi részt a harmadik szinten ábrázolt jelző teszi teljessé, mert a mondat határozója egy **jelzős szintagma: J ⟶ H**

Ebben a többtagú szintagmában **J ⟶ H ⟶ Á** a határozó a bővítménnyel együtt – mint jelzős szintagma – bővíti az állítmányt.

Jelölése: **(J ⟶ H) ⟶ Á**

Jegyezd meg!

A mondatelemzésben aláhúzással jelöljük a különféle mondatrészeket, a mondat szerkezetének ábrázolásakor a mondatrészek kezdőbetűit használjuk:

alany:	A	jelölése	———
állítmány:	Á	jelölése	═══
tárgy :	T	jelölése	- - - - - -
határozó:	H	jelölése	~~~~~
jelző:	J	jelölése	.....

A mondatrészek értelmezését, fajtáit a következő fejezetekben fogjuk részletesen vizsgálni.

6. Keresd meg a versrészletben a szószerkezeteket! Kérdéseikkel együtt írd be őket a füzetedbe!

Minden országot bejártam,
Minden messze tartományt,
S aki álmaimban él,
A dicsőt, az égi szépet
Semmi földön nem találtam.
Most, mint elkapott levél,
Kit süvöltve hord a szél,
Nyugtalan vagyok magamban,
Örömömben, bánatomban,
S lelkem vágy szárnyára kél.

Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde

A szószerkezetek fajtái

A szószerkezetek tagjai között mindig valamilyen nyelvtani kapcsolat van. Attól függően, milyen ez a kapcsolat, a szószerkezet lehet: **hozzárendelő, alárendelő** vagy **mellérendelő.**

Az alanyi-állítmányi szószerkezet

A mondat szerkezetének legfelső szintjén az alany és az állítmány kapcsolódik egymáshoz. Ez a két fő mondatrész egymással egyenlő rangú: sem az alany az állítmánynak, sem az állítmány az alanynak nincs alárendelve, tehát hozzárendelő (predikatív) szószerkezetet alkot:

A ⟺ Á vagy Á ⟺ A

A két fő mondatrész kapcsolatát alanyi-állítmányi vagy állítmányi-alanyi szószerkezetnek (szintagmának) nevezzük.

Az alany és az állítmány szoros összefüggését azzal fejezzük ki, hogy az állítmányt az alanyhoz igazítjuk: *egyeztetjük vele.*

A két fő rész összetartozására jelekkel és igei személyragokkal utalunk. Erről bővebben a következő fejezetben fogunk tanulni.

A mondatok predikatív szószerkezeteit, az alanyt és az állítmányt kérdések segítségével állapítjuk meg.

Először mindig az állítmányra kérdezünk: *mit állítunk?* A kérdésre felelő szót két vízszintes vonallal (═══) húzzuk alá.

Ezután kérdezünk az alanyra. Mivel az állítmány szoros kapcsolatban van az alannyal, ezért belefoglaljuk az alanyt kereső kérdésbe: *ki?, mi?* + az állítmány. A kérdésre felelő szót egy vízszintes vonallal (——) húzzuk alá.

7. Az alábbi verscímek nyelvtanilag egy-egy szószerkezetből épülnek fel. Állapítsd meg, mi a közös a szószerkezetekben! Keress még hasonló felépítésű verscímeket!

Meghalt a patak — Rásüt az esthajnal
Dalol a honvágy — Álmodik a nyomor

8. Elemezzük az alábbi szószerkezeteket!

Megjöttek a fecskék.

1. *Mit állítunk?*	– *megjöttek*	Ez a mondat állítmánya.	Szófaja: ige
2. *Mik jöttek meg?*	– *a fecskék*	Ez a mondat alanya.	főnév

A sütemény finom.

1. *Mit állítunk?*	– *finom*	Ez a mondat állítmánya.	melléknév
2. *Mi finom?*	– *a sütemény*	Ez a mondat alanya.	főnév

9. Húzd alá Kányádi Sándor versrészleteiben az alanyi-állítmányi szószerkezeteket, és elemezd őket a fenti példa szerint!

Eljött a szüret.
Itt van.
Jó pohár mustot
ittam.

Eljött a szüret

Szemerkél az őszi eső,
szomorkodik a diófa,
nem búsulna, ha a nyári
viselete most megvolna.

Szemerkél az őszi eső

Elkezdődik a lakoma.
A szomszédban lekvárt főznek.
Süt a Nap, finom szilvaíz
illata van az ősznek.

Októberi lakoma

10. Melyik mondathoz melyik ábra tartozik? Melyik a tőmondat? Milyen szószerkezetből áll? Mit jelent a zárójelbe tett alany?

a) Az adott szó kötelez.
b) Szigorú büntetést kapott a bíróságon.
c) Szóljon a zene!
d) Tedd a pénzt a perselybe!

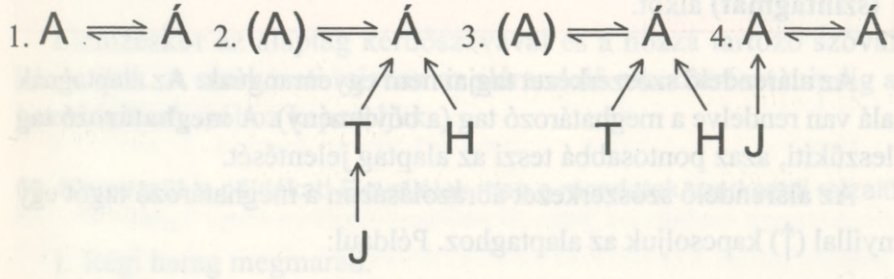

11. Írd ki a versrészletekből az alanyi-állítmányi (predikatív) szószerkezeteket! Készítsd el az első idézet mondatainak szerkezeti rajzát!

Valahol már az ősz dalolgat,
és hullanak a gesztenyék...

Wass Albert: Ősz

Fáradt eső hullott a fákra,
fáradt eső, csöndes eső,
égig ívelt a szivárványa.

Wass Albert: Szivárvány

Fenyő sussan, lombja lebben:
besenyő-nyíl a mellemben,
szakadékok: szakadt sebek,
útpor-felleg: megy a sereg,
elmegy, s engem hagynak sírnak...

Kovács Vilmos: Verecke

Az alárendelő szószerkezet

A mondat legfelső szintjén az alany és az állítmány kapcsolódik egymáshoz.

A második szinten vannak az alanynak és az állítmánynak közvetlenül alárendelt mondatrészek.

Az alaptag és a bővítmény kapcsolata **alárendelő szószerkezetet (szintagmát)** alkot.

Az alárendelő szószerkezet tagjai nem egyenrangúak. Az alaptagnak alá van rendelve a meghatározó tag (a bővítmény). A **meghatározó tag** leszűkíti, azaz pontosabbá teszi az alaptag jelentését.

Az alárendelő szószerkezet ábrázolásában a meghatározó tagot egy nyíllal (↑) kapcsoljuk az alaptaghoz. Például:

alaptag	*labda*	*vásárol*	*megy*
↑	↑	↑	↑
meghatározó tag (bővítmény)	*piros*	*könyvet*	*az erdőbe*

Az alárendelő szószerkezet fajtái

Az alaptag és a meghatározó tag (bővítmény) alárendelő szintagmát alkot. Az alárendelő szintagmákat a bővítményekről nevezzük el:

- **tárgyas szószerkezetek:**
  verset ír, kenyeret szelni,
  tanárát figyelő (diák) stb.
- **határozós szószerkezetek:**
  kertben jár, későn érkező (vendég),
  szépen írni, szabadságért harcol stb.
- **jelzős szószerkezetek:**
  piros labda, sok gyerek,
  jó tanár,
  Gábor szemüvege stb.

Alaptag bármelyik alapszófaj lehet, bővítményei pedig a tárgy, a határozók és a jelzők.

Jegyezd meg!

A tárgyas és a határozós szószerkezet alaptagja legtöbbször ige vagy igenév, a jelzős szerkezet alaptagja: főnév vagy főnévként használt más névszó.

Elemzéskor az alaptag kérdőszavával és a hozzá tartozó szóval kérdezünk. A szerkezeti rajzban az alárendelő mondatrészt mindig a hozzá tartozó szóhoz kapcsoljuk.

12. Elemezzük a példákat! Figyeljétek meg a mondatok szerkezeti rajzait!

1. Régi harag megmarad.
2. A jó pap is holtig tanul.
3. Gond idő előtt megvéníti az embert.

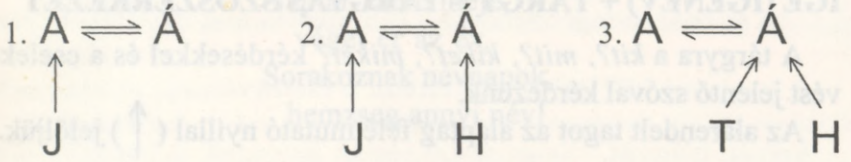

13. Írd ki a közmondásokból a szószerkezeteket! Állapítsd meg az alaptagok szófaját!

Nagy gyalázat az embernek a tudatlanság.
Láb helyett lábat kell adni.
A példa vonz.
Rossz pénz nem vész el.
Hallgatni arany.
Száz szónak is egy a vége.
A jó elnyeri jutalmát.
Szükség választja meg az embert.
Titkod, tanácsod feleségednek is nehéz.
Nem titok, mit piacon, malomban tudnak.

A tárgyas szószerkezet

Lassú víz ***partot mos.***
Minden malom a maga kerekére ***hajtja a vizet.***

14. Határozzuk meg, melyik az alaptag és melyik a meghatározó tag (a bővítmény) a közmondásokban kiemelt szószerkezetekben! Ábrázoljuk a példamondatok tárgyas szószerkezeteit!

A tárgy cselekvést jelentő szóhoz – igéhez vagy igenévhez – kapcsolódik, azzal alkot szószerkezetet.

Az ige vagy az igenév a szerkezet alaptagja, a tárgy az alaptag meghatározó alárendelt tagja.

IGE (IGENÉV) + TÁRGY = TÁRGYAS SZÓSZERKEZET

A tárgyra a *kit?, mit?, kiket?, miket?* kérdésekkel és a cselekvést jelentő szóval kérdezünk.

Az alárendelt tagot az alaptag felé mutató nyíllal (↑) jelöljük.

A **tárgyas szószerkezet alaptagja** lehet:

- tárgyas **ige**: verset *olvas*, ebédet *főz*;
- tárgyas igéből képzett **igenév**: verset *olvasni*, ebédet *főzni*; verset *író*, ebédet *főző*.

15. Keresd meg a versrészletben a tárgyas szószerkezeteket! Nevezd meg a szerkezet alaptagját és meghatározó tagját! Ábrázold a fenti példa alapján!

A kavics közt árkot vájtunk;
ahol kellett, sáncot ástunk;
partjára ültettünk fenyőt,
zsurlót, páfrányt, lengedezőt.

Jékely Zoltán: Csodamalom a Küküllőn

16. Alkoss a következő szavakkal tárgyas szószerkezetet! A felsorolt szavak legyenek tárgyak! A szerkezeteket foglald mondatokba!

folyó, énekelni, felhő, hegycsúcs, madarak, zuhanni, szakadék, szabadság, éneklő, járni

17. Írd ki a közmondásokból a tárgyas szószerkezetet! Elemezd a szerkezetek tagjait! Az első két mondatban keresd meg a predikatív szószerkezetet!

Sok hangya az oroszlánt is megemészti.
A rossz ing sok foltot elemészt.
Szántatlan földön gazt aratnak.
Vess kenyeret ebnek, megharap érette.

18. Húzd alá a tárgyas szószerkezeteket a versben! Figyeld meg, milyen szófajú szó a szerkezet alaptagja! Írd ki a predikatív szószerkezeteket!

CSÍZIÓ

Naptár-csere ideje,
véget ér az év.
Sorakoznak névnapok,
hemzseg annyi név!

Flórián a tüzet oltja,
Mátyás meg a jeget oldja,
bogyót szemel Borbolya,
orsót perget Orsolya,
ballag Péter Pál a ködben,
Márk ingéből madár röppen,
Margit kertben kerepel,
szép Magdolna szüretel,
segít néki Lőrinc, Klára,
Bertalan a vesszőt vágja
(némelyiket rég tudom,
másikat most álmodom,
olyikat rosszul jelentem,
majd megtréfál ő is engem)

naptár-váltás évszaka,
Orion ragyog;
boldog, ki úgy változik,
mint a csillagok.

Weöres Sándor

A határozós szószerkezet

Holtig tanul az ember.
Igyekezeten áll a gazdagság.

19. Határozzuk meg, melyik az alaptag és melyik a meghatározó tag (a bővítmény) a közmondásokban kiemelt szószerkezetekben! Ábrázoljuk a példamondatok határozós szószerkezeteit!

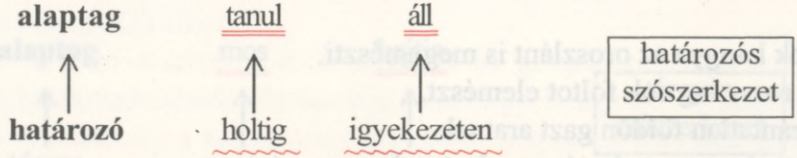

A határozók a mondatban legtöbbször az igei állítmánnyal (vagy valamilyen igéből képzett szóval) **alkotnak szószerkezetet.**

Az ige vagy az igenév a szerkezet alaptagja, a határozó az alaptag meghatározó alárendelt tagja.

IGE (IGENÉV) + HATÁROZÓ = HATÁROZÓS SZÓSZERKEZET

Az alárendelt tagot az alaptag felé mutató nyíllal (↑) jelöljük.

A határozó kifejezi a mondatban a cselekvésnek, történésnek a

helyét, irányát,	*hol?, hová?, honnan?, merre?, meddig?*
idejét,	*mikor?, mióta?, meddig?, mennyi időre?*
módját,	*hogyan?, mi módon?*
állapotát,	*hogyan?, milyen állapotban?*
társát,	*kivel?, mivel?*
eszközét,	*kivé?, mivé?*
okát,	*miért?, mi okból?, mi miatt?*
célját,	*miért?, mi célból?, mi végett?*
fokát-mértékét	*mennyire?, milyen mértékben?*

vagy más körülményeit.

Valamennyi határozó alkothat szószerkezetet.

A határozós szószerkezetben az alárendelő viszonyt a **ragok,** a **névutók** vagy a **határozószók** fejezik ki.

20. Húzd alá a közmondásokban a határozós szószerkezeteket! Állapítsd meg, melyik szó az alaptag és melyik a meghatározó tag! Ábrázold a szerkezeteket!

Polyva közül válik ki a búza.
Könnyen folyik a víz lefelé.
Késő karácsony után kántálni.
Ne fogj kezet a szénégetővel.

21. Írd ki a szövegből a határozós szintagmákat (szószerkezeteket)! Mit fejeznek ki a határozók a mondatokban?

Gergely felfut a falra. Egy pajzs védelme alatt lenéz. Látja, hogy egy csapat török mozgolódik a fal tövében, és se felülről, se oldalt nem lőhetik őket.

A magyarok kiszúrkálnak rájok. De ők vagy a lyukatlan helyekhez lapulnak, vagy guggolnak. Némelyiknél zsák van, némelyiknél kő.

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

22. Alkoss helyhatározós szószerkezeteket! Öt szerkezettel írj egy-egy mondatot!

23. Írd ki a mondatokból a határozós szószerkezeteket, és írd melléjük a kérdéseket! Határozd meg az alaptag szófaját!

Váratlanul érkezett a vendég.
A váratlan vendég mindig sok galibát okoz.
Az ellenfél keményen tartotta magát.
Törött lábával keményen kellett feküdnie.
Apa reggeltől estig keményen dolgozik.

24. Húzd alá a versrészletben a határozós szószerkezeteket!

A bokrosból leszállt a hűvös érre.
Meglátott. Lomb mögé vontam magam.
Rebbent, s átszállt a víz lapos kövére.
Ivott. S fürödni kezdett boldogan.

Áprily Lajos: Szemérmetes pinty

A jelzős szószerkezet

Sok száj sokat emészt.
*A **fuldokló ember** a szalmaszálhoz is kap.*

25. Határozzuk meg, melyik az alaptag és melyik a meghatározó tag (a bővítmény) a közmondásokban kiemelt szószerkezetekben! Ábrázoljuk a példamondatok jelzős szószerkezeteit!

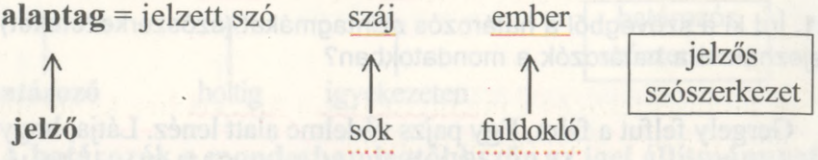

A jelzős szószerkezet jelzőből és jelzett szóból áll.
Kérdései: *milyen?, melyik?, hány?, mennyi?, kinek a?, minek a?*
A jelző bővíti a fölérendelt alaptagot, vagyis a jelzett szót.
JELZŐ + FŐNÉV = JELZŐS SZÓSZERKEZET

Az alárendelt tagot az alaptag felé mutató nyíllal (↑) jelöljük.

A jelzőket négy csoportba soroljuk attól függően, hogy az alaptagnak a minőségét, a mennyiségét, a birtokosát nevezik-e meg, vagy utólag értelmezik, illetve azonosítják az alaptagot:

- **minőségjelző:** *finom* körte, *érdekes* könyv;
- **mennyiségjelző:** *egy* pohár víz, *sok* ember;
- **birtokos jelző:** a *barátom* táskája, a *tavasz* hírnöke;
- **értelmező jelző:** a körtét, *a finomat*, a táskát, *a barátomét*.

A jelzős szószerkezet **alaptagja** leggyakrabban **főnév**:
kedves *mosoly*, szép *hang;*
ritkábban **melléknév** vagy **számnév**:
kedves *mosolyú*, szép *hangú*, sok *vegyértékű*.

A jelzős szószerkezet az alanyi-állítmányi szerkezetből alakult ki:

a körte finom	*finom körte*
a könyv érdekes	*érdekes könyv*
a táska a barátomé	*a barátom táskája*

26. Húzd alá a közmondásokban a jelzős szószerkezeteket! Ábrázold az alaptag és a meghatározó tag közötti viszonyt!

Üres ládának nem kell lakat.
Szegény ember vízzel főz.
Sok szakács elsózza a levest.
Heverő ember a szerencséjét is elheveri.
A bölcs ember mindenütt otthon van.
Fekete kézzel keresik a fehér kenyeret.

A minőségjelző és a mennyiségjelző főnevekhez kapcsolódik, a főnévvel jelzős szerkezetet alkot.

A minőségjelzős szószerkezet alaptagja:

- **főnév**: jó *tanuló,* nagy *ház;*
- **melléknév**: szép *szemű,* ragyogó *tekintetű;*
- **főnévi szerepben más szófaj**: azt a *barnát,* ennek a *soknak.*

A mennyiségjelzős szószerkezet alaptagja:

- **főnév**: öt *labda,* minden *gyermek;*
- **főnévi szerepű más szófaj**: rengeteg *akadály,* kevés *ember.*

Jegyezd meg!

A minőségjelzős és a mennyiségjelzős szószerkezetben *a jelző* – rag nélkül – *a főnév előtt áll.*

27. Milyen szószerkezetből épül fel a dal első mondata? Írd ki a jelzős szószerkezeteket a mondatokból! Állapítsd meg az alaptag szófaját! Nevezd meg a meghatározó tagot!

Huszár vagyok, nem bakancsos katona,
Rám illik a sárgazsinóros ruha.
Sárga zsinór s a posztója, hej, de fekete,
Szép a huszár, ha felül a nyeregbe!

28. Húzd alá a mennyiségjelzős szószerkezeteket a szövegben! Állapítsd meg a szerkezet alaptagjának szófaját! Nevezd meg a határozós szószerkezeteket!

Heten voltunk gyerekek a családban. Heten, mint a gonoszok. S ha jól meggondoljuk, éppen elég baj volt velünk állandóan. A legidősebb közülünk már meglett férfinak számított, s a legfiatalabb alighogy kilátszott a földből.

Kassák Lajos: Késői jövevény

29. Írd ki a szövegből csoportosítva a predikatív és a jelzős szószerkezeteket!

Övig ért már a fű a réten, és ahol nem volt vízjárás, csúcsos petrencék ontották a szénaillatot. A petrencéken leskelődő madarak üldögéltek. Hol egy szalakóta, hol egy szürkevarjú, hol egy ölyv.

A torzsás tövek között millió szöcske ugrándozott, a levegőben vörösvércse szitált, és a rétaljban a gólyák lépegettek elhúzva néha a falu felé, hol a torony mellett olyan öreg volt a gólyafészek, mint maga a templom.

Fekete István: Berekben

30. Melyik szó lehet minőségjelző? Alkoss velük szószerkezeteket!

egyik, kik?, nagyobbik, verik, erős, Erőss, német, Németh

31. Melyik szó lehet mennyiségjelző? Alkoss ezekkel is szószerkezeteket!

három, harmadik, hármas, két, kettő, legtöbb, ennyi, néhányat

- A szószerkezeteket foglald mondatokba!

32. Írj rövid fogalmazást nyári élményeidről! A fogalmazásban legyen minél több minőség- és mennyiségjelzős szószerkezet!

A birtokos jelzős szószerkezet

A birtokos jelzős szószerkezet többféle kapcsolatot, összetartozást fejez ki.

Gazda szeme hizlalja a jószágot.
*Messzi ér a **király keze!***

33. Határozzuk meg, melyik az alaptag és melyik a meghatározó tag (a bővítmény) a közmondásokban kiemelt szószerkezetekben! Ábrázoljuk a példamondatok birtokos jelzős szószerkezeteit!

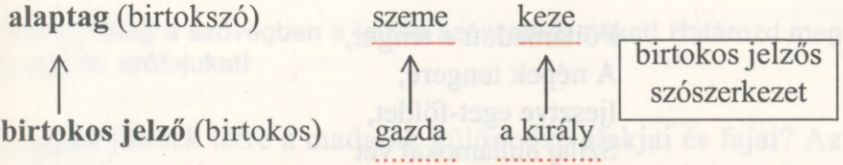

A birtokos jelző és az alaptag által létrehozott szerkezetet birtokos jelzős szószerkezetnek nevezzük.

A birtokos jelzős szerkezetben többnyire elöl áll a birtokos, utána a birtok.

A birtokos jelzős szószerkezetben a birtokoson van a birtokos jelző ragja, a birtokon pedig a birtokos személyjel.

A birtokos jelző ragja: *-nak, -nek.* Nem mindig tesszük ki.

A birtokos jelzős szószerkezet alaptagja főnév.

Kérdései: *kinek a?, minek a?* + a hozzá tartozó szó.

34. Írd ki a birtokos jelzős szószerkezeteket a versrészletekből! Írd melléjük a kérdéseket is! Állapítsd meg az alaptag szófaját!

Tűzben fa parazsa volnék,
vízben puha moha volnék,
szélben jegenyefa volnék,
földön apám fia volnék.

Weöres Sándor

Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél.

Népdal

35. Keresd meg a szólásokban és közmondásokban a birtokos jelzős szószerkezeteket! Ábrázold őket a tanult módon!

Kifelé áll a szekere rúdja.
Jó cselédnek a gazdája is jó.
Nem egy nap épült Eger vára.
Más pénzét nehéz olvasni.
Róka is dicséri a maga farkát.

36. Elemezd a vers szószerkezeteit! Húzd alá a birtokos jelzős szerkezetet!

Föltámadott a tenger,
A népek tengere;
Ijesztve eget-földet,
Szilaj hullámokat vet
Rémítő ereje.

Petőfi Sándor: Föltámadott a tenger...

Az értelmező jelzős szószerkezet

Az értelmező jelző utólag értelmezi, pontosítja az alaptagban megjelölt dolgot, személyt, minőségének, mennyiségének, birtokosának megnevezésével.

Az értelmező jelzős szószerkezetet az értelmezett szó és az értelmező alkotja.

Az értelmező az értelmezett szó után áll, és mindig felveszi a jelzett szó toldalékát. Például: *trombitát, pirosat; virágot, sárgát* stb.

Értelmező lehet egy-egy névszó vagy pedig több szóból álló szerkezet.

Az értelmező kimondásakor tartott szünetet írásban vesszővel jelöljük.

37. Keresd ki a versben az értelmező jelzős szószerkezeteket!

Kis trombitát vegyenek,
pirosat, fehéret,
lilát, sárgát, kéket!
Mézesbábot vegyenek,
Tükrös szívet, szépet.

Weöres Sándor: Vásár

38. Írd ki a szövegből azt a mondatot, amelyben értelmező jelzős szószerkezet van! Milyen jelzős szerkezetek vannak még a szövegben?

Bolyai Farkas és fia, János, ez a két matematikus lángész, igen különös ember volt. Az öreg családi körében rendszerint igen kedélyes, de álmatlan éjszakák után nagyon zsémbes volt. Társaságban pedig, minden gondját otthon hagyva, mind férfiak, mind nők körében könnyű, kedves, elmés társalgó volt.

Tóth Béla: A két Bolyai

39. Keresd meg a szövegben a jelzős szószerkezeteket! Határozd meg fajtájukat és szófajukat!

Hogyan jönnek létre a madarak különböző alakjai és fajai? Az ősi faj túlnépesedése gyakran fordul elő. A fajon belüli versengés következménye, hogy egyes csoportok elhagyják az ősök földjét. Az új területen az állatok életkörülményei megváltoznak. A csoport tagjainak az új feltételekhez kell alkalmazkodniuk, ha életben akarnak maradni.

N. Császi Ildikó: Példaszövegek

A mellérendelő szószerkezet

Gyakori jelenség, hogy egy alanyhoz több állítmány, egy állítmányhoz több alany vagy bármely mondatrészhez több azonos fajtájú bővítmény kapcsolódik. Ezeket halmozott mondatrészeknek nevezzük. Minden mondatrész lehet halmozott, tehát beszélhetünk halmozott alanyról, állítmányról, tárgyról, határozóról és jelzőről.

A halmozott mondatrészek olyan szószerkezetet alkotnak, amelyekben nem kérdezhetünk a szerkezet egyik tagjával a másikra. Az ilyenfajta szerkezetek tagjai azonos szerepet töltenek be a mondatban.

A halmozott mondatrészek mellérendelő szószerkezeteket alkotnak.

A mellérendelő szerkezet azonos mondatrészei több oldalról mutatják be, vagy nagyobb nyomatékkal fejezik ki a mondanivalót:

1. ***Kodály*** *és* ***Bartók*** *feltarisznyált bennünket énekkel ezer esztendőre.* (Sütő András)
2. ***Fúj***, ***süvölt*** *a Mátra szele.* (Népdal)
3. *A vár piacára* ***ezüstöt***, ***aranyat***,
   Sok nagybecsű ***marhát*** *máglyába kihordat.*
   (Arany János)
4. *Telik a kupa /* ***musttal*** *és* ***vérrel.*** (Vári Fábián László)
5. *Az ember végül* ***homokos***, ***szomorú***, ***vizes*** *síkra ér.*
   (József Attila)

Az első mondatban az alany, a másodikban az állítmány, a harmadikban a tárgy, a negyedikben a határozó és az ötödikben a jelző halmozott.

A mellérendelő szószerkezetek tagjait *kötőszóval* vagy *kötőszó nélkül* kapcsoljuk egymáshoz.

Ha a mellérendelő szószerkezetben nincs kötőszó, akkor a halmozott mondatrészeket beszédben egy kis szünettel, írásban vesszővel választjuk el.

A mellérendelő szószerkezet tagjai azonos szinten vannak a mondat szerkezetében.

40. Figyeljük meg, hogyan ábrázoljuk a mellérendelő szószerkezeteket!

Betemetett a nagy hó erdőt, mezőt, rétet. (Kányádi Sándor)

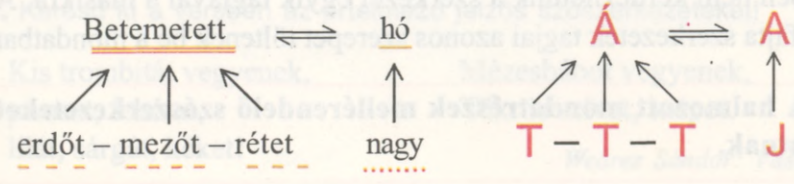

A mellérendelő szószerkezet fajtái és kötőszavai

A mellérendelő szószerkezet ötféle lehet: kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető és magyarázó.

- **Kapcsolatos** mellérendelő szószerkezet:
  Kati és Ági vásárolni mentek. Jelölése: Kati — Ági

- **Ellentétes** mellérendelő szószerkezet:
  Szép, de nehéz feladat.
  Jelölése: szép ⟶⟵ nehéz

- **Választó** mellérendelő szószerkezet:
  Vajat vagy sajtot kérsz reggelire? Jelölése: vajat ~ sajtot

- **Következtető** mellérendelő szószerkezet:
  Drága, tehát megfizethetetlen ez a ruha.
  Jelölése: drága ⟶ megfizethetetlen

- **Magyarázó** mellérendelő szószerkezet:
  Megfizethetetlen, ugyanis drága ez a ruha.
  Jelölése: megfizethetetlen ⟵ drága

A kapcsolatos szószerkezet jellemző kötőszavai: *és, s, meg, is, sőt; is – is, sem – sem, nemcsak – hanem... is.*

Az ellentétes szószerkezet jellemző kötőszavai: *azonban, ellenben, pedig, viszont, (nem) hanem, ám, de, csakhogy, mégis.*

A választó szószerkezet jellemző kötőszavai: *vagy, vagy – vagy, akár – akár.*

A magyarázó szószerkezet jellemző kötőszavai: *hiszen, ugyanis, tudniillik, azaz, vagyis, illetve, mégpedig* stb.

A következtető szószerkezet jellemző kötőszavai: *ezért, így, tehát, ennélfogva* stb.

41. Keresd meg a közmondásokban a mellérendelő szószerkezeteket, és állapítsd meg fajtájukat!

Kevély és fösvény ajándéka nemigen gazdagít.
Kevélység és esztelenség testvér atyafiak.
Lencse, borsó, kása mind isten áldása.
Pénzből, észből áll a kereskedés.
A szépért, jóért messze kell fáradni.
Ritka a szép és nem kevély.

42. Írd ki az alábbi szövegek mondatai közül azokat, amelyekben mellérendelő szószerkezeteket találsz! Állapítsd meg, mely mondatrészek halmozottak bennük! Határozd meg a szerkezetek tagjai között levő viszonyt! Melyik mondat tartalmaz értelmező jelzőt?

Otthon, amidőn valamelyikünk hosszú és magányos útra indult, öregeink azt kérdezték: Jól felöltöztél-e? Botod van-e? Hát éneket viszel-e magaddal? Vagyis védelmet a sötétség s az úti veszedelmek ellen. Azt mondanám én is: ne hagyjátok cserben az Éneket!

Sütő András: Kórémuzsika

Csendes, borús, mégis kemény alkonyat volt. A hó nem olvadt, a jegenyék felett és a völgyek hajlásaiban fenyegetően kék volt a köd. Azután Király bácsival találkoztunk, a kanász-számadóval.

Fekete István: Betlehem

Az idő és a tér elveszett. A nagy subákat majd a földrenyomta a szél, a hó vágott, mint a jeges vessző, és reszketve izzadtunk, ijedt kis erőnk megfeszítésével.

Fekete István: Betlehem

43. Csoportosítsd az alábbi mellérendelő szószerkezeteket fajtáik szerint (kapcsolatos, ellentétes, választó, magyarázó, következtető)!

hegyet, völgyet,
győzni vagy meghalni
gyáva, pedig erős
fiatal is, szép is
Jóskáról, azaz az apjáról
vézna, de szívós
takarékos, ezért gazdag
akár így, akár úgy
szigorú, ám igazságos
lassú, ugyanis kövér

44. Alkoss a megadott szavakkal mellérendelő szószerkezetet!

nemcsak a szülők, hanem a ..... is
szép, ám .....
okos, de .....
nem hiú, ugyanis .....
nem önző, mivel .....
sem kapni, sem .....

45. Írd ki a versrészletekből a mellérendelő szószerkezeteket! Állapítsd meg fajtáikat és mondd meg, milyen mondatrészek!

Reng és üvölt a tenger,
Hánykódnak a hajók,
Süllyednek a pokolra,
Az árboc és vitorla
Megtörve, tépve lóg.

Petőfi Sándor: Föltámadott a tenger...

Az is eltelt. Mert minden eltelik:
tavaszi illat, nóta, csók, virág...

Wass Albert: Két őszi vers

46. Egészítsd ki a szólásokat páros kötőszókkal! Figyeld meg a helyesírásukat! Gyűjts a példához hasonló felépítésű szólásokat és közmondásokat!

Le ..... út, fel is út.
..... pénz, ... posztó.
..... megszokik, ... megszökik.
..... a fejemet a kőhöz, ... a követ a fejemhez.
..... hús, ... hal.
..... jár a korsó a kútra, ... el nem törik.

47. Tárgyas szószerkezettel szerkessz öt olyan mondatot, amelyekben a tárgy főnévi igenév!

Összefoglaló gyakorlatok

48. Válaszolj a kérdésekre!

- Határozd meg a szószerkezet fogalmát!
- Milyen szófajú szavak alkothatnak szószerkezetet?
- Mivel fejezzük ki a szószerkezetek nyelvtani viszonyát?
- Nevezd meg a szószerkezetek fajtáit!
- Mit tanultál a predikatív szószerkezetről?
- Nevezd meg az alárendelő szószerkezet fajtáit!
- Milyen szófajú szóval alkot szószerkezetet a jelző?
- Melyik mondatrészt bővíti a határozó és a tárgy?
- Milyen nyelvtani eszközökkel fejezzük ki a határozós szószerkezetben az alárendelő viszonyt?
- Nevezd meg a mellérendelő szószerkezet fajtáit!
- Hogyan kapcsolódnak egymáshoz a mellérendelő szószerkezet tagjai?

49. Milyen szószerkezetek alkotják az alábbi közmondásokat? Húzd alá a tanult módon, és állapítsd meg a szerkezet tagjainak szófaját!

Hideg a keze, meleg a szerelme.
Pénz emberség, ruha tisztesség.
Pénz beszél, kutya ugat.
Káros bánkódjék.
Az idő pénz.
A föld anya, a víz mostoha.
Ne szólj szám, nem fáj fejem.
Hallgatni arany.

50. Milyen jelzős szószerkezetek vannak az alábbi mondatokban? Állapítsd meg a jelzős szerkezetek alaptagjának szófaját!

A szultán sarkig érő cseresznyeszínű selyemkaftánba volt öltözve. A kaftánt a derekán fehér zsinór tartotta össze, de a kaftán olyan lenge patyolatselyemből volt, hogy karja idomai áttetszettek rajtuk. És azoktól a sovány karoktól reszketett akkor Európa!

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

51. Elemezd az alábbi irodalmi alkotások címeit! Mi a közös bennük? Meg tudod-e nevezni a szerzőjüket és a műfajukat?

A két koldusdiák	Sok hűhó semmiért
A hét krajcár	Négy nap dörgött az ágyú
A három testőr	Az első dolgozat
Húsz év múlva	A két Lotti

52. Keress példákat valamennyi alárendelő szószerkezetre verscímekből!

53. Másold le a szöveget! Húzd alá benne az alanyi-állítmányi szószerkezeteket!

MAGYAR TUDÓSOK, KUTATÓK A NAGYVILÁGBAN

Kőrösi Csoma Sándor a magyar őshaza kutatója. Vándorlásainak színhelye India, Tibet. Rajongója és követője volt az 1963-ban elhunyt Baktay Ervin, a kiváló tudós és író.

Magyar László és Teleki Sámuel neve az afrikai utazók között található. Az előbbi a Zambézi és a Kongó vízválasztóját kutatta, az utóbbi tavakat fedezett fel Afrikában. A Teleki-vulkán az ő nevét viseli. Ugyancsak jelentős Afrikakutató és vadász volt Kittenberger Kálmán. Munkásságáról gyűjteményei, szakcikkei, könyvei beszélnek.

Bíró Lajos Óceániát utazta be. Új-Guinea szigete hét évig volt otthona. Gyűjteményei, tudományos munkái értékesek, becsesek, élménybeszámolói, leírásai szórakoztatóak, élvezetesek.

Legyünk büszkék híres tudósainkra, kutatóinkra!

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

- Ábrázold az első és a harmadik bekezdés első mondatának alanyi-állítmányi szószerkezetét!
- Keresd ki a mellérendelő szószerkezeteket, és állapítsd meg fajtájukat!

54. Állapítsd meg az alanyi-állítmányi szószerkezetet az alábbi mondatokban! Ábrázolj hármat!

a) Sötét felhők gyülekeznek az égen. Nemsokára elered az eső. Nagyon fúj a szél is. Közeleg a hideg tél. Ilyenkor a gyerekek kevesebbet játszanak a szabadban. Sokat olvasnak a meleg szobában. Szeretik az izgalmas kalandregényeket.

b) De szépen szól az én madaram! Bárcsak elmehettem volna moziba! Vigye el az ördög! Mikor lesz karácsony? Vajon mit hoz az új év?

- Hasonlítsd össze az *a)* és *b)* pont mondatait! Milyen lényeges különbség van közöttük?
- Elemezd a mondatokat a beszélő szándéka szerint!
- Alkoss szöveget a *b)* pontból kiválasztott mondat alapján!

55. Alkoss mondatokat a szerkezeti rajzok alapján!

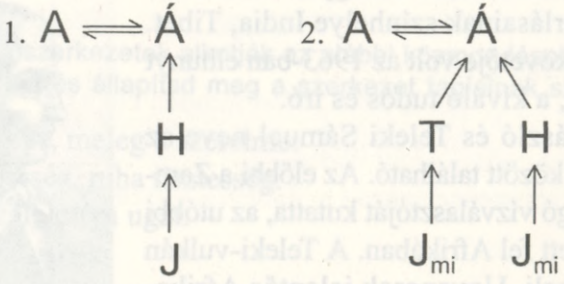

56. Írd ki az alábbi versrészlet mondataiból a szószerkezeteket! Készítsd el az első összetett mondat tagmondatainak szerkezeti rajzát!

Széles országúton andalog a jobbágy,
Végzi keservesen vármegye robotját.
Kavicsos fövénnyel rakta meg szekerét,
Annak terhe alatt nyikorog a kerék.
Tántorogva ballag a két kajla sőre,
Alig tetszik rajta, hogy mozog előre,
Méla mind a kettő, mintha gondolkoznék:
Hány ízben hozott már és hány ízben hoz még?

Arany János: A szegény jobbágy

57. Húzd alá a szövegben a kapcsolatos mellérendelő szószerkezeteket! Milyen kötőszó kapcsolja össze az aláhúzott szószerkezetek tagjait? Milyen mondatrész szerepét töltik be a szövegben a kapcsolatos mellérendelő szószerkezetek tagjai?

A BARÁTSÁGRÓL

Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, mélyebb lenne, mint a barátság. A szerelmesek, igen, még a szülők és a gyermekek kapcsolatában is mennyi az önzés és a hiúság! Csak a barát nem önző; máskülönben nem barát. Csak a barát nem hiú, mert minden jót és szépet barátjának akar, nem önmagának. A szerelmes mindig akar valamit; a barát nem akar önmagának semmit. A gyermek mindig kapni akar szüleitől, túl akarja szárnyalni atyját; a barát nem akar kapni, sem túlszárnyalni. Nincs titkosabb és nemesebb ajándék az életben, mint a szűkszavú, megértő, türelmes és áldozatkész barátság. S nincs ritkább.

Márai Sándor: Füves könyv

• Írd ki a tárgyas szószerkezeteket!

58. Húzd alá az idézetekben a mellérendelő szószerkezeteket! Mely mondatrészek vannak halmozva bennük?

A folyó oly simán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében...

Petőf Sándor: A Tisza

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.
Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.

Petőfi Sándor: A Tisza

Dunának, Oltnak egy a hangja.
Morajos, halk, halotti hang.

Ady Endre: Magyar jakobinus dala

Az egyszerű mondat belső szerkezete

Az állítmány és az alany a mondat két fő része.

Már tanultad, hogy a két fő mondatrész egymással egyenlő rangú: sem az alany az állítmánynak, sem az állítmány az alanynak nincs alárendelve.

A két fő mondatrész **alanyi-állítmányi** vagy **állítmányi-alanyi szószerkezetet** alkot:

A ⟹ Á vagy Á ⟹ A

Az alany és állítmány önmagukban is alkothatnak teljes szerkezetű mondatot, tőmondatot.

Például: *A gólya kelepel.*

A mondatok többségében azonban az alany és az állítmány mellett más mondatrész, bővítmény is áll. Ez lehet tárgy, határozó vagy jelző. Ezek a **bővített mondatok.**

Az alany és az állítmány a mondat két fő része, amelyeken keresztül a bővítmények bekapcsolódhatnak a mondatba.

Az állítmány bővítményei a tárgy és a határozók. Ezek a bővítmények az állítmánnyal képeznek alárendelő szószerkezetet (szintagmát). Az állítmány alaptag, a tárgy vagy a határozó a szószerkezet meghatározó tagja.

Az alanynak is lehetnek bővítményei (például jelző), amelyekkel az alany mint alaptag képez alárendelő szerkezetet.

Az alanyt és bővítményeit a mondat **alanyi részének**, az állítmányt és bővítményeit a mondat **állítmányi részének** tekintjük.

1. Figyeljük meg az alábbi mondatpiramist!

Zsófi olvas.
A szorgalmas Zsófi olvas.
A szorgalmas Zsófi regényt olvas.
A szorgalmas Zsófi érdekes regényt olvas.
A szorgalmas Zsófi érdekes, izgalmas regényt olvas.
A szorgalmas Zsófi érdekes, izgalmas regényt olvas a kertben.
A szorgalmas Zsófi érdekes, izgalmas regényt olvas az árnyékos kertben.

A mondatpiramis csúcsán egy tőmondat áll. A többi mondat az alanyhoz és az állítmányhoz vagy mind a kettőhöz olyan mondatrészt kapcsol, amelyek bővítik, pontosabbá teszik jelentésüket. Ezek a mondatrészek a **bővítmények.**

A bővítményeket tartalmazó mondatot bővített mondatnak nevezzük.

Vizsgáljuk meg a mondat szerkezetét! Elemezzük az utolsó mondatot!

A szorgalmas Zsófi érdekes, izgalmas regényt olvas az árnyékos kertben.

Az elemzés menete:

1. Megállapítjuk a mondat fő részeit (predikatív szerkezetét).

Mit állítunk? – olvas Ez a mondat állítmánya.
Ki olvas? – Zsófi Ez a mondat alanya.

Zsófi olvas 1. szint

2. Megkeressük az állítmány bővítményeit.

Mit olvas? – regényt Ez az állítmány tárgya. 2. szint
Hol olvas? – a kertben Ez az állítmány helyhatározója.

3. Megkeressük az alany bővítményeit.

Milyen Zsófi? – szorgalmas Ez az alany minőségjelzője. 2. szint

4. Ezután megvizsgáljuk, milyen bővítménye van még a mondatnak.

Milyen könyvet olvas? – érdekes, izgalmas
Ezek a tárgy minőségjelzői. 3. szint

Milyen kertben olvas? – árnyékos
Ez a határozó minőségjelzője. 3. szint

Az elemzett mondat szerkezete és ábrázolása:

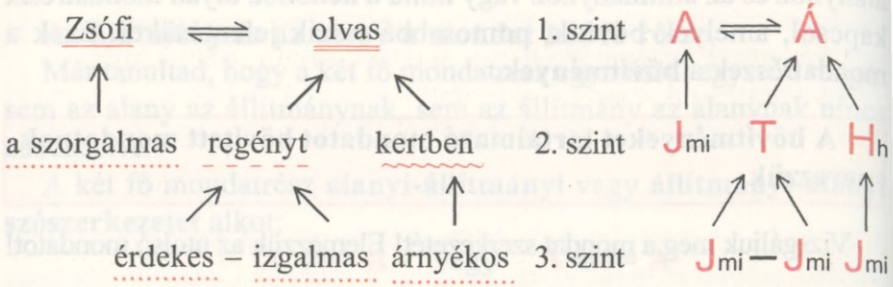

A mondat szerkezetének legfelső szintjén az alany és az állítmány kapcsolódik egymáshoz predikatív szerkezetet alkotva.

A 2. szinten vannak az alanynak és az állítmánynak közvetlenül alárendelt mondatrészek.

A példamondatban az állítmányhoz egy tárgy és egy helyhatározó kapcsolódik.

A *regényt olvas* – tárgyas szerkezet.

A kertben olvas – helyhatározós szerkezet.

Az **alaptag** mind a két esetben az *olvas*.

A *tárgy,* illetve a *helyhatározó* **bővítmény**.

Ezen a szinten az alanyhoz is kapcsolódik egy bővítmény – minőségjelző.

A szor*galmas Zsófi* minőségjelzős szerkezet, melynek a **jelzett szava** – *Zsófi*, a minőségjelző – *szorgalmas*, a **bővítmény**.

A harmadik szinten három minőségjelzőt találunk. Mindhárom bővítmény. Ezeknek a 2. szinten álló tárgy és határozó az alaptagjai, amelyek egyúttal az állítmány bővítményei. A tárgynak halmozott bővítménye van.

Jegyezd meg!

- Az alaptag és a bővítmény alárendelő szerkezetet alkot.
- Mellérendelő szerkezetről akkor beszélünk, ha ugyanannak az alaptagnak két vagy több azonos bővítménye (meghatározó tagja) van.

2. Szűkítsd a második és harmadik mondatot! Csak a tőmondatot írd le! Elemezd!

A két anya boldogan ölelte magához elveszettnek hitt kisfiát.
A kisfiúk sírtak a nem várt örömtől.
A várvédők felszabadultan éljeneztek.

Gárdonyi Géza nyomán

- Milyen kapcsolat van a mondatok között? Bizonyítsd be, hogy szöveggel van dolgunk!
- Bővíthető-e az alanyi-állítmányi szószerkezet?

3. Bővítsd a mondatot a kérdések segítségével!

Milyen gyerek? *Mikor alszik?* *Hol alszik?*

A gyerek alszik.

Mivel alszik? *Hogyan alszik?* *Kivel együtt alszik?*

- Írd le azokat a szószerkezeteket, amelyek a kérdésre válaszolnak!
- A szószerkezetekből alkoss mondatot!

4. Hány predikatív szószerkezet van a mondatokban? Hogyan függ össze a predikatív szószerkezetek száma és a mondat szerkezete?

A ragadványnév gyakran csak egyénhez tapad, máskor öröklődik. A ragadványnév helyettesítheti valamelyik nevet, többnyire azonban megkülönbözteti viselőjét másoktól. Kiragadhat a ragadványnév feltűnő testi vagy lelki tulajdonságot, szokást. Máskor egy nyelvbotlás a névadás alapja. A név tulajdonosa kezdetben haragszik a ragadványnévért, gúnynévnek tekinti. Mikor a név már öröklődik, akkor már nem jellemző viselőjére.

Kálmán Béla nyomán

- Szerkeszd át a fenti szöveget úgy, hogy értelme maradjon, de ne ismétlődjék benne annyiszor a kulcsszó! (Melyik az?)

Az állítmány

1. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra, és állapítsd meg a szófajukat!

__Száll__ a hegyre barna felhő,
__Zúg__ alatta már az erdő.
Észrevétlen langy lehellet
__Rázza__ a faleveleket.

(Vajda János: Sirámok)

A kiemelt szavak igék. Már tanultad, hogy az ige a mondatban mindig állítmány, tehát ezek a szavak a mondatok állítmányai.

Állapítsd meg, melyik szóval alkotnak szószerkezetet, és írd be őket a füzetedbe! Milyen szószerkezeteket kaptál?

Az állítmány az a mondatrész, amellyel állítunk, megállapítunk valamit.

Kérdése: *Mit állítunk? (Mit állapítunk meg?)*

Az állítmányt az elemzésben két vonallal (═══) húzzuk alá.

Jelölése: Á

Az állítmány jellegzetes **szófaja** az *ige*, de lehet *névszó* (főnév, melléknév, számnév, névmás) és *igenév* is.

- **Ige:** *__Lehunyja__ kék szemét az ég. (József Attila)*
  Párisba tegnap __beszökött__ az Ősz. (Ady Endre)
- **Főnév:** *A __paraszté__ a dolog. (Petőfi Sándor)*
  A Tisza nagy __folyó__.
- **Melléknév:** *A tudósok mind __szegények__. (Petőfi Sándor)*
- **Melléknévi igenév:** *A szerencse __forgandó__.*
- **Számnév:** *Most __egy__ a lélek, __egy__ a szív, a kar... (Petőfi Sándor)*
  __Egy__ az igazság.
- **Névmás:** *Lantom, kardom __tied__, oh szabadság! (Petőfi Sándor)*

Aszerint, hogy milyen szófajjal fejezzük ki az állítmányt, megkülönböztetünk:

- igei állítmányt,
- névszói állítmányt,
- névszói-igei állítmányt.

2. Húzd alá a versrészletek mondataiban az állítmányt! Állapítsd meg, milyen szófajú szóval van kifejezve!

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

Ady Endre: A Tisza-parton

Bár zord a harc, megéri a világ,
Ha az ember az marad, ami volt:
Nemes, küzdő, szabadlelkű diák.

Ady Endre: Üzenet egykori iskolámba

Sűrű-sötét az éj,
Dühöng a déli szél,
Jó Budavár magas
Tornyán az érckakas
Csikorog élesen.

Arany János: V. László

3. Keresd meg a szövegben a predikatív szószerkezeteket! Állapítsd meg az állítmány szófaját!

János király meghalt. A fia csecsemő. A nemzetnek nincs vezére. Az ország hasonlít most azokhoz a címerekhez, amelyekben egymásra mérgesen ágaskodó griffek nyúlnak a köztük lebegő koronáért.

A nemzet gondolkodása meg van zavarodva. Senki se tudja, hogy a török uralmától fázzon-e jobban, vagy pedig a keresztény német uralmától?

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

Az igei állítmány

4. Olvasd el a versrészletet! Állapítsd meg a kiemelt szavak szófaját!

*Elhagy az árnyam, **elmegyek**,*
*Csillag **sincs** velem.*
*E homályt **át nem ütheti**,*
Megpihen szemem.
Sorsomhoz szabott síri ágy
A felnégyelt Haza,
*Testemnek tüzét **csillapítsd**,*
Tisza és Duna.

(Vári Fábián László: Ady alkonya)

Az igei állítmány azt fejezi ki, hogy az alany valamit cselekszik, létezik vagy történik vele valami. Az igei állítmány jellegzetes szófaja az ige.

Az igealak megjelöli a cselekvés, történés idejét, módját, a cselekvő személyét, számát és utal a tárgy meglétére, határozottságára is.

Cselekvés: *Huszárosan **vágatom** a hajamat,*
*Nagyszalontán **nyergelik** a lovamat.* *(Népdal)*

Történés: ***Rásüt** az esthajnal*
Vásárhelyi tóra... *(Arany János)*

Létezés: *Sok esze **van**, de más **él** vele.* *(Közmondás)*

5. Írj két-két mondatot, amelyekben az igei állítmány cselekvést, történést és létezést fejez ki!

Jegyezd meg!

Az igei állítmányt számban és személyben egyeztetjük az alannyal.

6. Írd ki a verssorokból az állítmányt, és írd mellé, mit fejez ki az ige! Mondd el a harmadik idézet alapján, mit tudsz az *-e* kérdőszó helyesírásáról!

Ősz van, korán sötétül és künn esik.
Vénül az idő s könnyei szakállára peregnek. *(Füst Milán)*

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja... *(Arany János)*

Vannak-e szüleid? Van-e feleséged? *(Petőfi Sándor)*

Megcsörren a bilincs,
Lehull, gazdája nincs. *(Arany János)*

Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg... *(Arany János)*

Felszántom a császár udvarát,
Belévetem hazám búbaját. *(Népdal)*

7. Olvasd el a szöveget! Keresd meg a mondatokban az állítmányt! Határozd meg az igei állítmány módját, idejét, számát és személyét! Állapítsd meg, hogy mit fejez ki az igei állítmány!

Szél alig járt a napsütésben. A felhők lassan ballagtak a nyári csendben, és talán meg is álltak volna megnézni: mit csinál az öreg Matula a vízparton, de nem akarták, hogy az öreg túlontúl elbízza magát, úgyis nagyon rátarti embernek ismerték a berek táján.

Így aztán a felhők csak mendegéltek. Árnyékuk lágyan úszott a földön, nádon, vízen. Matula pedig egy botot húzott csigalassan a vízben, mely tiszta volt, mint a lányok szeme pünkösd vasárnapján.

Amikor pár lépésre értem, intett, hogy álljak meg. Szemét nem vette le a vízről, aztán rántott egyet a boton, és szép nagy csukát dobott a partra.

Fekete István: Berekben

• Keresd meg a szövegben a mellérendelő szószerkezeteket és állapítsd meg fajtájukat!

Figyeld meg **az igei állítmány és az alany kapcsolatát** a következő mondatokban!

(*én*) Virágot *locsolok.* (*mi*) Virágot *locsolunk.*
(*te*) Virágot *locsolsz.* (*ti*) Virágot *locsoltok.*
Zsófi virágot *locsol.* A *gyerekek* virágot *locsolnak.*

A zárójelbe tett névmások a mondat alanyai.

- Az igei állítmány 1. és 2. személyű alakja (egyes és többes számban) pontosan meghatározza az alanyt. Ezekben az esetekben csak a *személyes névmás* ***(én, te, mi, ti)*** lehet az *alany*.

A személyes névmást csak akkor tesszük ki alanyként, ha az alany személyét hangsúlyozzuk:

Én már *meglocsoltam* a virágot.

- A 3. személyű igealak nem határozza meg az alany személyét. Ezért, ha az igei állítmány egyes vagy többes számú 3. személyű igealak, akkor a mondat alanyát meg kell nevezni:

A *gyerekek* virágot *locsolnak.*

- A harmadik személyű igealak csak akkor maradhat el a mondatból, ha az előző mondat alanya a következőre is vonatkozik:

A *gyerekek* a kertben *dolgoztak. Meglocsolták* a virágokat.

8. Írd ki a versrészletekből az állítmányokat! Zárójelben írd melléjük a névmással kifejezett alanyt! Elemezd az állítmányokat!

E drága nyelvet porrá ne törjétek,
Ne nyúljon hozzá avatatlanul
Senki: ne szaggassátok szirmait
A rózsafának, mely hóban virul.

Reményik Sándor: Az ige

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet isten külde
Vezérül, a lángoszlopot.

Petőfi Sándor: A XIX. század költői

9. Olvasd el a következő szöveget! Mi teszi mozgalmassá a cselekményt?
A harmadik bekezdés összetett mondatát bontsd egyszerű mondatokra! Húzd alá bennük az alanyi-állítmányi szószerkezeteket! Készítsd el szerkezeti rajzukat!

Kívül a török rézdobok is peregnek. (...)

Éjfélkor meglobbannak a vár körül a török ágyúk, s öt percig tartó dörgés között okádják a várra a golyót. (...)

S hull a tüzes szerszám, csattog a csákány, durrog a bomba, recseg a létra, zuhog a fejsze, dübörög, tombol a vérzivatar. (...)

A magyar is hull a falon. Egyik ki, a másik be. De nem nézik mostan, ki a halott! Az elesett helyére új harcos ugrik a falra.

Gárdonyi Géza: Egri csillagok c. regénye nyomán

• Írd ki a szövegből a hangutánzó szavakat!

Jegyezd meg!

• A mondat elemzésekor **a tagadószót** (*nem, sem*) együtt elemezzük az állítmánnyal.

• Ugyancsak az állítmányhoz tartozik **az elváló igekötő.**

A gyerek *nem ment el* az iskolába.
Meg se mondta a szüleinek.
Tanuld meg a verset!

• Az ***-e* kérdőszó** és a **nyomósító szó** *(is, se)* hozzátartozik az igei állítmányhoz, nem önálló mondatrész.

Tudod-e a verset? *Nem láttad-e* a könyvemet? *El is megyek* hozzá.

A jövő idejű *(olvasni fogok)* és a feltételes módú, múlt idejű *(olvasott volna)* igealakok két szóból állnak; ezek az **összetett igealakok** együtt alkotják az igei állítmányt.

Holnap *olvasni fogok*. Ági *olvasott volna*, de nem volt könyve.

10. Húzd alá az idézetekben az állítmányt! Nevezd meg azokat a szavakat, amelyek hozzátartoznak az állítmányhoz!

Nyitva áll az ajtó; a tüzelő fénye
Oly hivogatólag süt ki a sövényre. *(Arany János)*

Ne fogjon senki könnyelműen
A húrok pengetésihez! *(Petőfi Sándor)*

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor (...) *(Vörösmarty Mihály)*

Perli-e még ezt a hont más? *(Kovács Vilmos)*

A rab haza nem áldoz semmit,
fiának gödröt sem ás. *(Vári Fábián László)*

11. Olvasd el a következő szöveget! Írd ki a mondatokból az igei állítmányt, és elemezd őket!

Künn robogtak a sorakozó paripák.

– Az idő letelt. Fiam, siess! – szólt Baradlayné.

Richárd letörlé könnyeit, megölelte anyját, s azzal köpenyét nyakába kerítve, kiment kedveseivel együtt a szabadba.

Az eső folyvást hullott.

A huszárszakasz rendben állt már a temetőárkon kívül.

Richárd felkapott lovára, és csapatja elé lovagolt.

Mikor a két nő elhaladt a lovasok mellett, csendesen, de mind egyszerre, nem kiáltva, csak suttogva, egy elfojtott „éljen" szóval üdvözölték a két nőalakot. Olyan volt az, mint a szélfuvallat, mint az erdőzúgás, ez a halk „éljen" sóhajtás száz meg száz elfúlt kebelből.

„Nyergelj, fordulj" – szólt a csendes jelszó.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

A névszói állítmány

12. Olvasd el a verset! Húzd alá benne az igei állítmányt! Nevezd meg a mondatok alanyát! Figyeld meg a kiemelt szavakat!

Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
És áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma néktek végső ***menedéktek,***
A nyelv ma ***tündérvár*** *és* ***katakomba,***
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek!

(Reményik Sándor: Az ige)

Ha az állítmány szófaja névszó, a mondatban névszói állítmány van.

A névszói állítmány és a névszói igei állítmány az alany tulajdonságát, állapotát nevezi meg.

A névszói állítmány szerepét mindegyik névszó betöltheti, így lehet főnév, melléknév, számnév és névmás. Névszói állítmány lehet ritkán a főnévi vagy melléknévi igenév is.

13. Egészítsd ki a mondatokat névszói állítmánnyal a kérdések alapján! Állapítsd meg a névszói állítmányok szófaját! Elemezd a névszókat!

A barátom *(milyen?)*. A repülők *(milyenek?)*. A négy és az öt *(mi?)*. A munkám *(mennyi?)*. Az ölyv *(mi?)*. István *(kicsoda?)*. A szomszédom *(micsoda?)*. Laci *(hányadik?)*. A barátom *(mi?)*. A lázam *(mennyi?)*. A fák *(milyenek?)*. A tavasz *(mi?)*. A kenyér *(milyen?)*. A csapat *(hányadik?)*.

Jegyezd meg!

- A névszói állítmányt csak kijelentő módban, jelen időben és 3. személyben használjuk. *A virág szép. A virágok szépek.*
- A névszói állítmánnyal nem tudjuk kifejezni a többi módot, időt és személyt. Ezért van szükség mellette egy igére.

A névszói állítmány kifejezőeszközei:

- **Főnév:** *A tudás* ***hatalom.***
- **Melléknév:** *Európa* ***csendes****, újra* ***csendes.*** *(Petőfi Sándor)*
- **Számnév:** ***Sok*** *az eszkimó,* ***kevés*** *a fóka. (Szólás)*
- **Névmás:** ***Ilyen*** *a szerencse. A toll az* ***övé.*** ***Kié*** *a könyv?*
- **Főnévi igenév:** *Innen is* ***látni.***
- **Melléknévi igenév:** *Az élet* ***mulandó.***

Ha főnév áll állítmányként a mondatban, felismerése gondot okozhat, ha az alany is főnév.

Ha *csak az egyik főnév előtt áll névelő*, akkor **a névelős főnév az alany**, függetlenül a szórendtől. Az alany a szűkebb körű fogalmat jelzi.

A barátom diák.
A sas ragadozó madár.

Ha mindkét főnév előtt található névelő (vagy egyik előtt sem), akkor azonosítás van (az alany és az állítmány fogalomköre azonos). Ilyen esetben az **alany áll az első helyen.**

Fiam főiskolás.
Az *angol* a kedvencem.
Lilla barátnőm.

A tulajdonnév csak akkor lehet állítmány, *ha személyes névmás áll előtte.*

Ő Nagy Sándor.

14. Írj egy-egy mondatot, amelyben a névszói állítmány az alábbi szófajokkal van kifejezve!

főnév	főnévi igenév
melléknév	melléknévi igenév
számnév	névmás

15. Húzd alá a versrészletekben az állítmányt! Határozd meg az állítmányt kifejező szó szófaját és az állítmány faját!

Csalatkozott Jancsi, mert az nem volt csárda,
Hanem volt tizenkét zsiványnak tanyája.

Petőfi Sándor: János vitéz

Ez hát a hon... Ez irdatlan
hegyek közé szorult katlan.

Kovács Vilmos: Verecke

Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.

Radnóti Miklós: Nem tudhatom...

Vadonerdő a világ körűlem,
Oly sötét, oly éktelen vadon!
Benne járok én, elfáradt vándor;
Éj van és az utat nem tudom.

Petőfi Sándor: Vadonerdő a világ...

16. Olvasd el a következő szöveget! Mondd el a tartalmát! Határozd meg a szöveg fajtáját! Írd ki a névszói állítmányokat, és állapítsd meg kifejezőeszközeiket!

AZ ÁLLATOK BŐRE

A bőr lényegében kültakaró. Kiváló védő és melegítő anyag. Az állatok kültakarója a környezettől függően eltérő. A vízben és a nedves földben élő állatok bőre sikamlós, csúszós, kevésbé ellenálló. A mezőn, a kövek közt élő rovaroké szívósabb, kemény kitinpáncél. A szárazságot tűrő hüllőké csontkemény. A legkeményebb, a legvastagabb a krokodilus bőre. A melegtestű állatok kültakarója a tollazat vagy a szőrzet.

Az ember az állatok bőrét, tollát, szőrzetét és bundáját jól fel tudja használni.

A legértékesebbek, a legdrágábbak a ritka prémek, szőrmék.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

A névszói-igei állítmány

Hogyan teszünk különbséget a névszói és a névszói-igei állítmány között?

Már tudod, hogy a névszói állítmányt csak kijelentő módban, jelen időben, harmadik személyben használhatjuk: *A tél hideg. Sok a dolgom.*

17. Figyeld meg az alábbi mondatokat!

Névszói állítmány	*(változik)* →	**Névszói-igei állítmány**
A gyerek *beteg*.	idő →	A gyerek *beteg volt*. A gyerek *beteg lesz*.
A sütemény *édes*.	mód →	A sütemény *édes volna*. A sütemény *édes lenne*. A sütemény *édes lett volna*. A sütemény *édes legyen*.
A tanuló (=ő) *szorgalmas*.	személy →	Én *szorgalmas vagyok*. Te *szorgalmas vagy*. Te *szorgalmas voltál*.

A névszói-igei állítmány egy névszóból és a létige megfelelő alakjából áll. A létige segédigei szerepet tölt be: megjelöli a múlt és a jövő időt, a feltételes és a felszólító módot, valamint az egyes és többes szám 1. és 2. személyét.

Ha a létige más alakban (*volt, volna, lett, lett volna, legyen, lesz, lenne* stb. illetve ezek ragozott formáiban) fordul elő, alakítsuk át a mondatot kijelentő mód, jelen idő, egyes szám 3. személyűvé!

Figyeld meg az alábbi mondatokat!

1. Az apám bölcs ***ember volt***.	Az apám bölcs ***ember***.
2. Bárcsak napos ***idő lenne***.	Napos ***időnk van***.

Az első mondatban az átalakítás után nincs szükség a létigére, tehát itt a létige a névszói-igei állítmány része volt.

A második mondatban a létige átalakítás után is része a mondatnak, ezért a mondatban igei állítmány.

A névszói-igei állítmányban a *marad* és a *múlik* is szerepelhet segédigeként: A barátom *adós maradt* egy kiflivel. Az öcsém *tízéves múlt*.

18. Olvasd el az *Egri csillagok*ból Pető hadnagy beszédét! Írd ki és elemezd az állítmányokat!

Eger eddig csak derék város volt, a hevesi és borsodi magyarság városa. Adja Isten, hogy ezentúl a magyar dicsőség városa legyen! Pogány vérrel írjuk a falra: Ne bántsd a magyart! S ha majdan, századok múltával az örök földi béke mohája zöldellik e vár maradványain, levett kalappal járhasson majd itt az utánunk jövő századok fia, s büszke érzéssel mondhassa: a mi apáink küzdöttek itten, áldott legyen a poruk is!

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

• Jellemezd a szöveget a következő ismérvek alapján!
beszélt – írott; monológ – párbeszéd; spontán – tervezett

Jegyezd meg!

• Az igei állítmány bármilyen igealakban előfordulhat a mondatban:

A nap *sütött. Ülj le!*

• A névszói állítmány, a névszói-igei állítmány névszói része és az alany **rag nélkül** áll a mondatban:

Jóska *illedelmes*. Jóska *szomorú* volt. *Jóska* levelet ír.

19. Alkoss öt olyan mondatot, amelyekben a névszói-igei állítmány segédigéi a létige következő alakjai:

volt, volna, lett volna, legyen, lesz, lenne!

20. Alakítsd át a következő mondatok névszói állítmányát névszói-igei állítmánnyá az idő, a mód és a személy megváltoztatásával!

A kislány álmos. A lány irodavezető.
Zsolti tanár. Ők az utolsók.

21. Olvasd el a szöveget! Írd ki a mondatokból az állítmányokat, állapítsd meg fajtájukat!

Nem mindenre a természet, az anyaföld tanít-e minket? A földnek szíve van. Aki ráborul, s fülét odaszorítja közös tápláló anyánk barna testéhez, rejtélyes dobogást hall alant, (...) a szíve dobogása az.

A föld gondolkozik is. Gondolatai a virágok. Avagy honnan van az, hogy ez elhagyatott rengetegben, hová emberi kéz nem ültette, hová madár nem viszi a magvát, egy nap ezer meg ezer soha nem látott színű és alkatú virág támad magától? A föld költészete ez! Az ő új gondolatai!

És ha gondolkozik, ha van szíve, érezni is kell tudnia, bánatának, örömének lennie. Nagy szárazság idején keble fölrepedezik, (...) növényzete elsínylik, elsatnyul, míg ellenben harmatos hajnalon egész valója vidám mosoly.

Mikszáth Kálmán: Lapaj, a híres dudás

- Elemezd a szöveget szerkezete szerint!
- Állapítsd meg az első bekezdés tételmondatát! Mondd meg, mely nyelvi eszközök biztosítják benne a mondatok láncszerű kapcsolatát!
- Állapítsd meg a mondatok fajtáit a beszélő szándéka szerint és logikai minőségük szerint!
- Elemezd a mondatokat szerkezetük szerint!

A főnévi igenévi állítmány

A **összetett állítmány** egy főnévi igenév és a *szokott, talál, tetszik* segédigék kapcsolata. A *szokott* a cselekvés gyakoriságára utal.

Az *Ági ritkán szokott moziba járni* mondat állítmánya a *szokott járni.*

A *talál* a cselekvés véletlen, akaratlan voltára utal.

A *tetszik* a magázódás kifejezésének egyik változata. A *Vasárnap tetszik utazni?* mondat állítmánya a *tetszik utazni.*

Mikor maradhat el a mondat állítmánya?

Bár az állítmány a mondat legfontosabb része, néha mégis elhagyhatjuk.

- Ha a beszélgetésben a kérdésnek ugyanaz az állítmánya, mint a feleletnek, szükségtelen megismételni. Például:

  Hová *indultál*? – A *Hoverlára.*
  Hol *tartod az* autódat? – Egy külvárosi *garázsban.*
  Mikor *indul* a vonatod? – *Este* hétkor.

- Felindult lelkiállapotban elhangzó mondataink néha hiányosak, elmaradhat belőlük még az állítmány is. Például: – *Ide!* – kiáltja a segítségben reménykedő bajba jutott.
  Előre! – biztatja támadásra csapatát az edző.

- A gyakran használt mondat formájú kifejezésekből is elmaradhat az állítmány. Például: *Jó napot.* (= Jó napot kívánok.) *Jó estét. Jó éjszakát. Minden jót. Jó mulatást. Sok szerencsét.*

Választékosabbak, udvariasabbak ezek a kifejezések, ha az állítmánnyal együtt hangzanak el.

22. Hogyan mondanád udvariasabban, tisztelettudóbban? Mi hiányzik a mondatokból? Írd le az udvariasabb változatot!

Egy csomag kekszet!
Tíz deka felvágottat!
Egy kiló őszibarackot!
Egy Kárpátalját meg egy Igaz Szót!

23. Írd át helyes, választékos stílusban az alábbi telefonbeszélgetést! Ahol lehet, tedd ki az állítmányt!

– Halló! Jó napot!
–
– Itt Peti!
–
– Andit lehet?

Összefoglaló gyakorlatok

24. Válaszolj a kérdésekre!

- Mi az állítmány? Nevezd meg a fajtáit!
- Mit fejez ki az igei állítmány?
- Melyek azok az igealakok, amelyek meghatározzák az alany személyét?
- Melyek azok a szavak, amelyek elemzéskor az igei állítmányhoz tartoznak?
- Mit fejez ki a névszói állítmány?
- Milyen szófaj lehet névszói állítmány?
- Milyen módot, időt, számot és személyt fejez ki a névszói állítmány?
- Mi a létige szerepe a névszói-igei állítmányban?
- Mikor hiányozhat az állítmány a mondatból?

25. Alkoss egyszerű mondatokat a következő módon:

az állítmány létige;
az állítmány cselekvést kifejező ige;
az állítmány történést kifejező ige;
a névszói-igei állítmány névszói része melléknév;
a névszói-igei állítmány névszói része számnévi mutató névmás;
a névszói-igei állítmány névszói része birtokos személyjeles főnév;
a névszói állítmány főnévi kérdő névmás!

26. Húzd alá a verssorokban az állítmányt, és állapítsd meg a fajtáját! Határozd meg a névszói-igei állítmány névszói részének szófaját!

Öreg leszek, vénebb a téli napnál,
kedvem sötét lesz és hajam fehér.
S mint a csitult patak a torkolatnál,
Lankadt szívemben meglassul a vér.

Áprily Lajos: A finálé

27. Olvasd el a következő szöveget! Elemezd szövegtanilag! Írd ki belőle a névszói állítmányokat! Másold le azokat a mondatokat, amelyekben nincs kitéve az alany!

PÁZMÁNY PÉTERRŐL

A szónoki beszéd (retorika) az ókorban tudomány és művészet egyszerre. Legnagyobb egyházi szónokunk Pázmány Péter. Ő a „bíboros Ciceró".

Dörgő szavú főpap, lehengerlő érvelésű vitázó. De ő a magyar próza megteremtője, atyja is, aki az esendő ember legbensőbb gondolatait művészi erővel keltette életre. Öntudatos stílusművész. Azt tartja, hogy a nyelv a szűnek (szívnek) csapja. Ami a szívén, az a száján. Nyelve eleven és képszerű. Milyen érzékletes minden szava! Milyen személyes és személyeskedő!

Kimagasló reneszánsz egyéniség.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

28. Találj ki olyan mondatokat, amelyeknek állítmánya az *udvarias* vagy az *erős*! Írd le a mondataidat

kijelentő mód, jelen idő, T/3. személyben;
kijelentő mód, jelen idő, E/1. személyben;
kijelentő mód, múlt idő, E/3. személyben;
feltételes módban;
felszólító módban!

Az alany

1. Olvasd el a verset! Keresd meg benne az állítmányt, és kérdezz a kiemelt szavakra! Az állítmánnyal együtt írd be a füzetedbe!

Utolsókat kondul
a hegyen a ***kolomp****:*
itt nekünk már semmi,
de semmi ***keresnivalónk****.*

Szajzik a ***patak*** *is:*
hártyavékony jeget
csipkéznek szélire
a deres, fagyos ***reggelek****.*

Borzong a ***boróka****,*
a ***fenyves*** *fölzokog,*
csordákba verődve
futnak ***őzek*** *és* ***szarvasok****.*

De a ***kikericsek****,*
a bátor ***őszikék***
arra bátorítnak:
ne félj, nincs ***minden*** *veszve még.*

Tavasz jöttével, ha
megzendül a ***kolomp****,*
lesz megint idefönn,
lesz nekünk ***keresnivalónk****.*

(Kányádi Sándor: Őszi biztató)

A leírt szerkezetet már ismered: predikatív szószerkezet vagy alanyi-állítmányi szószerkezet. Ismételd meg, mit tanultál róla!

Az alanyi-állítmányi szószerkezet egyik tagját az állítmány alkotja. Az állítmánnyal már megismerkedtünk, most ismerkedjünk meg bővebben a szószerkezet másik tagjával, az alannyal! Idézd fel, mit tanultál korábban az alanyról!

Az alany a mondatnak az a része, amelyről valamit mondunk, állítunk.

Az alany mindig személy, élőlény, tárgy vagy elvont fogalom.

Kérdései: *ki?, mi?, kik?, mik?* + az állítmány harmadik személyű alakja.

Az alanyt az elemzésben egy vonallal (____) húzzuk alá.

Jelölése: A

Háromféle alanyt különböztetünk meg: *határozottat, határozatlant* és *általánost.*

Az alany leggyakrabban főnév, de betöltheti az alany szerepét bármilyen más szófaj is, ha főnévi értelemben használjuk.

Az alany kifejezőeszközei:

- **Főnév:** *... kurjongattak az ablak alatt vad-vigadozásban a kerti **rigók**. (Szabó Lőrinc)*
  *Telik az **idő**, múlik az **esztendő**. (Közmondás)*
- **Melléknév:** *Győzni fog itt a **jó**. (Petőfi Sándor)*
  __Vak__ vezet világtalant. (Közmondás)
- **Számnév:** *... s még havi **kétszáz** sose telt. (József Attila)*
  *A jóból is megárt a **sok**. (Közmondás)*
- **Névmás:** *Mikor mozdulok, **ők** ölelik egymást.*
  (József Attila)
  ***Senki** nem tiltakozott ellene.*
- **Főnévi igenév:** *Szabad a madárnak ágról-ágra **szállni**. (Népdal)*

2. A felsorolt szavak alanyok. Alkoss belőlük mondatokat állítmány hozzáadásával, és írd utánuk az alany szófaját a minta szerint!

Minta: *Ungvár város*. (főnév)

A patak .....
A gyerekek .....
Valaki .....
Olvasni .....
A 22 .....
A boldogság ....
A bordó .....
Ők .....

3. Húzd alá a verssorokban az alanyt, és állapítsd meg a szófaját!

Szórja nyilát hős Bendegúz,
Ívet nem is hiába húz;

Arany János: Keveháza

Az alvó felvirad,
A bujdosó riad;
Szellő sincsen, de zúg,
Felhő sincsen, de búg
S villámlik messziről.

Arany János: V. László

4. Olvasd el a versrészletet! Húzd alá benne az alanyt! Figyeld meg a kiemelt szavakat, elemezd őket!

Ropog a tűz, messze süt a vidékre,
Pirosan száll *füstje* fel a nagy égre;
Körülállja egynehány fa,
Tovanyúlik rémes *árnya;*
S körülűli a tanyának
Szép *legénye*, szép *leánya.*

Arany János: Tengeri-hántás

A kiemelt szavak birtokos személyjellel vannak ellátva.

Az alany nem kaphat ragokat, jeleket azonban igen.
A következő jelek járulhatnak hozzá:

- a többes szám jele — A *gyerekek* olvasnak.
- a birtokos személyjel — A ház *ajtaja* nyitva van.
- a birtoktöbbesítő jel — A szoba *ablakai* sötétek.

5. Húzd alá az alanyt a versrészletekben! Melyik mondat alanya kapott jelet, és milyet!

A bükkök ajkán elhalt a beszéd.
Szél megtorpant. Madár elhallgatott.
Csak a patak szíve zakatolt
nyugtalanul, rémülve, akadozva.

A nyár ment át az erdőn,
s amerre elhaladt:
a néma erdő döbbent katonái
tisztelegve álltak sorfalat.

Wass Albert: A nyár ment át az erdőn

Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek:
A gazdasszony éppen az imént fejé meg;
Csendesen kérődzik, igen jámbor fajta,
Pedig éhes borja nagyokat döf rajta.

Arany János: Családi kör

A kitett és az odaértett alany

6. Olvasd el az alábbi Wass Albert versrészletet! Keresd meg az első sorában az alanyt!

A nyár megállt,
és felemelte halkan a fejét.
Szomorúan a fákra nézett,
megtörölte két könnyes szemét
és ment tovább.

(A nyár ment át az erdőn)

• Megtalálod-e az alanyt a vers többi sorában? Vajon miért maradhatott el belőlük? Milyen alanyról beszélünk ebben az esetben?

Ha a mondatban az alany külön szóval van kifejezve, akkor **kitett alanynak nevezzük.**

Amikor az 1., 2. vagy 3. személyű alany nincs külön szóval kifejezve a mondatban, de meg tudjuk állapítani, akkor **odaértett** vagy **rejtett** alanyról van szó.

• A *Tanulsz? Játszunk. Siessetek!* mondatokban az *igei személyrag* pontosan megjelöli, hogy kiről vagy miről állítunk valamit.

• Az alanyként használt személyes névmásokat csak akkor tesszük ki, ha erősen hangsúlyosak: ***Én** bizony nem megyek. **Te** jobban tudod?*

• A 3. személyű alanyt is hozzáértjük a közléshez, ha a beszédhelyzet vagy az előző mondatok alapján biztosan tudjuk, hogy kiről vagy miről van szó. *A tanulók felsorakoztak az iskola udvarán. Várták az ünnepség kezdetét.* (***Ők*** – odaértett alany.)

Elemzéskor ügyelni kell a ki nem tett alanyra!

Oldd meg a feladatot! Elfáradtam.

Az ilyen alanyi-állítmányi szerkezetet a következőképpen ábrázoljuk:

(te) ⟸ oldd meg (én) ⟸ elfáradtam

7. Az alábbi, Vári Fábián Lászlótól vett idézetek egyes mondataiban nincs olyan szó, amelyet az alany jelével aláhúzhatnánk. Miért nem hiányosak mégsem ezek a mondatok sem szerkezetileg, sem tartalmilag?

Úgy élek évek óta már,
Mint aki fejvesztésre vár,

Vagy gályára tán egy parton.
Fejemet kezemben tartom.

Lenne bár mind ez csak álom,
Lelkem az Úrnak ajánlom.

Kivont kardok közt

El ne áruld
a közös álmunk.
Az ég szakad ránk,
kővé válunk,
s várhatunk szélre,
szédülésre,
hármas átokra,
jégverésre.

Öltöznél fehérbe,
dalolnál értem:
látnám meg magam
a szemed vizében.

Levél

Indultam keresni valakit,
s az utakra vagyok kiverve.
Sebzetten taszít az ősz felé
vadrózsák nyári szerelme.

Nyárvégi elégia

8. Alkoss két-két olyan mondatot, amelyekben az alanyhoz a következő jelek járulnak:

a többes szám jele;
birtokos személyjel;
birtoktöbbesítő jel!

9. Írd ki a mondatokból a predikatív szószerkezeteket! Állapítsd meg a szószerkezet tagjainak szófaját és fajtáit!

A mesebeli árva gyermek a magyar nyelv. Még az ág is húzza. Pedig gyönyörű tartományai vannak. A legszebb országon húzódnak folyamai. A vadmadarak, csillagos égboltozat alatt lakó pásztorok és rajongó költők vigyáztak ez árva gyermek lépéseire, amíg járni tanult. Néha eldugdosták, mint a bujdosó kurucot vagy honvédet. Szőlőhegyek borházaiban, kollégiumok üres padlásain, a bedőlt kutak felett szárnyaló szél zúgásában élt.

Krúdy Gyula

10. Olvasd el a versrészletet! Húzd alá benne az állítmányt és az alanyt! Elemezd őket a tanult módon! Melyek azok a mondatok, amelyekben odaértett alany van?

Dörgött az ég, ömölt az eső,
nem szólt, csak egy madár;
ő tudta – úgy is lett – kitisztult
most már a láthatár.

Hogy fújta itt a kis fenyőfán;
hogy jön a jóidő!
Úgy fújta, mintha fényben égne
máris erdő-mező.

Úgy fújta versenyt a viharral
a büszke, hetyke dalt,
hogy végül is leénekelte
a bőgő zivatart.

Illyés Gyula: Viharban

11. Írj három-három mondatot 1., 2. és 3. személyű odaértett alannyal!

12. Egészítsd ki alannyal a következő állítmányokat! Először úgy, hogy „hétköznapi" tőmondatok (vagy esetleg bővítettek) legyenek! Azután úgy, hogy szokatlanokká, „eredetiekké, izgalmasakká" alakuljanak!

sírdogál, főz, gyógyít, tanít, segít, ballag, elégedett, gyenge, kitűnő, (a) barátom, (az) ellenségem, (az) enyém

A határozott alany

13. Húzd alá a versrészletekben az alanyt! Állapítsd meg a szófaját!

Megenyhült a lég, vidul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólyamadár.

(Tompa Mihály: A gólyához)

Sápad a fény, szürkül az ég,
a köd lustán továbbszárnyal...

(Kovács Vilmos: Hajnal)

Határozott az alany akkor, ha pontosan tudjuk, hogy az állítmányban mondottak kire vagy mire vonatkoznak, vagyis az alanyt világosan, félreérthetetlenül megnevezzük.

A határozott alany szófaja: főnév vagy főnévi értelemben használt más szófaj.

Határozott az alany azokban az esetekben, **amikor**:

- határozott névelő áll előtte: *A gyerekek* játszanak.
  A nagymama főz.
- birtokos személyjeles az alany: A fák *levelei* elsárgultak.
  A tanuló *tolla* elveszett.
- az alany tulajdonnév: A ***Tisza*** nagy folyó.
  Dani vidékre utazott.

Jegyezd meg!

Az 1. és 2. személyű személyrag esetében az alany személye olyan egyértelmű, hogy csak akkor tesszük ki a mondatban, ha külön értelmi hangsúlyt kap: ***Én*** *hívtalak.* (nem más)
Ti *nem tudtok szépen viselkedni?*

14. Olvasd el a versrészleteket! Keresd meg bennük a határozott alanyt!

Megtér a lomb az avarhoz,
holott a fényből vétetett.
Görgetik a nyár szemfödelét
varjas, fekete fellegek.

Vári Fábián László: Nyárvégi elégia

Valahol már az ősz dalolgat,
és hullanak a gesztenyék,
vad szél-fiúk lombot karolnak,
s kacagva hintik szerte-szét...

Wass Albert: Ősz

Nem fűti kályhánkat nap melege,
vágyaink honában hó duruzsol,
kormos a tél, vicsorog a szele,
hull a sötétség, jó csillag sehol.

Czébely Lajos: Az a hosszú álmatlan tél

15. Keress olyan szövegrészleteket, ahol az ige személyragja utal a hiányzó 3. személyű határozott alanyra!

16. Keresd meg a szövegben az alanyt és az állítmányt, állapítsd meg fajtáikat!

Mindent a szeretet tart össze. Hát csak egyedül Lapaj ne érezne, ne gondolkoznék, ne szeretne? Hát lehetne az? Ki tudja megmondani? Azért, mert hó borítja a vén Fátrát, s kopáran hirdeti, hogy belsejéből nem fakad éltető meleg erő, mely tápot adjon fűnek, fának, virágnak, ki tudja, mélyen eltemetve nem forr-e gyomrában tűz, mely bömbölve tör ki, ha nyílás támad?

A szomorú árvalányhaj, mely minden szeretet nélkül nőtt ott, s mely, mint egy ősz hajszál teng kopasz lapályán, csak a hideg, kietlen világról beszél, de azt ő sem tudja megmondani, mi lehet beljebb?

Mikszáth Kálmán: Lapaj, a híres dudás

- Írd ki a szövegből a kérdő mondatokat, és állapítsd meg fajtájukat!

A határozatlan alany

17. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra! Húzd alá a határozott alanyt!

*... **valaki** jár a szürkületben,*
s szívében őszi dal fakad,
***valaki** búcsúval köszönti*
a messze-szálló darvakat,

***valaki** áll a fenyves alján,*
s a szeme könnyel lesz tele...
szél sír a park arany-avarján,
s koppanva hull a gesztenye.

(Wass Albert: Ősz)

A kiemelt szavak alapján meg tudod-e állapítani, hogy ki végzi a cselekvést?

Határozatlan az alany, ha nem tudjuk vagy nem akarjuk megnevezni azt, akire vagy amire az állítmányban elmondottak vonatkoznak.

A határozatlan alany is lehet **kitett** és **odaértett**.

A kitett határozatlan alanyt kifejezhetjük:

- határozatlan névmással:
  valaki, valami, egyik, másik, némely(ik), némi, egyéb stb.
  ***Valaki** elkésett.*
  ***Valami** belement* a szemembe.
- határozatlan számnévvel: *Sokan* így *vélekednek.*
- Akkor is határozatlan az alany, ha előtte határozatlan névelő áll:
  ***Egy** gyerek játszik.*
- Az **odaértett alanyt** az állítmány többes szám harmadik személyű alakjával fejezhetjük ki:
  Megint *hangoskodnak*. *Harangoznak*.

18. Figyeld meg, hány mondatra bontható az alábbi idézet! Állapítsd meg bennük az alanyt és az állítmányt! Milyen hasonlóságot vettél észre a szöveg alanyai és állítmányai között?

– Valaki bömböl – dörmögte a medve.
– Valaki ordít – rivallta a farkas.
– Valaki szepeg – mekegte a kecske.
– Valaki sír! – kiáltotta a róka.
– Valaki zokog – makogta a nyúl.
– Valaki rí – recsegte a borz.
– Valaki sír-rí – cincogta az egér.

Lázár Ervin: A fába szorult hernyó

• Milyen stilisztikai szerepe van az állítmányoknak? A hangerősségtől függően állíts fel fokozatot a rokon értelmű hangutánzó szavak között! Milyen hasonlóság van állat és hangja között?

19. Alkoss határozatlan alanyú mondatokat a következő szavakkal!

valaki, valami, megkérdezték, kopognak, egyik, másik, egyéb

20. Húzd alá az Arany János idézetekben a határozott és a határozatlan alanyt! Mondd meg, mivel vannak kifejezve!

Az alvó aluszik,
A bujdosó buvik;
Ha zörren egy levél,
Poroszlót jőni vél
Kanizsa, Rozgonyi.

V. László

Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája:
Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
Valami – nem tudom én azt kimondani.

Toldi

– Most, mintha valami ötlenék eszébe,
Hirtelen felállott s a vadakhoz lépe...

Toldi

Az általános alany

21. Húzd alá a mondatokban az állítmányt! Figyeld meg a kiemelt szavak segítségével, hogy kire vagy mire vonatkoznak az állítmány megállapításai!

Letészem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon ***senki*** *dalt.*

(Arany János: Letészem a lantot)

Toldiról beszélnek az egész táborban;
Mindenik *mond néki nyájasat vagy szépet,*
Mindenik *derít rá egy mosolygó képet;*

(Arany János: Toldi)

A mondatok állítmányai mindenkire vonatkoznak.

Ha az állítmányban kifejezett állítás vagy tagadás mindenkire, mindenre vonatkozhat, akkor **általános alanyról** beszélünk.

Az általános alany is lehet kitett vagy odaértett.

A kitett általános alanyt kifejezhetjük:

- általános névmással:
  minden, mindenki, senki, semmi, bárki, akármi, semennyi stb.
  Bárki *felveheti a telefonkagylót.*
  Senki sem *lehet a maga bírája.*
- az általános jelentésben használt *ember, világ, nép* főnevekkel:
  Az ilyet nem nagyon szeretik az ***emberek****.*
  Szóból ért a magyar ***ember****!*
  Megítél a ***világ****, hogy részeges vagyok.* *(Arany János)*

Az odaértett általános alanyt személyragos igealakkal fejezhetjük ki:

Addig ***üsd*** *a vasat, amíg meleg.* *(Közmondás)*
Ne féljetek *az igazságtól!*
Árnyékáért ***becsüljük*** *a vén fát.* *(Közmondás)*
Nem ***bízzák*** *farkasra a bárányt.* *(Közmondás)*

22. Figyeld meg, mivel fejezzük ki az általános alanyt az alábbi mondatokban!

Mindenki szedhet az ételből. (= általános névmás)
Senki sem szedhet az ételből. (= általános névmás)
Nem tudhatja az *ember*, mikor érheti baj. (= senki sem tudhatja…)
Ültess fát! (= te, mindenki)
Hűségéért *szeretjük* a kutyát. (= mi, mindnyájan)
Minden dolgát szemfényvesztésnek *hinnétek*. (= ti, mindnyájan)
Amint fújják, úgy *táncol*. (= ő, mindenki)
Szólj igazat, *betörik* a fejed. (= ők, mindenki)

• Gyűjts te is hasonló mondatokat!

23. Húzd alá a versben az alanyt! Állapítsd meg szófaját és fajtáját!

Amikor még senkise voltam,
fény, tiszta fény,
a kígyózó patakokban
gyakran aludtam én.

Hogy majdnem valaki lettem,
kő, durva kő,
hegylejtőn jég-erezetten
hömpölygetett nagy erő.

És végül élni derültem,
láng, pőre láng,
a szerte határtalan űrben
mutatom valódi hazánk.

Weöres Sándor: Ének a határtalanról

24. Foglald mondatokba az alábbi szavakat úgy, hogy alanyként szerepeljenek! Elemezd a mondatok alanyát!

barát, olvasni, másik, senki, valami, semennyi, mindenki, te, ő, erdő, város, egyéb

25. Másold le a közmondásokat! Írd melléjük, mivel fejezzük ki az általános alanyt!

Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!
Ne bántsd a másét, ne engedd a magadét!
Ne üsd oda az orrod, ahol nem fő a fazekad!
Lassan járj, tovább érsz!
Jó szívvel adj, hogy el is fogadhassák!
Előbb gondolkodj, aztán beszélj!
Elmúlt időt ne sirass!
Ne élj barát nélkül!
Könnyű elkölteni a nehezen megkeresett pénzt.

26. Húzd alá az állítmányt és az alanyt a szöveg mondataiban! Határozd meg a két mondatrész fajtáját, alakját és szófaját!

A TATÁRJÁRÁS UTÁN

Iszonyúan elhallgatott minden. Tavasz volt. A földet felverte a gyom. Senki sem szántott, senki sem vetett. Messze-messze, ameddig csak ellátott a szem, egy torony sem emelkedett. A távolban itt-ott feketén tűnt fel egy-egy város vagy falu romja. A leomlott falak és az összevissza dőlt gerendák között holttestek hevertek. Egyetlen emberi lépés zaja sem hallatszott. A gulyák kolompja, a pásztor furulyája elnémult. Minden kihalt és néma volt.

Néhol a hatalmas pusztaságban, rekettyés bokrok között egy-egy elvadult paripa legelészett. Szőre megnőtt, a kantár még a nyakába volt vetve, ahogy a csatatérről elszabadult, ahol a gazdáját lelőtték róla. Az erdőben félénk, rongyos, kiéhezett emberek rejtőzködtek.

Jókai Mór: Magyarország története című műve nyomán

• Figyeld meg, hogyan fejezzük ki a határozatlan és az általános alanyt!

27. Írj három-három mondatot, amelyeknek határozott, határozatlan és általános alanyuk van! Legyen bennük kitett és odaértett alany is!

A kettős alany

A *jó, rossz, hasznos, káros, fölösleges, tilos, szabad* stb. névszói állítmány mellett az **alanyt főnévi igenévvel** fejezzük ki:

Dohányozni tilos!

A személytelenül használt *kell, lehet, illik, tetszik, sikerül, van, nincs* igei állítmány mellett is **főnévi igenév az alany**, ilyen esetben a főnévi igenevet ragozzuk, mert különben általános jelentésű.

Nem kell mindent ***odaadnod*** a barátodnak.
Ezen nincs mit ***vitatkoznunk***.
Nem lehet ***olvasni*** ilyen hangzavarban.
Illik ilyet ***mondanod***?
Hiába tetszik ***veszekedni***.

Az igei állítmány be is ékelődhet a főnévi igenévi alanyba.

Meg kellett *tanulnunk* a verset.
Be van *csukva*.

A kettős alanyú mondatban – elsősorban a *tetszik, látszik, hallatszik* állítmány mellett – két alany van, az egyik főnévi igenév. A kettős alany egybeolvadással két alanyi-állítmányi szerkezetté alakítható:

Míg állni látszék az idő. (*Petőfi Sándor*)

állni látszék – látszék az idő

28. Fejezd be a megkezdett mondatokat úgy, hogy a kiemelt állítmányok mellett főnévi igenévi alany álljon!

Ha vendégségbe megyünk, *illik* … .
Társaságban *nem illik* … .
Fölösleges … .
Tilos … .
Jó … .

Elemzéskor zavaró lehet számodra, hogy a főnévi igenév nem válaszol a *mi?* kérdésre.

29. Elemezzünk egy mondatot!

	Mit állítunk? – *hasznos*	Ez a mondat állítmánya.
Sétálni hasznos.		
	Mi hasznos? – *sétálni*	Ez a mondat alanya.

A főnévi igenevet főnévi értelemben használjuk. Az elemzést megkönnyíti, ha a főnévi igenevet átalakítod főnévvé: *sétálni – sétálás*. Mi hasznos? A *sétálás*.

30. Elemezd az alábbi mondatokat a fenti példa alapján!

Szabad a madárnak ágról-ágra szállni.
Nem szabad szaladgálnotok az utcán.
Meg sem kell szólalnod.
Fölösleges veszekedned.

31. Keresd meg mindegyik mondatban az alanyt és az állítmányt! Milyen szófajú szavak fejezik ki őket?

Madarat énekéről lehet megismerni.
A halnak úsznia kell.
Gonoszsággal szemben nem szabad engedékenységet tanúsítani.
A rossz szokást mielőbb meg kell szüntetni.
Nem szabad mindent tudni.

32. Alkoss egyszerű modatokat, amelyekben az alany
határozatlan névmás;
határozott névmás;
általános névmás;
személyragos főnévi igenév!

33. Állapítsd meg, ki az alany a következő mondatokban!

Dani, miért nem tanulsz?
Fejezzétek be a rajzolást, gyerekek!

Az alanytalan mondat

Az alanytalan mondatokban az alany jelentését szintén az állítmány hordozza; a két jelentés azonban annyira összefonódott, hogy az alanyt általában már nem tudjuk kitenni. Ilyen típusú mondatok többnyire természeti tüneményekre, időjárási jelenségekre vonatkoznak. Például:

Esik. (az eső)
Villámlik. (az ég)
(Be)alkonyodik. (= közeleg az alkony)
(Be)esteledik. (= közeleg az este)
Hajnalodik. (= jön a hajnal)
Havazik. (esik a hó)
(Meg)virrad. (közeleg a reggel)

34. Fogalmazz tréfás időjárás-jelentéseket a következő alanytalan mondatokkal! Olvasd fel úgy, mintha a rádióban mondanád őket!

Hajnalodik. Alkonyodik. Esik. Havazik. Sötétedik. Esteledik.

35. Gyűjts alanytalan mondatokat!

Az alany és az állítmány egyeztetése

Amikor anyanyelvünkön kimondunk vagy leírunk egy-egy mondatot, gondolkodás nélkül követjük azt a szabályt, hogy az állítmány igazodik az alanyhoz.

Figyeld meg a következő példákat!

Én megyek, ti is jöttök?
A virágok illatosak.
A képek színesek lesznek.
Ti ügyesek vagytok, de mi is szorgalmasak leszünk.

Az igei állítmány személyragjai számban és személyben egyeznek az alannyal: *A gyerekek énekelnek. Mi játszunk.*

A névszói-igei állítmány névszói része számban, az igei része számban és személyben egyezik az alannyal: *A bátyám orvos lesz.*

A névszói állítmányt csak számban egyeztetjük az alannyal: *A rózsa piros. A rózsák pirosak.*

Az egyeztetés egyszerű eseteit: egy alany és egy állítmány, nem szoktuk eltéveszteni. De figyelnünk kell a helyes egyeztetésre, ha a mondatnak több alanya van.

36. Szerinted melyik a helyes? Válaszd ki a helyes alakot!

*Jóska és **Béla** sportol.*	*sportolnak.*
*Jóska és **Béla** ügyes.*	*ügyesek.*
*Ti meg **én** utazunk.*	*utazok, utaztok.*
*Panni **a barátnőjével** színházba ment.*	*mentek.*
*A **jó palócok** hamar elfogyott.*	*elfogytak.*
*A **labdarúgók** és az **edző** már indulnak.*	*indul.*

Az egyeztetés szabályai:

- Ha több egyes számú alany van a mondatban, akkor két megoldás lehetséges: az állítmányt egyes számba tesszük. Ez nyelvünk eredeti, ősi megoldása. De tehetjük az állítmányt többes számba is:

***Kati, Panni** és **Dani** **találkozott** a parkban.*
***Kati, Panni** és **Dani** **találkoztak** a téren.*

- Egyes és többes számú alanyok mellett az állítmány olyan számú, amilyen a hozzá közelebb álló alany:

***Rózsabokrok** és egy szép **szökőkút** **díszíti** a kertet.*
*Egy szép **szökőkút** és **rózsabokrok** **díszítik** a kertet.*

• Ha az alanyok különböző személyűek, az állítmány mindig többes számú:

Te és ***én járunk*** nála; de *Te és ő* ***jártatok*** nála.

• Néhány szavunk alakilag többes számú, de csak egy országot, intézményt, földrajzi helyet neveznek meg, ezekkel az állítmányt nem alakjuknak, hanem jelentésüknek megfelelően egyeztetjük: az állítmány tehát egyes számú. Például:

A ***Kárpátok*** *hatalmas* ***hegykoszorú.***

Az ***Amerikai Egyesült Államok*** *sikeresen* ***szerepelt*** *a legutóbbi olimpián.*

Jegyezd meg!

A feltételes mód, jelen idő (tárgyas ragozás) egyes szám első személyében nincs illeszkedés!

37. Vizsgáld meg az alany és az állítmány egyeztetését az alábbi versrészletekben!

Tájat pirít a nap parázsló foltja,
de jön az eső, és parazsát kioltja.
Ezüst kévéi szétbomolnak,
mint kalász szárai a tájra omolnak
zizegő fehér sugarai.

Juhász Ferenc

... Kraszna, Szamos, Tisza, Duna
Óceánig hordják a habját.

Ady Endre: Az Értől az Óceánig

38. Keresd meg a mondatokban az alany és állítmány egyeztetéséből fakadó hibákat! Másolás közben javítsd ki őket!

A Pál utcai fiúk Molnár Ferenc művei.
A fiúk az első perctől az utolsóig jól játszott.
A fák között szépen szólt a fülemülék.
Kettejük közül ki lesznek a hibás?

Összefoglaló gyakorlatok

39. Válaszolj a kérdésekre!

- Mi az alany?
- Milyen szófajok fejezhetik ki az alanyt?
- Sorold fel az alany fajtáit!
- Milyen jellemző kifejezőeszközei vannak a határozott, a határozatlan és az általános alanynak?
- Milyen számú és személyű állítmányhoz érthető oda a határozatlan alany?
- Milyen számú és személyű állítmányhoz érthető oda az általános alany?
- Milyen toldalékot kaphat az alany?
- Milyen toldalékai lehetnek a főnévi igenévvel kifejezett alanynak?
- Mi a kitett és az odaértett alany?
- Hogyan egyezik az alannyal az igei és a névszói állítmány, az igenévszói állítmány?

40. Húzd alá az alanyt és az állítmányt az alábbi Petőfi-idézetekben! Elemezd a tanult módon!

Szabad a magyar nép ... lejárt napod, német!
Nem táncoltatod többé ezt a népet...

A magyar nép

S leoldozzák kardjaikat,
Kezök reszket, keblök dagad;

Kont és társai

Megkondul az esteli harangszó,
Kifáradt már a lovas és a ló...

Szülőföldemen

Meleg dél van itt kinn a mezőben,
Rakja a nap a tüzet erősen.

Meleg dél van...

41. Állapítsd meg az alábbi szöveg mondataiban az alanyi-állítmányi szerkezetet! Az összetett mondatban csak a kiemelt mondatokat elemezd! Készítsd el három szószerkezet ábráját!

Két úr megy előttem az utcán.

Az egyik szakadatlanul beszél. Röptében hallom, mit mond:

„... mert kérlek, én roppant hallgatag ember vagyok. Sokszor órákig ülök szótlanul. Ilyen a természetem. Soha életemben nem szerettem a szószaporítást. **Ha választanom kellett**, hogy beszéljek-e vagy hallgassak, **inkább hallgattam**, mert igen korán rájöttem arra, hogy (...) **a hosszú beszédeknél több egy mozdulat**, sőt **az is fölösleges: a közöny, a néma tekintet, a csönd még ennél is kifejezőbb**. Már gyermekkoromban harapófogóval kellett kihúzni belőlem a szót." (...)

A másik úr, aki mellette ballag, figyel. Egy szót se szól.

Ez tudniillik javíthatatlan fecsegő.

Kosztolányi Dezső: Hallgatag úr

42. Milyen nyelvhelyességi hiba van a mondatokban?

Éppen a kismacskákat simogattuk, amikor megérkeztek a vendégek. Vidáman nyávogtak, hancúroztak, de mi nem figyeltünk oda.

Jóska a kutyájával jött ki az állomásra. Amikor észrevett minket, elkezdett ugatni.

Léggömbbel labdáztunk. Katinak rózsa volt a kezében, ezért kipukkadt.

43. Keresd meg a versben az alanyokat! Milyen szófajjal vannak kifejezve? Írd le valamennyit a füzetedbe!

INFINITIVUS

Most kéne ébredni
aztán elaludni
madárrá változni
messzeségbe szállni
tág mezőn lépkedni
völgyi kútból inni
hegytetőre jutni
sziklával görögni
mélységbe lehullni
egy városba térni
és megint ébredni.

Weöres Sándor

A tárgy

1. Olvasd el kifejezően a verset! Kérdezz a kiemelt szavakra!

Szállj ki, lelkem, keresd meg ***hazámat!***
Oly hazáról álmodtam én hajdan,
mely nem ismer se ***kardot****, se* ***vámot***
s mint maga a lélek, oszthatatlan.
Álmodj, lelkem, álmodjad ***hazámat,***
mely nem szorul fegyverre, se vértre,
mert nem holt rög, hanem élő lélek...

(Babits Mihály: Az igazi ország)

Állapítsd meg, mely mondatrészt bővítik a kiemelt szavak! Kérdésekkel együtt írd be őket a füzetedbe! Emlékezz vissza, mit tanultál korábban a tárgyról!

A kiemelt szavak az egyik fő mondatrészt, az állítmányt bővítik, és tárgynak nevezzük őket.

A tárgy azt nevezi meg, akire, amire a cselekvés irányul, vagy ami a cselekvés eredményeképpen létrejön.

Kérdései: *kit?, mit?, kiket?, miket?* + a cselekvést jelentő szó.

Az elemzésben a tárgyat szaggatott vonallal (_ _ _ _) húzzuk alá. Jelölése: **T**

A tárgy az igei állítmánynak vagy valamely cselekvésfogalmat kifejező mondatrésznek a **bővítménye.**

A bővítmények nem egyenrangúak a mondat fő részeivel (az alannyal és az állítmánnyal), hanem azok **alárendelt tagjai.**

Az a mondatrész, amelynek tárgy a bővítménye, a tárggyal együtt **tárgyas szószerkezetet alkot.**

2. Másold le a versrészletet! Húzd alá és elemezd a fő mondatrészeket és a tárgyat!

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors, akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövendőt!

Kölcsey Ferenc: Himnusz

A tárgyas szószerkezet

3. Figyeld meg a kiemelt szavakat a mondatokban! Kérdezz a mondat tárgyára!

Tavaszi szél ***vizet áraszt,***
Virágom, virágom.

Minden madár ***társat választ,***
Virágom, virágom.

Népdal

Emlékezz vissza, hogyan elemeztük és ábrázoltuk a szószerkezetet!

Először meghatározzuk, melyik az alaptag és melyik a meghatározó alárendelt tag (a bővítmény) a kiemelt szószerkezetekben. Ezt követően ábrázoljuk a példamondatok tárgyas szószerkezeteit. Az elemzett népdalt így ábrázoljuk:

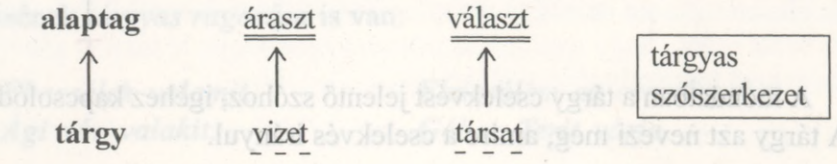

4. Írd ki a tárgyas szószerkezeteket az alábbi versrészletekből! Ábrázold a tanult módon!

Így a holnap mindig elrabolta a mát,
Én nem mertem élni, mert élni akartam;

Arany János: Mint egy alélt vándor...

Mert nem látott minden léptében-nyomában
olyat, amit látott Óriásországban.

Petőfi Sándor: János vitéz

5. Keresd ki a versrészletből a tárgyas szószerkezeteket! Határozd meg a szerkezetek alaptagjának szófaját!

Még nem hallom a pacsirtát,
Mely tavaszról zengve hírt ád
S égbe fúrja énekét;
A nap, a föld édes-ketten
Nem mulatnak önfeledten,
Váltva csókjok melegét.

Ősz ez! Ősz ez! ... mindhiába
Tűz virágot gyér hajába,
Színli csalfán a tavaszt;
A mezőt bárhogy ruházza:
Szebb időnek rémes váza –
Közte sárgul a haraszt.

Arany János: Kies ősz

6. Elemezzünk együtt! Kérdezzünk a tárgyra!

1. A diák regényt olvas.

Mit olvas?

a diák ⇌ olvas — alaptag

regényt olvas — regényt — tárgy — tárgyas szószerkezet

A ⇌ Á
↑
T

A mondat szerkezetének ábrázolása:

A mondatban a tárgy cselekvést jelentő szóhoz, igéhez kapcsolódik. A tárgy azt nevezi meg, amire a cselekvés irányul.

2. Regényt olvasni jó.

Mit olvasni? alaptag olvasni ⟹ jó

tárgyas szószerkezet

regényt olvasni tárgy regényt

A mondat szerkezetének ábrázolása:

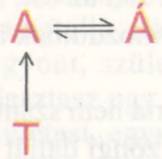

A tárgy a cselekvést jelentő szóhoz kapcsolódik. Ez itt igenév (főnévi igenév).

Amint a fenti mondatokban láttuk, a **tárgyas szószerkezet alaptagja** cselekvést jelentő szó: ige vagy igenév.

A tárggyal való kapcsolatuk alapján az igék két csoportra oszlanak.

Egy részükhöz nem kapcsolódhat tárgy. Ilyenek a *létigék, helyváltoztatást jelentő igék, visszaható igék.*

Az igék más része mellett állhat tárgy, sőt gyakran kötelező bővítményük. E két csoport között nincs éles határ, a tárgyatlan igéknek is lehet alkalmilag tárgyuk. Például az *él* létige tárgyatlan, de a *vígan éli napjait* már tárgyas. Az igekötők gyakran teszik tárgyassá az igéket, például *áll a kocsisor,* de *kiállja a próbát, megállja a helyét.*

A tárggyal bővíthető igéket **tárgyas igéknek** nevezzük. A tárggyal nem bővíthető igék: **tárgyatlan igék.**

Az ige és a tárgy szoros kapcsolatát az is jelzi, hogy az igék egy részének *tárgyas ragozása* is van:

Elmesélek valamit. *Elmesélem az eseményeket.*
Ági vár valakit. *Gábor Terit várja.*

7. Húzd alá a költői mondatokban a tárgyas szószerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezetek alaptagjának szófaját! Készítsd el az utolsó idézet szerkezeti rajzát!

Pipacsot éget a kövér határra
A lángoló magyar nyár tűzvarázsa. *(Juhász Gyula)*

Hálót fon az est, a nagy, barna pók,
Nem mozdulnak a tiszai hajók. *(Juhász Gyula)*

Pacsirta nem szánt, csalogány
Nem zöngi dalját este, reggel... *(Arany János)*

Én, uram, a fizetést köszönöm; ha Isten erőt ád,
S életben megtart, majd megszolgálom; *(Fazekas Mihály)*

Hitemen az idő sebet vágott.
Százévesek zúgják az átkot. *(Vári Fábián László)*

8. Írj két-két mondatot az alábbi szerkezeti rajzokhoz!

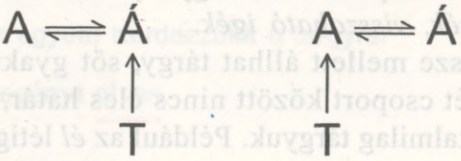

- Képezz tárgyas és tárgyatlan igéket az alábbi szavakból!

szép, kész, nagyobb, hosszabb, tüzes, világos, húz, rág

9. Állapítsd meg, hogy tárgyasak-e vagy tárgyatlanok az igék a mondatokban!

Dobó ezután összetrombitáltatta a katonaságot. A vár terén azoknak is elmondotta az öt esküpontot, amire odabent megesküdtek. Megmondta nekik, hogy amelyikök félelmet érez, tegye le inkább a kardot, hogysem meggyöngítse a többit is.

Gárdonyi Géza: Egri csillagok

10. Olvasd el a szöveget! Írd ki külön az alárendelő tárgyas szószerkezeteket, húzd alá bennük a tárgyas igéket!
Írd ki a mellérendelő szószerkezeteket is! Állapítsd meg, milyen viszony van a mellérendelő szerkezetek tagjai között!

„Kedves fiam!

Olvastam soraidat, miben felszólítasz, hogy boldogságodban vegyek részt, és szeressem én is azt a nőmbert, kit menyasszonyodul megnevezesz. Ha a te szíved boldogsággal megtelik, annak a fölöslege az enyimet tölti meg. – Rangot, vagyont, születést nem számítok a boldogság tárgyai közé. – Ha választasz egy leányt az ismeretlen néptömeg közül, munkásnőt, becsületest, egyszerűt, áldásom fogadd; büszke leszek rá. S ha választasz egy divatleányt, kinek rossz híre ismerős világszerte, kacért, pazarlót, kérni fogom Istent, áldása fordítsa jóra a rosszat, s engedjen boldognak lenned. Azt a nőt is elfogadom. – De ha nőül veszesz egy Plankenhorst Alfonsine-t, azt meg nem áldja sem Isten, sem anyád! Akkor tőlem örökre búcsút vettél."

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

- Milyen formai sajátosságok és stílusjegyek bizonyítják, hogy a fenti szöveg levél?
- Oszd a szöveget bevezetésre, tárgyalásra és befejezésre!
- Bizonyítsd be, hogy a levél magán viseli a vita, az érvelés stílusjegyeit!

11. Az alábbi versrészletből írjátok ki külön a múlt idejű igéket és külön a tárgyakat! Melyik csoportban vannak *-t* és *-tt* végűek is?

Egy vén pásztor állt meg ottan,
gyönyörködött a malomban.
Lajbi-zsebből jól szelelő
Cserép-pipát húzott elő.
Lassan kotort elő tovább
sorban acélt, taplót, kovát,
s rá-rákoccantván a kőre,
szikrát csiholt belőle...

Jékely Zoltán: Csodamalom a Küküllőn

A tárgy szófaja

A mondat tárgya legtöbbször **főnév** vagy főnévként használt más névszó.

- **Főnév:** *Vitték a királyhoz **Toldit** nagy pompával.*
  (Arany János)
  Álmaimat gyakran látogatod most is. (Arany János)
- **Melléknév:** *Mindenik mond néki **nyájasat** vagy **szépet**.*
  (Arany János)
  Gyönyörűt láttam, édeset... (József Attila)
- **Számnév:** *Sokat mondott Jancsi megeredt nyelvével.*
  (Petőfi Sándor)
  Ötvenet vágnak rá... (Fazekas Mihály)
- **Névmás:** *Egy gondolat bánt engemet... (Petőfi Sándor)*
  Az életet, ím, megjártam;
  Nem azt adott, amit vártam. (Arany János)
- **Főnévi igenév:** *Ballag egy cica is – bogarászni restell.*
  (Arany János)
  Holnap délután vásárolni szeretnék.

A tárgy szófajától függően a *kit?, mit?, kiket?, miket?* kérdés mellett a *milyet?, mennyit?, mekkorát?, hányat?* kérdésekkel is kérdezhetünk a tárgyra.

12. Írd ki a versrészletből a tárgyas szószerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezetek mindkét tagjának szófaját!

Egy eladó lyány a tűzre venyigét rak:
Ő a legnagyobb s szebb... a hajnali csillag.
Vasalót tüzesít: új ruhája készen,
Csak vasalás híja... s reggel ünnep lészen.
Körűl az apróság, vidám mese mellett,
Zörgős héjú borsót, vagy babot szemelget,
Héjából időnként tűzre tesznek sokat:
Az világítja meg gömbölyű arcukat.

Arany János: Családi kör

13. Vizsgáld meg az alábbi szöveget, és keresd ki a tárgyakat! Állapítsd meg, milyen szófajú szó tölti be a tárgy szerepét a mondatokban!

Nem hozott apám egyebet, csak az üres borztarisnyát a nyakában, s jobb kezében azt a nagy fejű botot, amelyikkel örökké járni szokott volt, s amelyik hosszúságban nemcsak verte őt, hanem még szagot is árasztott, mintha zsírtermő fáról vágta volna. Nem szólott apám semmit, hanem a tarisnyát felakasztotta a szegre, a nagy dögverő botot pedig odatámasztotta az ajtó mögé. Egyazon ültömben én is tovább dolgoztam, hadd lássa igyekezetemet, s legyen jókedvvel, ha már hazajött.

Tamási Áron: Ábel

14. Húzd alá a tárgyat az alábbi verssorokban! Állapítsd meg, milyen szófajú szó tölti be a tárgy szerepét a mondatokban!

Oh természet (...) Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.

Petőfi Sándor: A Tisza

Nem valék erős meghalni,
Mikor halnom lehetett:
Nem vagyok erős hurcolni
E rám szakadt életet.

Arany János: Visszatekintés

Ki mondta az első szót a jövőről,
a derüset, a szemen át
meggyőzőt, szívmelengetőt ...

Illyés Gyula: Ditirambus a nőkhöz

Akit az élet messze késztet,
s ezernyi csábos titkot ád,
szeresse ezt a régi fészket;
a régi iskolát.

Wass Albert: Szeressétek az iskolát!

A tárgy ragja

A tárgy kétféle lehet: **jelölt és jelöletlen** (ragos és ragtalan).
A mondat tárgyát a *-t* tárgyrag jelöli:

Pénzt, paripát, fegyvert sohase bízz másra. *(Közmondás)*

Ha folyóvíz volnék, ***bánatot*** nem tudnék...
Martot mosogatnék, ***füvet*** újítanék. *(Népdal)*

Tudom, rózsám, nem szeretsz már ***engemet***. *(Népdal)*

Elmaradhat a *-t* rag a következő esetekben:

- ha a tárgy egyes szám 1. és 2. személyű birtokos személyjeles névszó:

Kérem a ***könyvem*** (vagy *könyvemet*).
Add ide a ***kezed*** (vagy *kezedet*)!

- ha a tárgy egyes szám 1. és 2. személyű személyes és visszaható névmás:

Engem (vagy *engemet*) *keresnek.*
Téged (vagy *tégedet*) *láttalak.*
Szégyellem ***magam*** (vagy *magamat*).

- ha a mondat tárgya a *mind* általános névmás:

Mind *(mindet) elvitték haza.*

- ha a tárgy főnévi igenév:

Szeretek ***olvasni***.

Jegyezd meg!

- A tárgy ragja a *-t*.
- A tárgy ragját mindig egy *-t*-vel írjuk.
- A tárgy ragját csak egyszer tesszük ki: ezt nem eztet, őt nem őtet.

15. Állapítsd meg, milyen szófajú szó tölti be a tárgy szerepét a versrészletek mondataiban! Írd ki csoportosítva a jelölt és jelöletlen tárgyakat!

Vidd el fényeidet, gyötrelmes világ,
Pompádat, mely égőn tódul szemembe...

Tóth Árpád: A remete

Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.

Ady Endre: Őrizem a szemed

Én neked a földön ím kegyelmet adok:
Kérd Istent, remélem Isten is adni fog;
Bírjad békességben birtokod, ha rád száll,
Nem volt az, mióta megvan, jobb gazdánál.

Arany János: Toldi

Vágytam a függetlenségre.
Mégis hordám láncomat,
Nehogy a küzdés elvégre
Súlyosbitsa sorsomat...

Arany János: Visszatekintés

Az éjszakába mártottam a tollam,
úgy írtam meg ezt a levelet.

Wass Albert: Levél

16. Milyen mondatrész (vagy mondatrészek) hiánya okozza a hiányos mondatszerkezetet? Egészítsd ki a mondatot a hiányzó mondatrésszel!

Nem szabad megnézni.
Tegnap küldtem el.
Nem láttam.
Olyan, mint a fehér fal.

A határozott és a határozatlan tárgy

17. Figyeld meg az alábbi tárgyas szószerkezeteket!

olvas egy *könyvet*	*olvasom* a *könyvet*
mond valamit	*mondja* a *mesét*
barátokat keres	*keresem* a *barátomat*
vendégeket várok	*Ágit várom*
pirosat kérek	*a pirosat kérem*

Az igéhez kapcsolódó tárgy akkor **határozott,** ha jelentése a beszélő és a hallgató számára ismert, határozottan megnevezett személyre vagy dologra utal. Ebben az esetben az ige tárgyas ragozású:
Olvasom A kőszívű ember fiait.

Határozatlan a tárgy, ha ismeretlen vagy határozatlanul megnevezett személyről vagy dologról beszélünk. Ilyenkor az ige alanyi ragozásban áll a tárgy mellett.
Olvasok egy könyvet.

Határozott a tárgy, ha:

- tulajdonnév:
... ***Matyit*** a kastélyba *cibálják.* *(Fazekas Mihály)*

- határozott névelős névszó:
Letészem ***a lantot.*** *(Arany János)*

- birtokos személyjeles névszó:
Társaimat ár *elsodorta.* *(Wass Albert)*

- 3. személyű személyes névmás:
Én ***őt*** *dicsérem* csak... *(Juhász Gyula)*

- visszaható névmás:
Én *siratom* ***magam*** s a népem. *(Ady Endre)*

- kölcsönös névmás:
*Felhívják **egymást**.*

- főnévi mutató névmás:
***Ezt** hozta* az ősz. *(Radnóti Miklós)*

- *valamennyi* (= az összes) általános névmás:
***Valamennyit** elküldték.*

- *-ik* végű névmás:
***Melyiket** akarod?*

Jegyezd meg!

- A határozott tárgy mellé gyakran ki kell tenni a határozott névelőt.
- Elmaradhat a tárgy, ha az állítmány magába foglalja: *elmosogat, kitakarít.*
- A 3. személyű határozott tárgyat – ha előzőleg megneveztük – nem szükséges újból kitennünk, mert az ige tárgyas ragozásával utal rá. *Levelet* írok. Még ma *föladom*.

18. Elemezd mondatrészek szerint a következő mondatokat! Állapítsd meg, melyik mondatrészt bővíti a tárgy, milyen szófajjal van kifejezve, határozott-e vagy határozatlan!

Az utolsó megbízható dátumot halála előtt maga Radnóti Miklós írta föl abba a kis szerb iskolás noteszba… Ebbe a kis füzetébe rovogatta utolsó verseit. Ezt a kis füzetet találtuk meg a győri temetőben. Ide került az abdai tömegsírból, s innen vittük Budapestre. Így hát háromszor is eltemettük őt, a halhatatlant. A kis szerb füzetet nem temettük vele…

Részlet Ortutay Gyula Radnóti-tanulmányából

- Írd ki azt a mondatot, amelyben a szövegösszefüggést biztosító utalószó tárggyal van kifejezve!

19. Írd ki a versből a tárgyas szószerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezet tagjainak szófaját! Határozd meg, jelölt vagy jelöletlen, határozott vagy határozatlan-e a tárgy!

A KÖLTŐ SZÓL

Ha néha behúnyom a szememet,
szárnycsattogás üti meg fülemet,
mire szemem megint kinyitom,
milyen madár volt, már nem tudom.

Ha sötét szögletbe nézek én,
rebbenni valamit érzek én,
szele, hangja megcsap, hasztalan:
mire látnám, már csak hült helye van.

Szellemcsapat üldöz engemet,
titkon megcsípkedi étkemet,
megrántja kabátom szárnyait:
mire hátranézek, eltűnik.

Csak egyet tudnék elfogni már
boldogabb lennék, mint a király:
kalitba zárnám a kicsikét,
hallgatni örökre énekét.

Babits Mihály

- Másold le és elemezd az első versszakot!
- Az összetett mondatot bontsd egyszerű mondatokra, és készítsd el az első három mondat szerkezeti rajzát!

20. Irodalomkönyved bármelyik olvasmányában keress ragos és ragtalan tárgyas szószerkezeteket, valamint határozott és határozatlan tárgyas szószerkezeteket!

A tárgy fajtái

21. Nézd meg figyelmesen a következő mondatokat:

a) A költő *verset ír.*
Mama *főzi a levest.*
A szabó *ruhát varr.*

b) Ági *verset olvas.*
Dani *megeszi a levest.*
A kislány felveszi *a ruhát.*

A mondatpárok azonos szerkezetűek, hasonlítanak, ugyanakkor különböznek is egymástól.

Az *a)* csoport mondataiban olyan tárgyakat találunk, amelyek korábban nem léteztek, ezek a cselekvés eredményeként jöttek létre. Ezért **eredménytárgynak** nevezzük őket.

A *b)* csoport mondatainak a tárgyai viszont olyan dolgokat jelölnek, amelyek már korábban is léteztek, a cselekvés ezekre irányul. Ezért **iránytárgynak** nevezzük őket.

Azt a tárgyat, amelyre a cselekvés irányul, iránytárgynak nevezzük, az a tárgy, amelyet a cselekvés létrehoz, eredménytárgy.

22. Csoportosítsd az alábbi tárgyas szerkezeteket aszerint, hogy iránytárgy vagy eredménytárgy szerepel bennük!

könyvet olvas, pulóvert köt, házat épít, leckét ír, krumplit vásárol, kiállítást néz, kenyeret szel, ruhát mos, süteményt eszik, ebédet készít, kinyitja a füzetet, képet fest, rádiót hallgat

A határozói értékű tárgy

Tárgyatlan igével kifejezett mondatrészt is bővíthet tárgy: *Ezt a kerek **erdőt járom én**. **Sokat vitatkoztunk**.* Az ilyen tárgynak határozói értéke van: *ezt az erdőt járom* = ebben az erőben járok; *sokat* = sokáig vagy sokszor. Az ilyen esetekben a tárgy a cselekvés körülményeire is utal.

A tárgy és a határozó közötti átmeneti mondatrészt határozói értékű tárgynak nevezzük.

A határozói értékű tárgy fajtáit a határozói jelentéstartalom szerint állapítjuk meg. Eszerint lehet:

helyhatározói értékű	fokhatározói értékű
időhatározói értékű	okhatározói értékű
számhatározói értékű	célhatározói értékű
módhatározói értékű	

23. Figyeld meg a határozói jelentést az alábbi mondatokban!

Járja a várost.	Jár a városban.
Ötöt füttyentett a rigó.	Ötször füttyentett a rigó.
Mélyet sóhajtott.	Mélyen sóhajtott.
Mit reszketsz?	Miért reszketsz?

Az első mondatban helyhatározói, a másodikban számhatározói, a harmadikban módhatározói, a negyedikben okhatározói értékű tárgy van.

24. Az alábbi mondatokban állapítsátok meg a határozói értékű tárgy fajtáit!

1. Mit integettek, vén hegyek? *(Tóth Árpád)* 2. Egyet-kettőt fordulok. *(Népballada)* 3. A kislány egy kicsit még ügyetlen. 4. Éltem ötven évet holtan. *(Nagy László)* 5. Mit sírsz? 6. S addig ösztökélte, addig korbácsolta, / Míg a rétet összevissza barangolta. *(Arany János)* 7. A vadász éleset füttyentett a kutyának.

25. Másold le a *Toldi*ból vett idézetet! Húzd alá benne a tárgyakat! Írd ki a határozói értékű tárgyat, és állapítsd meg fajtáját!

Mert alighogy Miklóst a bika meglátta,
Rémítőt sikkantott és a port kapálta,
Azután úgy szórta a földet szarvával,
Mintha szérűn pelyvát forgatna villával.
Egyszersmind erősen nekirugaszkodva
Szarvát öklelőre nagy-lebocsátotta.

Arany János

26. Milyen határozóval váltakozhat

a) az *eredménytárgy?*	*b)* az *iránytárgy?*
Csipkét varr a ruhára.	Jeget csinált a vízből.
Csipkével díszíti a ruhát.	Jéggé fagyasztotta a vizet.
Parfümöt hint magára.	Habot vert a tejszínből.
Parfümmel illatosítja magát.	Habbá verte a tejszínt.

27. Alkoss három-három mondatot iránytárggyal és eredménytárggyal!

28. Alakítsd át határozóvá a következő mondatok tárgyát, állapítsd meg a határozó faját!

Egy kicsit még várok.
Jóízűt falatozott az ételből.
Gyakran fél napot is sétálok.
Képeket akasztok a szobám falára.
Többet nem megyek velük kirándulni.
Mit tűröd az igazságtalanságot?

Az alárendelt tárgy és a kettős tárgy

29. Elemezzük együtt a következő mondatot:

Apa szeret filmet nézni.

Mit szeret? A ⇌ Á

apa szeret alaptag

↑

szeret nézni T_1 tárgy

nézni alaptag

Mit nézni?

↑

filmet nézni T_2 tárgy

filmet

tárgyas szószerkezet

tárgyas szószerkezet

Az elemzett mondatban két, egymásba kapcsolódó tárgyas szószerkezet van. Az igei alaptagnak van egy főnévi igenévi tárgya. De a főnévi igenév is alaptag, mert neki is van egy tárgya. Egymásba kapcsolódnak a szerkezetek, mint a láncszemek. Tehát az állítmányhoz először a főnévi igenévi tárgy (T_1) kapcsolódik.

Az ilyen esetben **alárendelt tárgyról** beszélünk.

30. A következő mondatban **kettős tárgy** található, elemezzük együtt a mondatot!

Láttam a delfineket cicázni. *(Babits Mihály)*

Ábrázolása:

A kettős tárgy predikatív szerkezetté alakítható.

A *lát, hall, érez, hagy, enged* igék mellett két tárgy van, egy névszói és egy főnévi igenévi.

31. Aláhúzással elemezd az alábbi mondatokat, és készítsd el szerkezeti rajzukat!

1. Zsófi imád zenét hallgatni.
2. Hallottam pacsirtát dalolni.
3. El akarta nyelni a világot. *(Petőfi Sándor)*
4. A tavaszt nem tudták megkötözni. *(Ady Endre)*
5. Indultam keresni valakit... *(Vári Fábián László)*
6. Kérő kis fiának enged inni egyet; *(Arany János)*
7. Kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit; *(Arany János)*

Összefoglaló gyakorlatok

32. Válaszolj a kérdésekre!

- Mit nevezünk tárgynak?
- Mit jelöl a tárgy?
- Milyen mondatrésszel alkot a tárgy tárgyas szószerkezetet?
- Milyen szófajjal fejezhetjük ki a tárgyat?
- Mikor tárgyas ragozású az állítmányként szereplő ige?
- Mi a tárgy ragja?
- Mely esetekben jelöletlen a mondat tárgya?
- Mikor határozott a tárgy?
- Mi a különbség iránytárgy és eredménytárgy között?
- Mit tudsz a határozói értékű tárgyról?

33. Mondjatok olyan mondatpárokat, amelyeknek egyik tagjában iránytárgy, másik tagjában eredménytárgy a *könyv, film, ebéd, vers, kenyér* szó!

34. Építsd fel a mondatokat a szerkezeti rajzok alapján! A mondatok témája legyen a kirándulás!

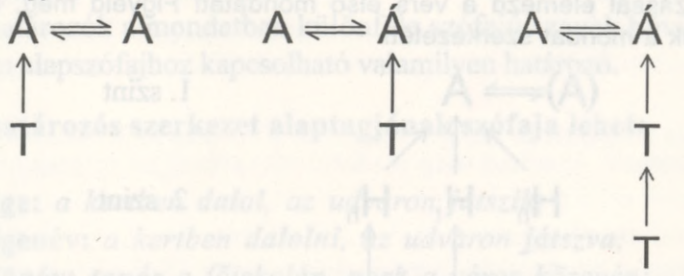

35. Alakítsd át határozott tárgyas szószerkezetté a következő határozatlan tárgyas szerkezeteket! Alkoss velük mondatokat!

látok egy fiút — látom .....
olvas egy könyvet
tanulsz egy verset
pirosat kérek
virágot veszek

A határozó

1. Olvasd el kifejezően a verset! Kérdezz a kiemelt szavakra, majd a kérdőszóval együtt írd be a füzetedbe őket!

*Ültem **bent** a két **fiammal***
*tűzvilágos **pamlagon.***
Jött az este, barna koldus,
könnyesen** jött és **vakon.
Őszi zápor dobverése
*peregett az **ablakon.***

(Áprily Lajos: Esti dal)

• Mely mondatrészt bővítik a kiemelt szavak? Mit határoznak meg? Idézd emlékezetedbe, mit tanultál korábban a határozókról!

A verssorokban kiemelt mondatrészek az igei állítmány bővítményei. Meghatározzák:

a cselekvés helyét (*bent, pamlagon, ablakon*);
a cselekvő alany társát (*fiammal*);
a történés állapotát (*könnyesen, vakon*).

2. Aláhúzással elemezd a vers első mondatát! Figyeld meg, hogyan ábrázoljuk a mondat szerkezetét!

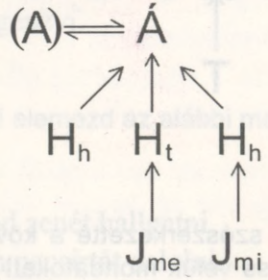

1. szint
2. szint
3. szint

A határozó az a mondatrész, amely a cselekvés, történés, létezés helyét, idejét, módját, okát, célját és egyéb körülményeit fejezi ki.

Elemzéskor hullámos vonallal (~~~~) húzzuk alá, s mellé írjuk a határozófajta nevét. **Jelölése: H**

A határozó legtöbbször olyan mondatrészt bővít, amely igével vagy igenévvel van kifejezve, de minden mondatrészt bővíthetünk vele.

A határozó kifejezheti:

- a *helyféle*, az *időféle*, a *módféle* és az *állapotféle* körülményt;
- a gondolkodásbeli viszonyokat: az *okot*, a *célt* és egyéb gondolkodásbeli körülményt.
- *Vonzat* is lehet, ekkor kiegészítheti szerkezeti alaptagjának jelentését.

A határozó szerkezeti alaptagjával alárendelő szószerkezetet alkot. A határozós szerkezet **alaptagja** *ige*, *igenév*, ritkábban *névszó*, **bővítménye**, azaz meghatározó alárendelt tagja valamilyen *határozó*.

ige (igenév) + határozó = határozós szószerkezet

Az alárendelt tagot az alaptag felé mutató nyíllal (↑) jelöljük.

A határozós szerkezeteket csoportosíthatjuk jelentésbeli rokonságuk, hasonló alakjuk és azonos szófajú alaptagjuk szerint.

A határozók a mondatban különféle szófajú szavak bővítményei. Minden alapszófajhoz kapcsolható valamilyen határozó.

A határozós szerkezet alaptagjának szófaja lehet:

- **ige:** *a kertben **dalol**, az udvaron **játszik**;*
- **igenév:** *a kertben **dalolni**, az udvaron **játszva**;*
- **főnév:** ***tanár** a főiskolán, **park** a város közepén;*
- **melléknév:** *nagyon **jó**, **felelős** a barátjáért;*
- **számnév:** *nagyon **sok**, **több** a szükségesnél;*
- **határozószó:** *nagyon **messze**, teljesen **egyedül**;*
- **névmás:** ***ötször** akkora, **valahányadik** a sorban.*

Minden szófajra jellemző, hogy milyenfajta határozók kapcsolódhatnak hozzá bővítményként. Például az igékhez, igenevekhez hely-, idő-, mód-, állapothatározót stb. kapcsolhatunk.

3. Pótold a kérdések segítségével az alábbi közmondások hiányzó határozóit!

Aki ..... (*mikor?*) kel, aranyat lel.
Aki ..... (*mivel?*) köszön, annak ..... (*mivel?*) felelnek.
Többet .....(*mivel?*), mint erővel.
..... (*hol?*) jó, de legjobb ..... (*hol?*).
..... (*hogyan?*) járj, ... (*hová?*) érsz.
Dobbal ..... (*mivel?*) nem lehet madarat fogni.

• Nevezd meg a határozók alaptagját! Melyik mondatban hiányzik a határozó alaptagja?

A határozót kifejezhetjük:

- **ragtalan névszóval:** ***vasárnap, mozdulatlan;***
- **határozóragos névszóval:** ***vidáman, három napig;***
- **névutós névszóval:** ***fák között, az ablak alatt;***
- **határozószóval:** ***mindig, holnap, később;***
- **névmással:** ***ott*** állnak, ***akkor*** gyere;
- **igenévvel:** ***sikoltva, szórakozni*** (megy).

4. Húzd alá a határozós szószerkezeteket a következő közmondásokban és szólásokban! Állapítsd meg a szerkezet alaptagjának szófaját!

Más malmára hajtja a vizet.
Az ablakon hányják be neki a pénzt.
Lassan érik a jó.
Minden sebet egy írral gyógyít.
Mással kapartatja ki a gesztenyét.
Nehéz a konkolyt egészen kigyomlálni.
Ember barátaival könnyen időt veszthet.
Könnyű vidáman a munka.
Dagad a szíve a büszkeségtől.
Vérré válik benne.

Jegyezd meg!

A határozókat jelentésük alapján osztályozzuk, nem kifejezőeszközeik alapján. A határozófajta megállapításakor nem a ragból kell kiindulni, hanem a jelentéstartalomból, illetőleg a kérdőszó segít megállapítani a határozó fajtáját. Nagyon kevés ragnak van egyetlen funkciója.

Egy-egy határozói rag vagy névutó rendszerint nem csupán egyetlen határozófajta kifejezőeszköze, így például a ***-ban, -ben*** rag is sokféle határozót fejezhet ki:

*A **ház**ban van.*	– helyhatározó
*Dél**ben** érkezett.*	– időhatározó
*Láz**ban** fekszik.*	– állapothatározó
*Betegség**ben** halt meg.*	– okhatározó
*Titok**ban** találkoztunk.*	– módhatározó
*Ez a ruha derék**ban** bő.*	– tekintethatározó
*Teljes mérték**ben** egyet értünk.*	– fok- és mértékhatározó
*Barátja társaság**ában** jött el.*	– társhatározó
*Gyönyörködik a virágok**ban**.*	– vonzathatározó

5. Húzd alá az idézetekben a tanult mondatrészeket! Állapítsd meg, melyik mondatrész bővítménye a határozó, milyen körülményt határoz meg!

Üres most a halászkunyhó és a csőszház. *(Petőfi Sándor)*
Most már ő is csak úgy muszájból mosolyog. *(Móra Ferenc)*
Szegény szobám ijesztően kitágul. *(Kosztolányi Dezső)*
Itt reménnyé épül annyi emlék, és emlékké szépül a remény.
(Juhász Gyula)

6. Írj egy-egy mondatot, amelyekben a határozó kifejezőeszköze

ragtalan névszó;	határozóragos névszó;
névutós névszó;	igenév;
határozószó;	névmás!

- Készítsd el a mondatok szerkezeti rajzát!

Az irányhármasság a határozók rendszerében

A magyar nyelvnek ősi, finnugor sajátossága az **irányhármasság.** Megfigyelhető a ragok, a névutók, a határozószók rendszerében, következésképpen megtalálható a határozók rendszerében is. Az irányhármasságot tükrözi az **előzmény-**, a **tartam-** és a **végh**a**tározó**ra való felosztás, azaz a határozók alakjával meg tudjuk jelölni a cselekvés, történés ***kiindulópontját, tartamának helyét*** és ***végpontját.*** Ez a megállapítás elsősorban a hely- és az időhatározókra érvényes. Kifejezheti a cselekvés kiindulásának a helyét, illetőleg idejét (***honnan?, mióta?)***, a tartózkodás helyét, illetőleg idejét (***hol?, mikor?***) és a mozgás térbeli, illetőleg időbeli végpontját (***hová?, meddig?***). Pl.: *házból, házban, házba; tegnaptól, ma, holnapig.*

A többi határozó csak egy irányt fejez ki, mégpedig vagy előzményt, vagy tartamot, vagy végpontot.

7. Keresd meg a szövegben a *hol?, hová?, honnan?* kérdésre felelő határozókat!

Az öreg Filcsik megkövülve állott a két koldus mellett egy darabig, azután előkereste pipáját a dohányzsebből, megtömte, rágyújtott, s a bodor füst mellett elkezdett gondolkozni.

Ugyan mit gondolhatott?

Egyre lejjebb hajolt az alvókhoz, homlokáról izzadság csurgott, feje lehanyatlott, a híres bunda lecsúszott válláról. És az jó volt így. Az öregember hirtelen megkapta a kedvenc jószágát, és végigterítette az alvókon. Azokra jobban ráfér a meleg. Ne fagyjanak meg az istenadták!

Azzal felugrott, és lassan ballagott hazafelé a gyalogúton.

Mikszáth Kálmán: A Filcsik uram bundája c. műve nyomán

8. Szerkessz három mondatot, amelyek a ragos helyhatározó háromirányúságát jelölik! Szerkessz ugyanilyen mondatokat névutós névszóval!

A határozók osztályozása

A határozó fajtája	Mit határoz meg?	Kérdőszó	Példák
1. helyhatározó	a cselekvés helyét	*honnan?, hol?, hová?, merre?, meddig?*	A *városba* megyek.
2. időhatározó	a cselekvés idejét	*mióta?, mikor?, meddig?*	*Holnap* meglátogatlak.
3. számhatározó	a cselekvés gyakoriságát	*hányszor?, hányadszor?*	*Harmadszor* sem sikerült.
4. módhatározó	a cselekvés lefolyásának módját	*hogyan?, miképpen?, mi módon?*	*Szörnyen* zengett az ég. *(Petőfi)*
5. eszközhatározó	a cselekvés eszközét	*kivel?, mivel?, kinek?, (minek) a segítségével?*	Viszik *kötéllel.*
6. fok- és mértékhatározó	a cselekvés megvalósulásának vagy tulajdonságának a fokát, számszerű értékét	*mennyire?, mily fokon?, mennyivel?*	Oda van *egészen. (Arany)* A távolság *20 km-rel* több.
7. okhatározó	a cselekvés okát	*miért?, mi okból?*	Fáj a lába a sok *járástól.*
8. célhatározó	a cselekvés célját	*miért?, mi célból?*	Küzdünk az *igazságunkért.*
9. állapothatározó	az alany vagy a tárgy állapotát	*hogyan?, milyen állapotban, helyzetben?*	*Roskadófélben* van a ház. *(Petőfi)*
10. társhatározó	az alany vagy a tárgy kísérőjét, társát	*kivel, mivel (együtt)?*	Színházban voltam a *barátommal.*
11. eredethatározó	az alany vagy a tárgy eredetét	*kiből?, miből?, kitől?, mitől?*	*Kutyából* nem lesz szalonna.
12. eredményhatározó	az alany vagy a tárgy új állapotát	*kivé?, mivé?, milyenné?*	Látta *Iluskává* válni a virágot. *(Petőfi)*
13. részeshatározó	azt, aki (ami) valamiben részesül	*kinek?, minek? (a részére, számára)*	Szabadságot a dolgozóknak!
14. állandó határozó	helyhatározóragos vagy helyhatározó névutós névszóval kifejezett, de nem helyet jelentő körülményt	*miről?, miben?, mibe?, min?, kire?, mire?, mihez?* stb.	Egész úton – hazafelé / *Azon* gondolkodám... *(Petőfi)*

A szabad és kötött határozók

Aszerint, hogy ki lehet tenni vagy ki kell tenni a határozót az alaptag mellé, megkülönböztetünk **szabad** és **kötött határozót.** A kötött határozót **állandó** határozónak is nevezik, egy tágabb kategóriájú elnevezéssel pedig **vonzatnak** (vonzat az alany és a tárgy is). Az állandó határozók bizonyos igék és melléknevek állandó kiegészítői, vonzatai: *bízik **valakiben**, ragaszkodik **valakihez**, **szóra** sem érdemes* stb.

Ebből a szempontból tehát két nagy csoportra bomlik a határozórendszer, vannak **szabad határozók** és **vonzathatározók**. A gondot az okozza, hogy vannak olyan határozók, melyeknek van valamilyen besorolható jelentéstartalmuk, és vonzatok is egyben, pl. a ***fél a kutyától*** szerkezetben *(**fél*** valakitől, valamitől) a határozó vonzat is meg okhatározó is. Ezeket az eseteket a jelentéstartalom szerint kezeljük, s az elemzéskor meg kell jegyezni, hogy vonzat is. A vonzathatározók közé csak azokat a vonzatokat soroljuk, amelyeknek nincsen semmilyen, a többi határozóra jellemző jelentéstartalmuk, pl. *A fiút Pistának hívják* (hív valakit valaminek).

A határozók között előfordulnak olyanok is, amelyek nem egyértelműek. Például a *keservesen, tántorogva* egyaránt utalnak a cselekvés módjára és a cselekvő állapotára. Ezért tekinthetők **komplex** (összetett) határozóknak.

9. Olvasd el az alábbi nyelvészeti szöveget, és válaszolj az utána következő kérdésekre!

HATÁROZÓRENDSZERÜNK KELETKEZÉSE

Mai magyar nyelvünk, de már ennek középkori előzménye is igen gazdag határozóragokban és névutókban, amelyek segítségével a cselekvés helyének, idejének, okának, céljának, módjának, eredetének és eredményének, valamint a cselekvő állapotának stb. legárnyaltabb változatait képes kifejezni. Ezzel szemben a finnugor alapnyelvből csak

mindössze öt elemi ragot hozott nyelvünk magával, a többi túlnyomórészt önálló életében fejlődött ki.

Igen régi időkben az egészen kezdetleges emberi gondolkodás számára csak a helyviszony volt fontos, és ez is legtöbbször differenciálatlanul jutott kifejezésre: A határozó sommásan csak arra a kérdésre felelt, *hol? honnan? hová?,* anélkül, hogy általában szükség lett volna a pontosabb megjelölésre, azaz a *miben? min? minél? mi előtt? alatt? fölött? mögött? mellett?* szabatos kifejezésére. A gondolkodás fejlődésével egyrészt maga a helyviszony pontosabb megjelölése is mind szükségesebbé vált, másrészt lassan kialakult az időfogalom, majd az ok, cél, mód, állapot stb. viszonyának felfogása, jobban és jobban finomodó, pontosabbá váló árnyalataikban. Kétségtelen, hogy már az ősi finnugor társadalom idejében a gondolkodás követelményei megszaporodtak, és a nyelvi kifejezőeszközöknek hozzá kellett idomulniuk az így keletkezett szükségletekhez. (...)

Olykor fontossá válhatott a helyviszony közelebbi részletezése, ilyenkor a nyelv körülírásokkal segített magán. Így például, minthogy belviszonyt kifejező külön rag nem volt, *a házban* határozót olyanféle szerkezettel fejezték ki, mintha ma azt mondanók, *a ház belsejében (belsején).* Másrészt a helyviszonynak felfogott idő-, cél-, ok-, eredet- stb. viszonyt úgy fejezték ki, ha olykor szükség volt rá, hogy a helyhatározóragokat vagy mint körülírásokat alkalmazták, tehát *a mai napon -n* ragja voltaképpen ugyanaz, mint a *házon* helyviszonyt kifejező *-n* eleme, *egy hónap előtt* pedig a helyhatározó *előtt* névutó (eredetileg ragos főnév) segítségével alakult ki.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza

- Mit tudunk a finnugor alapnyelv határozórendszeréről?
- Mi tette szükségessé határozórendszerünk változását, gazdagodását?
- Hogyan fejezték ki a finnugor korban a határozói viszonyokat?

A helyhatározó

10. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra, majd a kérdésekkel együtt írd be a füzetedbe őket! Mit fejeznek ki ezek a határozók?

Szépen süt le a hold Nagyfalu ***tornyára,***
Gyepszélen *fejérlik Toldi Lőrinc háza;*
Háta megett *annak nagy gyümölcskert zöldell,*
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.

(Arany János: Toldi)

A kiemelt szavak a történés, létezés térbeli viszonyát jelölik. A nevük **helyhatározó.**

A helyhatározó az a mondatrész, amely a cselekvés, történés, létezés térbeli körülményeit (helyét vagy irányát) határozza meg.

Kérdései: *hol?, honnan?, hová?, merről?, merre?, meddig?* + a szerkezet alaptagja.

Jelölése: H_h ~~~~~

A helyhatározó cselekvést jelentő szóhoz – igéhez vagy igenévhez – kapcsolódik, azzal alkot határozós szerkezetet. Az ige vagy az igenév a szerkezet alaptagja, a helyhatározó az alaptag meghatározó alárendelt tagja.

11. Keresd ki a szöveg mondataiból a helyhatározókat és a kérdőszavakkal együtt írd be a füzetedbe!

... Matyit a kastélyba cibálják;
Lúdjait elhajtják; és a kapu közt hevenyében
Ötvenet vágnak rá, mellyet süvegelve faránál
Egy ispán híven számlált és Döbrögi bőrös
Karszékből szemlélt. – Matyi így szólt, hogy felereszték:
.... Róvja fel a kapufélfájára, hogy el ne felejtse:
Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!

Fazekas Mihály: Lúdas Matyi

A ragos névszóval kifejezett helyhatározó

A határozót leggyakrabban ragos névszóval fejezzük ki, úgy, hogy a névszóhoz (főnévhez, melléknévhez, melléknévi igenévhez, számnévhez, névmásokhoz) határozóragot teszünk.

A határozórag kapcsolódhat közvetlenül a szótőhöz (*házban, asztalon*), de kapcsolódhat a szónak jelekkel ellátott alakjához is: *házakban*, az *anyáménak*, a *testvéreihez* stb.

A helyhatározó leggyakoribb kifejezőeszköze:

- **a ragos főnév:** ***-ban, -ben; -ba, -be; -ból, -ből:*** *házban, épületben, színházba, kertbe, kertből;*

-n, -on, -en, -ön:	*házon, széken, vödrön;*
-nál, -nél:	*háznál, szekrénynél;*
-ról, -ről:	*házról, fűről;*
-tól, -től:	*háztól, fűtől;*
-ra, -re:	*házra, fűre;*
-hoz, -hez, -höz:	*házhoz, szekrényhez, fűhöz;*
-nak, -nek:	*háznak, képnek;*
-ig	*házig, falig.*

A határozók alakjával meg tudjuk jelölni a cselekvés, történés **kiindulópontját, tartamának helyét és végpontját,** tehát az **irányhármasság** szerint csoportosíthatók:

honnan?	*hol?*	*hová?*
házból	*házban*	*házba*
kép alól	*kép alatt*	*kép alá*
onnan	*ott*	*oda*
előzményhatározó	**tartamhatározó**	**véghatározó**

12. Húzd alá a szövegben a helyhatározókat! Állapítsd meg, hová sorolhatók az irányhármasság alapján!

MUNKÁCS EREDETE

Amikor a magyarok a Vereckei-szoroson át megérkeztek az új haza földjére, éjnek idején átverekedtek a rengeteg erdőn, s a síkságra érve tábort ütöttek. Álmos vezér és főpapja egy-egy hegy tetején állította föl sátrát.

Hajnalhasadáskor, amikor a sereg felébredt, Álmos megszemlélte a tájat, s látta, hogy a szomszédos sziklahegyről vastag füst emelkedik az ég azúrkékje felé.

Népmonda

13. Gyűjts olyan címeket, amelyekben helyhatározó van! Húzd alá a szokásos módon a határozót!

Példa: *Ábel a rengetegben*

14. Írd ki az idézetekből a helyhatározós szószerkezeteket! Állapítsd meg mindkét tag szófaját, és húzd alá a helyhatározók ragjait!

Itt születtem én ezen a tájon,
Az alföldi szép nagy rónaságon. *(Petőfi Sándor)*

Egy madár ül a vállamon,
ki együtt született velem. *(Nemes Nagy Ágnes)*

Lassított a vonat a kökösi hídon.
Jódögélt mögöttünk szaporán az alkony. *(Kányádi Sándor)*

Ül a tél a hegy tetején.
Fehér kucsma van a fején.
A hátán meg fehér suba.
Készülődik a faluba. *(Kányádi Sándor)*

A bel- és külviszonyragok használata

A helyhatározókkal a három fő irányon belül kifejezhetjük, hogy a cselekvés, történés valaminek a belsejében (*belső helyviszony*) vagy valaminek a közelében, felszínén (*külső helyviszony*) történik, megy végbe.

- **Belső helyviszonyt kifejező ragok:**

honnan? ***-ból, -ből*** *(ház**ból**, szekrény**ből**);*
hol? ***-ban, -ben*** *(ház**ban**, szekrény**ben**);*
hová? ***-ba, -be*** *(ház**ba**, szekrény**be**).*

- **Külső helyviszonyt kifejező ragok:**

honnan? ***-tól, -től, -ról, -ről*** *(ház**tól**, szék**től**, ház**ról**, szék**ről**);*
hol? ***-n, -on, -en, -ön, -nál, -nél*** *(tető**n**, ház**on**, hegy**en**, föld**ön**, ablak**nál**, szekrény**nél**);*
hová?, meddig? ***-ra, -re, -hoz, -hez, -höz, -ig*** *(asztal**ra**, szék**re**, ház**hoz**, hegy**hez**, tükör**höz**, sarok**ig**).*

15. Figyeld meg és indokold a ragok sokféleségének szükségességét a határozók alapján!

16. Keresd ki a szövegből a ragos helyhatározókat! Állapítsd meg, hova sorolhatók az irányhármasság alapján! Csoportosítsd őket aszerint, hogy bel- vagy külviszonyt fejeznek-e ki!

BUDAVÁR AZ OSTROM UTÁN

Budavár minden utcáján csorgott a vér a csatornákban. Egymáson keresztül-kasul omolva hevernek szerteszét a halottak. Magyar, német, olasz, horvát. A várfalakon, a köröndök felett, a sétánysoron, a várkert bokrai közt, a György téren, a lovagiskola előtt, a fegyvertárnál, a főőrhelynél, a Dísz téren, a három kapunál, a József-bástyán, az Úri utcán, az Országház utcán, néhol halommal, mint a résnél, hol legdühösebb, legmakacsabb volt a küzdelem.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

Jegyezd meg!

• A ***hol?*** kérdésre felelő ***-ban, -ben*** és a ***hová?*** kérdésre felelő ***-ba, -be*** viszonyragok felcserélése az írott és az igényes beszélt nyelvben helytelen.

A könyv a szobába van – nem helyes; helyesen: *a szobában.*

• Hiba a ***-nál, -nél*** ragot használni a ***-ban, -ben*** helyett.

Egy híres vendéglőnél ebédeltünk helyett: *vendéglőben.*

• A földrajzi nevek esetében a külső és belső helyre utaló ragok olykor keverednek:

Budapesten, Egerben, Ungváron, Huszton, Magyarországról, Ukrajnából stb.

• Helyi településneveink esetében helyesnek kell elfogadnunk az ott élők helynévhasználatát. Például: *Csapba* (***-ban, -ból***), *Rátba* (***-ban, -ból***), *Gálocsba* (***-ban, -ból***) stb.

17. Egészítsd ki a hiányos közmondásokat helyhatározókkal! Csoportosítsd a határozós szószerkezeteket a kérdések alapján!

..... ér az igazság kezе.
Könnyű a magas ..... lehullani.
Más ..... epret ne szedj.
Él, mint Marci .....
Elment ..... zabot hegyezni.
A fák sem nőnek az ..... .

18. Javítsd ki az alábbi mondatokban a helytelenül használt határozóragokat!

A gyerekek a kertbe játszanak.
Laci bemegy a konyhában ebédelni.
Anya a konyhán van.
Apa munkán van.

19. Alkoss mondatokat ragos helyhatározókkal! Mondataidban legyenek bel- és külviszonyt kifejező határozók.

A névutós névszóval kifejezett helyhatározó

A **névutós névszóval** kifejezett helyhatározó többnyire a külső helyviszonyt jelöli. Leggyakrabban használt névutói a háromirányúság szerint csoportosíthatók:

honnan? ***alól, fölül, elől, mögül, mellől, közül*** stb.
hol? ***alatt, fölött, előtt, mögött, mellett, között, után*** stb.
hová?, merre?, meddig? ***át, iránt, túl*** stb.

- **Ragtalan névszóhoz** kapcsolódnak az alábbi **névutók:**

alatt, alá, alól;
előtt, elé, elöl;
fölött, fölé, fölül;
között, közé, közül;
mellett, mellé, mellől;
mögött, mögé, mögül stb. és a kétalakú: ***felől, felé.***

- **Ragos névszóhoz** a következő **névutók** kapcsolódnak:

át, belül, innen, keresztül, kívül, közel, szembe, szemben, szemközt, távol, túl, után.

20. Írd ki a versrészletekből a helyhatározókat a kérdéseikkel együtt! Húzd alá ragjaikat, névutóikat!

Fölöttem tűz és jég alattam,
fogaim bilincse összekattan,
a nyelvre pecsétet üt a szó...

Vári Fábián László: Téli táj koporsóval

Egy hárs alatt, fehér padon,
nagyon magában ült az Ősz,
s a szíve fájt nagyon-nagyon.

Wass Albert: Találkozás

A tölgyek alatt
Szeretek pihenni...

Arany János: A tölgyek alatt

A határozószóval kifejezett helyhatározó

A helyhatározó határozószóval is kifejezhető. A **névmási határozószók** alkalmasak **mindhárom irány** megjelölésére:

honnan?, hol?, hová? ***onnan, ott, oda***; ***innen, itt, ide*** stb.

A **nem névmási határozószók** általában csak **egy irányt** jelölnek: ***otthon, közel, távol, kinn*** stb.

A képes helyhatározó

Száll a madár ágrul ágra,
Száll az ének ***szájrul szájra.***

(Arany János: Rege a csodaszarvasról)

Az idézett két verssor abban különbözik egymástól, hogy az első tagmondat tartalmát szó szerint értelmezzük, a másik tagmondat képletes értelmű.

Képes helyhatározó gyakran előfordul a szólásokban is: *ami a szívén, az a száján; a számból vetted ki a szót* stb.

21. Keresd ki a versrészletekben a helyhatározókat! Állapítsd meg kifejezésmódjukat! Melyek a képes helyhatározók?

Ott a sereg három napig
Áldoz, toroz, vígan lakik; *(Arany János)*

Lenn a Tabánban egy toronytető
Gombjának fénye majdnem égető;
Míg fönnt a Mátyás ódon temploma
Szürkén sötétlik, múlt idők roma... *(Arany János)*

Szerelem tüze ég fiatal szívében. *(Petőfi Sándor)*

Valahol elindul egy gondolat,
látatlanul és észrevétlenül... *(Wass Albert)*

Az időhatározó

22. Kérdezz a kiemelt szavakra! Mondd meg, mit fejeznek ki!

A Rigó sem az volt, aki ***tegnap*** *estve,*
Sárral, úti porral, szürke színre festve...

Ezalatt *a várba gyors híradók mentek.*
A király lejött és sok nagyúri rendek...

(Arany János: Toldi)

A kiemelt mondatrészek azt mutatják, hogy az események mikor történtek. A nevük **időhatározó**.

Az időhatározó a cselekvés, történés, létezés időpontját, időtartamát, kezdetét és végét határozza meg.
Kérdései: *mikor?, mióta?, mikortól fogva?, mikorra?, meddig?, mennyi ideig?* + a szerkezet alaptagja.
Jelölése: H_i ~~~~~

Az időhatározó a cselekvést jelentő szóhoz – igéhez vagy igenévhez – kapcsolódik, azzal alkot szószerkezetet. Az ige vagy az igenév a szerkezet alaptagja, az időhatározó a meghatározó tag.

Az időhatározóra is jellemző az **irányhármasság.**

Előzmény:	*mióta?*	*ősztől, céltől kezdve, régóta.*
Tartam:	*mikor?*	*ősszel, kettő előtt, most.*
Vég:	*meddig?*	*négyig, sokáig.*

23. Állapítsd meg a kiemelt határozók fajtáját! Kérdezz rájuk a megfelelő kérdőszóval!

A *kertben* sétál a kislány.

Az *eresz alatt* fészkel a fecske.

Csapon át tértünk haza.

Szeptemberben kezdődik az iskola.

Tíz *perc alatt* megtanultam a szabályt.

A tanár egy *órán át* magyarázott.

220

Az időhatározó kifejezőeszközei:

- **ragtalan névszó:** *öt éve, vasárnap;*
- **ragos névszó:** *reggelig, májusban, hétkor;*
- **névutós névszó:** *közben, múlva, óta;*
- **névmás:** *azóta, akkor, eddig, amikor, azután, soha.*

24. Keresd meg az idézetekben az időhatározókat! Állapítsd meg kifejezőeszközüket és alakjukat!

Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába,
Csónakát berúgta a széles Dunába. *(Arany János)*

Jó öreg anyjához, engedje, benézzen
Egy napra... *(Arany János)*

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset. *(József Attila)*

Tegnap harangoztak,
Holnap harangoznak,
Holnapután az angyalok
Gyémánt-havat hoznak. *(Ady Endre)*

Jegyezd meg!

- Az ***óta*** névutó használata helytelen, ha a múltban kezdődött és akkor is végződött időfolyamat kifejezésére használjuk:
  - *A **tél beállta óta** fűtöttünk* helyett: ***Egész télen** fűtöttünk.*
- A *mikor?* kérdésre ***-ban, -ben*** raggal válaszolunk. *Dél**ben** várlak a parkban.*

25. Írj példamondatokat az időhatározó különböző formáival:

ragtalan főnévvel;
ragos főnévvel;
névutós főnévvel;
határozói igenévvel;
névmással!

- Elemezd a mondataidat aláhúzással! Készítsd el szerkezeti rajzukat!

Határozószóval is gyakran fejezhetünk ki időhatározót:

ilyenkor, olyankor, ekkor, akkor; ezután, azután; ezelőtt, azelőtt; azonnal; azóta; ezentúl, azontúl; eddig, addig; többé stb.

mikor?, mióta?, mikortól?, mikorról?, meddig?, mikorra? stb.

bármikor, valamikor, valaha, mindig, máskor, néha, akármeddig, mindeddig, semeddig stb.

egyszer, eleinte, előbb, először, hajdan, később, korán, közben, ma, majd, már, mindig, most, rég, reggel, rögtön, soha, tavaly, újra, egy ideig, kissé, naphosszat, örökre, sokáig, mindvégig, tovább stb.

26. Írj mondatokat az alábbi névutókkal! Húzd alá bennük az időhatározókat!

múlva, óta, kezdve, fogva, után, közben, körül

27. Olvasd el a szöveget! Keresd ki belőle a hely- és időhatározókat, és állapítsd meg kifejezőeszközeiket!

TÁNCSICS ÚTJA A FORRADALOMIG

1848. március 15-én délután 4 órakor megnyílt Táncsics Mihály börtöne. S ekkor, az összegyűlt tömeg éljenzése közben Táncsics egy pillanatig a múltra gondolt.

Legelőször Ácsteszér jutott eszébe, ahol 1799-ben született, s ahol már gyermekként látástól vakulásig kellett robotolnia. Akkortájt határozta el: tanulni fog. Előbb Izsákon, később Kecskeméten, 1828-ban a pesti egyetemen tanult.

Eközben és ezután is éjjel-nappal dolgozott, írt. Műveiben mindenekelőtt a nép nyomorúságáról beszélt. Igazát mindenkor szenvedélyesen hirdette, bár jól tudta, hogy a rendőrség régóta figyeli, s előbb-utóbb börtönbe kerül.

Ő mégis vállalta a harcot, az üldöztetést.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

28. Írd le, hogyan töltöd a hétvégét! Húzd alá fogalmazásodban az időhatározókat!

A számhatározó a cselekvés gyakoriságára utal.

Kérdései: *hányszor?, hány alkalommal?, hányadszor* + a szerkezet alaptagja, amely ige vagy igenév. **Jelölése:** H_{sz}

Jellemző **ragja** a ***-szor, -szer, -ször,*** jellemző **névutója** az ***ízben***: *Három **ízben** találkoztak.*

29. Húzd alá a közmondásokban a számhatározókat!

Hétszer nézzük, egyszer csináljuk.
Bölcs is hétszer botlik napjában.
Hatszor is megolvasta a pénzt.

30. Húzd alá az idézetekben az idő- és számhatározókat! Állapítsd meg kifejezőeszközeiket!

Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza. *(Fazekas Mihály)*

Mikor láthatlak újra, nem tudom már. *(Radnóti Miklós)*

Hallod még néha a kérdést. *(Tóth Árpád)*

Maholnap úgyis este lesz már. *(Tóth Árpád)*

A hetedik nap azonban szinte megtörtént a baj. *(Tamási Áron)*

Alkonyatkor im eltűnik. *(Arany János)*

Valamikor labdatéren / Hét fiúk ha összekaptunk...
(Ady Endre)

31. Melyik ábra melyik mondathoz tartozik!

1. Barátodért se tagadd az igazat.
2. Holnap is nap lesz.
3. A kakas épp harmadszor szólt... *(Juhász Gyula)*

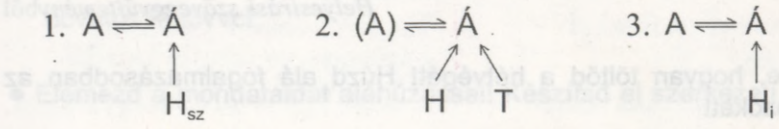

A módféle határozók

A cselekvés, történés, létezés lefolyásának módjáról többféle határozófajtával beszélhetünk, ezeket nevezzük együtt **módféle határozóknak.** A módféle határozókhoz tartozik a **mód-, ok-, fok-, eszköz-, célhatározó.**

A módhatározó

32. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra!

Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, ***meg-megállva.***
Nyikorgó kosárral ölében,
ment a padlásra, ment ***serényen.***

(József Attila: Mama)

A kiemelt szavak a cselekvés módját határozzák meg.
Nevük: **módhatározó.**

A módhatározó olyan mondatrész, amely a cselekvés, történés, létezés módját határozza meg.
Kérdései: *hogyan?, miképpen?, miként?, mi módon?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_m ~~~~

A módhatározó cselekvést jelentő szóhoz kapcsolódik – igéhez vagy igenévhez –, azzal alkot szószerkezetet. Az ige vagy az igenév a szerkezet alaptagja, a módhatározó a meghatározó tag.

33. Elemezzük a mondatot!

Toldi vitézül állta a próbát.
A H_m Á T

Miképpen állta? – vitézül állta
módhatározó

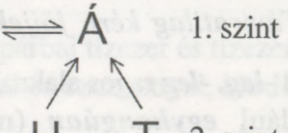

A módhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos melléknév**, ragjai:

-an, -en; -ul, -ül; -lag, -leg: *halk**an** kérdez, szép**en** ül, futó**lag** látta, egyhangú**lag** jóváhagyták;*

- **névutós főnév**, névutóik: ***szerint, nélkül, módra, alatt****: kéz **alatt** vette, barátom **szerint**;*

- **határozószó:** ***így, úgy, hogyan, folyton így, emígy, éppígy, ugyanígy, (a)miként,*** stb.: ***folyton** beszél;*

- **határozói igenév:** ***kiabálva, hadarva*** (beszéltek).

34. Húzd alá a szövegben a módhatározós szószerkezeteket! Elemezd az első bekezdés mondatait, és készítsd el szerkezeti rajzukat!

A VADLIBÁK ÉS A RÓKA

Álmosan nyújtózott a határ. A vadlibák bágyadtan szunyókáltak. A róka lassan, óvatosan csúszott feléjük. Alaposan megéhezett.

Határozottan, hajszálpontosan csapott az egyik őrszemre, aki nem látta el figyelmesen a feladatát. A többi vadliba magasan felrepült. Onnan jól láthatták, milyen hatalmasan lakmározik a támadó. A róka erélyesen falta a húst, miközben csendesen összeroppantott egy-egy csontdarabot is.

Fekete István: Lutra c. regénye alapján

Jegyezd meg!

Helytelen a ***-lag, -leg*** rag az ***-i*** és ***-béli*** képzős szavakon:

Táviratilag kért, jöjjek haza helyett: *Távirat**ban** kért.*

*A **-lag, -leg*** ragos alaknak jelentés-megkülönböztető szerepe lehet, például ***egyhangúan*** (monotonon) *beszél*, de ***egyhangúlag*** (egyetértve) *választották meg.*

Az eszközhatározó

35. Kérdezz a kiemelt szavakra! Mit fejeznek ki?

A gazda pedig mond egy szíves jó estét!
Leül, hogy nyugassza eltörődött testét,
Homlokát letörli porlepett ***ingével****:*
Mélyre van az szántva az ***élet-ekével****.*

(Arany János: Családi kör)

Általad *nyert szép hazát*
Bendegúznak vére.

(Kölcsey Ferenc: Himnusz)

Az idézett versrészletekben a kiemelt mondatrészek azzal utalnak a cselekvés módjára, hogy megnevezik annak eszközét.

A nevük: **eszközhatározó**.

Az eszközhatározó azt jelöli meg, hogy az alaptagban megnevezett cselekvés milyen eszköz segítségével megy végbe, ki vagy mi által valósul meg.

Kérdései: *kivel?, mivel?, kikkel?, mikkel?, ki, mi által?, kinek, minek a segítségével?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_e ~~~~

36. Állapítsd meg, milyen raggal fejezzük ki az eszközhatározókat a mondatokban! Milyen másfajta raggal lehetne még kifejezni őket?

A szót pénzen nem veszik.
Boldogságot nem lehet pénzen venni.
Pénzen vett dicséret cifra hazugság.
Sok pénzen sokat lehet keresni.

37. Keresd meg a mondatban a határozókat, és elemezd őket!

Nem harc, nem ütközet volt itt, hanem párbaj tízezer és tízezer férfi között: párbaj gyalog és lóháton, golyóval és szuronnyal, karddal és puskaaggyal, kövekkel és puszta kézzel.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

Az eszközhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: *-val, -vel: villával eszik, késsel vág;*
  -n, -on, -en, -ön: vonaton utazik;
  -ért: pénzért, bélyegért;
- **névutós névszó,** névutói: ***által, útján, révén, segítségével:***
  *szorgalma **révén**, barátja **által**;*
- **határozószó:** ***ezáltal, általam, vele: vele** barátkozik.*

38. Másold be a füzetedbe az alábbi mondatot! Húzd alá az eszközhatározókat! Figyeld meg helyesírásukat! Mit tudsz a *-val, -vel* rag teljes hasonulásáról?

Ebben az évben megismerkedtünk Kossuthtal, Arannyal, Táncsiccsal, Bartókkal és Kodállyal, továbbá Bachhal, Diesellel és Watt-tal.

- Kiknek a nevével találkoztatok még?

39. Írd ki a szövegből külön az eszközhatározós és külön a módhatározós szószerkezeteket! Állapítsd meg kifejezőeszközüket!

HOGYAN LETT A TÖRPÉBŐL ÓRIÁS?

Rohamosan fejlődik századunk. Az ember rakétákkal száll a világűrbe, életét hasznos gépekkel könnyíti meg.

Évezredekkel ezelőtt nem így volt.

A barlangokban lakó ember állandó csatát vívott a természettel, a vadállatokkal. A kövekkel, botokkal ügyesen bánt, gyorsan mozgott. A kezében tartott eszközöket nagy lendülettel, erősen vágta a vadállatok testébe. Tevékenységét tudatosan, ésszel végezte.

40. Keresd ki a következő mondatokban az eszközhatározót! Határozd meg kifejezőeszközüket!

A zsebpénzt postán kapja.
Kenyéren és vízen él.
Barátom révén ismertem meg.

Jegyezd meg!

- Műveltető ige mellett ne használjuk az ***által*** névutót: *autóval viteti el a bútort* (nem *autó által).*
- Helytelen a ***keresztül*** névutó elvontabb jelentésű eszközhatározó kifejezésére: *a barátjával üzen* (nem: *a barátján keresztül üzen).*
- A ***révén, útján*** névutót ne használjuk akkor, ha a cselekvés nem valaki vagy valami segítségével történik. *Telefon útján kap üzenetet* helyett: *Telefonon kap üzenetet.*

41. Írj mondatokat az *által, útján, révén, segítségével* névutókkal! Húzd alá bennük a határozókat!

42. Keresd ki az idézetekben az eszközhatározókat! Állapítsd meg kifejezőeszközeiket!

Hideg ellen a tél a folyókat jéggel,
A földet hóval leplezé el.

Petőfi Sándor: Hideg ellen a tél...

Éhöket a nagy tál kívánatos ízzel,
Szomjukat a korsó csillapítja vízzel;

Arany János: Családi kör

Egy követ által izent nekik hadat.

Petőfi Sándor: János vitéz

Te a taglóval ökröt ütsz,
Tollammal én embert ütök ...

Petőfi Sándor: Apám mestersége és az enyém

43. Egészítsd ki a mondatokat a megadott szavak *-val, -vel* ragos alakjával! Milyen szószerkezeteket kaptál?

..... (kanál) meríti a tengert.
Egy ..... (kés) szelnek.
Egy ..... (kulcs) élnek.
..... (kard), nem ..... (toll) vágják a törököt.

A fok- és mértékhatározó

44. Kérdezz a kiemelt szavakra!

Hátha mire a nap lehanyatlik,
Tűzben állunk már ***tetőtül-talpig****.*

(Petőfi Sándor: Kemény szél fúj...)

Ők egész ***fazékkal*** *esznek.*

(József Attila: Anyám)

Százszor *többet tanultam, mint te.*

A fenti mondatok kiemelt határozói a cselekvés módjára utalnak, megmutatják a folyamat, a tulajdonság erősségét. A nevük **fokhatározó** és **mértékhatározó**.

A fok- és a mértékhatározó a cselekvés lefolyásának erősségére vagy a tulajdonság, változás mértékére utal.
Kérdései: *milyen fokban?, milyen mértékben?, mennyire?, mennyivel?* + a szerkezet alaptagja.
A fok- és mértékhatározó jelölése: H_f ~~~~~, $H_{mé}$ ~~~~~

45. Mi a közös a kiemelt határozók jelentésében? Kérdezz a határozókra, és jelöld meg az alaptagjukat!

Ezrivel terem a fán a meggy.
Egy *fillérrel* sem adom olcsóbban.
Már egy *fejjel* magasabb nálam.
Nagyon megnőtt a nyáron.
Vederszám hordta a vizet.

Jegyezd meg!

A fokhatározó inkább általánosságban, hozzávetőlegesen, a mértékhatározó pedig pontosan, esetleg számszerűen fejezi ki a folyamat erősségét. A két határozó között sok az átmenet, nehéz elkülöníteni őket egymástól.

A fok- és mértékhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai:
  -ig; -an, -en: körme szakadtá**ig**, talpi**g** feketében, irgalmatlan**ul** összeszidta;
  -val, -vel; -ul, -ül: hat méter**rel** alacsonyabb, kegyetlen**ül** elfáradt;
  -szor, -szer, -ször: öt**ször** kisebb;

- **névutós névszó,** névutói: ***felül, túl, alul:*** *átlagon* ***felül****, tíz éven* ***alul****.*

- **határozószó:** ***alig, annyira, aránylag, elég(gé), inkább, jócskán, nagyon, kevésbé, agyba-főbe, kissé, különösen, legalább, mindinkább, nagyjából, teljesen, többé-kevésbé*** stb.

46. Másold le a füzetedbe az alábbi mondatokat! Húzd alá a fok- és mértékhatározókat!

1. Irgalmatlanul elvertek a sok csavargásért. *(Bertha Bulcsu)* 2. Bebújtattál engemet talpig nehéz hűségbe. *(József Attila)* 3. Csak apránként fogyott a pintesből bora. *(Arany János)* 4. Kétszeresére emelték az élelmiszerek árát. 5. Legjobban téged szeretlek. 6. Egy árnyalattal pirosabb lett.

47. Alkoss a megadott fok- és mértékhatározós szószerkezetekkel egy-egy mondatot! Milyen szófajú az alaptagjuk?

szokatlanul nehéz, félig töltötte, méterrel hosszabb, jóval később, kevéssel maradt el, százszor nagyobb, szédítően okos, átlagon felül sikerült

Jegyezd meg!

Gyakran kapcsolódik a ragos határozóhoz jelzői bővítmény, s ezeket csak jelzőjükkel együtt használjuk: *bizonyos fokig, jelentős mértékben, nagy számban, jelentékeny részben* stb.
Jelentős mértékben megnőtt a megbetegedések száma.

Az ok- és célhatározó

48. Mit fejeznek ki a kiemelt szavak?

János az erdőben mindig beljebb haladt;
Sokszor meg-megállt a csodálkozás ***miatt...***

(Petőfi Sándor: János vitéz)

Bevezettünk, s uralkodás ***végett***
Elfoglaltad a királyi széket.

(Petőfi Sándor: A szabadsághoz)

A Petőfi-idézetekben kiemelt szavak okokra és célokra utalnak. Az **ok- és célhatározó** úgy utal a cselekvés módjára, hogy megjelöli *előzményként* annak okát (okhatározó), *következményként* pedig a célját (célhatározó).

Az okhatározó azt az elindító, kiváltó körülményt határozza meg, amelynek okozataként a cselekvés (történés, létezés) végbemegy.
Kérdései: *miért?, mi okból?, mi miatt?, minek a következtében?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_o

Az okhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó**, ragjai: ***-ból, -ből; -ról, -ről; -tól, -től; -ra, -re; -ért;***
- **névutós névszó**, névutója: ***miatt, felől, nyomán, következtében;***
- **határozószó: *emiatt, ettől, ennélfogva, erre, ezért.***

49. Írd le az alábbi versrészleteket! Kérdezz az okhatározókra, és húzd alá őket! Határozd meg kifejezőeszközeiket!

Miért aggódol, lelkem, jó anyám,
Hogy kenyeretek barna, e miatt?

Petőfi Sándor: Fekete kenyér

Pirultam a magyar sereg miatt,
Hogy annak egy ily tábornokja van.

Petőfi Sándor: Egy goromba tábornokhoz

50. Kérdezz a kiemelt szavakra! Határozd meg, mit fejeznek ki!

*Fussak **kegyért** én, született kegyosztó?*

(Ady Endre: Búcsú Siker-asszonytól)

*Elrejtett gyertya **mi haszonra** ég?*

(Arany János: Írjak? ne írjak?)

A kiemelt szavak **célhatározók**.

A célhatározó a cselekvés nyomán bekövetkező vagy már elért célt (következményt) fejezi ki.
Kérdései: *miért?, mi célból?, mi végett?, mi célra?, mi végre?, minek?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_c ~~~~

51. Elemezzük a mondatot!

Hamvaidnak elhozása végett elzarándokolnánk szívesen.

Petőfi Sándor: Rákóczi

Mi célból zarándokolnánk el? – *elhozása végett*
célhatározó
Elzarándokolnánk elhozása végett – célhatározós szószerkezet

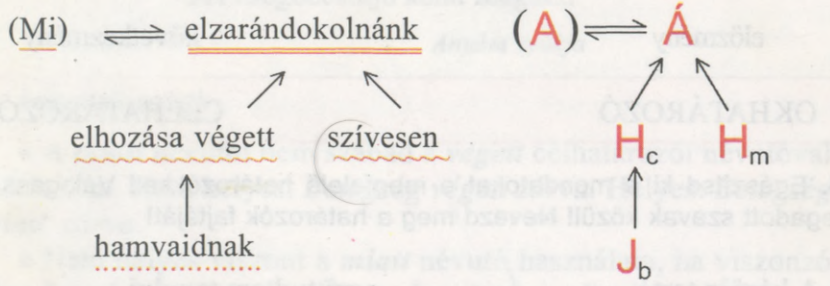

52. Elemezd az alábbi mondatot, és készítsd el a szerkezeti rajzát!

... s uralkodás végett
Elfoglaltad a királyi széket.

Petőfi Sándor: A szabadsághoz

A célhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó**, ragjai: *-ért; -ra, -re; -hoz, -hez, -höz; -ba, -be:*
  orvosért küld, előkészül a műtéthez;
- **névutós névszó**, névutója: ***végett;***
  *kölcsön **végett** keres;*
- **határozószó:** ***avégett, avégből, azért, avégre:***
  ***avégett** kereslek, **azért** küzdött;*
- **főnévi igenév:** *Elviszlek **sétálni**.*

53. Pótold az alábbi mondatok hiányzó *miatt* vagy *végett* névutóit! Majd aláhúzással elemezd a mondatokat!

A kölcsön ..... kerestem.
Az edzés a tanár betegsége ..... maradt el.
A kislány az elveszett babája ..... búsul.
A gyerekek az igazságos elosztás ..... kettétörték a csokoládét.
Gabi kivizsgálás ..... ment a kórházba.

Az ok mindig megelőzi a cselekvést. A cél követi a cselekvést.

OK	⟶	CSELEKVÉS	⟶	CÉL
előzmény				következmény
OKHATÁROZÓ				CÉLHATÁROZÓ

54. Egészítsd ki a mondatokat a megfelelő határozókkal! Válogass a megadott szavak közül! Nevezd meg a határozók fajtáját!

A későig tartó ..... nem tudtam tanulni.
Tegnap a barátnőmet voltam ..... .
Ma a nővérem a sok ..... későn jött haza.
..... otthon hagytam a tornaruhámat.
A mai fizikaórán hálás voltam a padtársam ..... .
(feledékenység, segítség, elfoglaltság, felköszönt, buli)

55. Keresd meg Petőfi verseiben az ok- és célhatározókat!

A pipám javában égett,
Nem is mentem én avégett!
Azért mentem, mert megláttam,
Hogy odabenn szép leány van.

Befordultam a konyhára

S halál, rablás mind a király miatt –
Akasszátok föl a királyokat!

Akasszátok föl a királyokat!

De pásztortűz-e az, vagy
Tán csillag, mely lelépett
Egy síró furulyának
Meghallgatása végett?

A hevesi rónán

Körülöttök fiatalok, vének
Gyülekeznek búcsúvétel végett.

Péter bátya

Ezért aztán, tyúkanyó, hát
Jól megbecsülje kend magát...

Anyám tyúkja

Jegyezd meg!

- A ***miatt*** névutót nem szabad a ***végett*** célhatározói névutóval felcserélni. Nem helyes: *Betegség **végett** zárva.* Helyes: *Betegség **miatt** zárva.*
- Nem helyes viszont a ***miatt*** névutó használata, ha viszonzó okot fejezünk ki. Nem jó: *Ügyesség **miatt** megdicsérték.* Helyesen: ***Ügyességéért** megdicsérték.*
- A ***végett*** névutót a célhatározáskor használjuk.
- A ***végett-et*** ne tévesszük össze a ***miatt-tal***, amely az okhatározáskor használatos. A rövid ***t***-vel írt ***véget*** szó tárgyragos főnév: *A magyarázat itt ér **véget**.*

Az állapotféle határozók

Az állapotféle határozókhoz tartozik az **állapothatározó**, a **körülményhatározó**, a **tekintethatározó**, a **társ-**, az **eredet-**, az **eredményhatározó** és a **részeshatározó**. Közös bennük, hogy bár szerkezetileg az igei állítmányhoz kapcsolódnak (vagy valamely igenévvel kifejezett mondatrész az alaptagjuk), jelentésükkel a mondat névszói részét bővítik, leggyakrabban az alany jelentéskörét gazdagítják. Például:

*A gyerekek **fáradtan** énekelnek.* — A gyerekek *fáradtak.* (Nem az éneklés fáradt!)

Az állapothatározó

56. Olvasd el az idézetet! Mit fejeznek ki a kiemelt szavak?

*Ottan **némán, mozdulatlan** álltam,*
Mintha gyökeret vert volna lábam.

(Petőfi Sándor: A Tisza)

Az idézet kiemelt mondatrészei annak a személynek az állapotára, helyzetére utalnak, aki az események során valamilyen helyzetbe jutott, valamilyen állapotba került. Ezek az **állapothatározók.**

Az állapothatározó azt határozza meg, hogy az alany milyen helyzetben, állapotban cselekszik, létezik.

Kérdései: *hogyan?, milyen állapotban?, milyen állapotból? milyen állapotba?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** $H_á$

Az állapothatározó többnyire az alany helyzetére, állapotára utal annak ellenére, hogy igével kifejezett mondatrésszel alkot szószerkezetet.

Az állapothatározó azt is kifejezheti, hogy a személy vagy a dolog milyen funkcióban, minőségben szerepel. Például: *Apám **sebészként** dolgozik a klinikán.*

Kérdései: *miként?, miül?, minek?* + a szerkezet alaptagja.

57. Húzd alá a *Toldi*ból vett idézetekben az állapothatározókat! Állapítsd meg, mit fejeznek ki!

Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan...

Így vesződék Miklós nyers, haragos búban,
De van drága dolog otthon Nagyfaluban...

Arany János

Az állapothatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó**, jellemző ragjai: ***-n, -an, -en; ul, -ül; -ként; -stul, -stül; -nál, -nél; -nak, -nek:*** *csüggedten, szótlanul;*
- **ragtalan melléknév**: ***mozdulatlan, befejezetlen;***
- **névutós névszó**, gyakori névutói: ***kívül, nélkül, gyanánt, számba;***
- **határozószó:** ***éhen, szomjan, mezítláb, tele, hajadonfőtt, külön, veszteg, nyugton, úgy, valahogy;***
- **határozói igenév:** ***nyitva, csukva, fekve, menekülve;***
- **mint** kötőszós szerkezet: ***mint tanár*** (*dolgozott*).

58. Írd ki a mondatokból az állapothatározókat, és állapítsd meg kifejezőeszközeiket!

Most aztán ott voltak a felhőkirály országában elhagyatva, tájékozatlanul, beburkolva farkassötétű ködfellegbe, étlen, szomjan, fázva. *(Jókai Mór)*

Az ebédet Matula főzte az öreg fűzfa alatt, s utána elnyúltunk az árnyékban lustán, boldogan. *(Fekete István)*

Jegyezd meg!

A mód- és az állapothatározónak sokszor azonos a végződése, könnyen összetéveszthetők. Elemzéskor mindenekelőtt azt vedd számba, hogy **a módhatározó a *cselekvésre*, az állapothatározó a *cselekvőre* vonatkozik.**

A körülményhatározó

59. Kérdezz a kiemelt szavakra! Mit fejeznek ki?

*Szép öcsém, miért állsz ott a nap **tüzében?***

(Arany János: Toldi)

***Munka s ütleg között** ekkép nevelkedtem...*

(Petőfi Sándor: János vitéz)

Az idézetek kiemelt szavai látszólag az állapothatározó szerepét töltik be a mondatban. A körülményhatározót *külső állapothatározónak* is szokták nevezni.

Az első példamondatban *a nap tüzében* kifejezés helyett a köznyelvben azt mondanánk: *a melegben*. Tehát itt az alanytól független körülményről és nem állapotról van szó.

A második mondat kiemelt része Kukoricza Jancsi neveltetésének körülményeire utal.

A körülményhatározó a cselekvéstől, illetve hordozójától független (például időjárási, anyagi, társadalmi stb.) **körülményekre utal.**

Kérdései: *hogyan?, milyen körülmények között?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** $H_{kör}$ ~~~~~

A körülményhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: ***-ban, -ben; -n;***
- **névutós névszó**, névutói: ***közt, között, közepette, nélkül.***

60. Elemezd a következő mondatokat! Állapítsd meg a körülményhatározó kifejezőeszközeit!

Sokszor is felhozta tréfa közt a király. *(Arany János)*
Ült egy kicsit a félhomályban. *(József Attila)*
Az emberek az esőben is dolgoztak a földeken.
Miért állsz kint a hidegben?
Munka mellett nehéz a tanulás.
Eső nélkül kiszárad a tó.

A tekintethatározó

... Amit még e szóhoz gondolt,
Toldi Györgyre szörnyű nagy káromkodás volt.

(Arany János: Toldi)

A köznyelvben így mondanánk a fenti idézetet: *Toldi Györgyre nézve, Toldi Györgyre vonatkozólag szörnyű nagy káromkodás volt.* Mindez Toldi György tekintetében igaz állítás.

A tekintethatározó azt fejezi ki, hogy az alaptagban kifejezett cselekvés, történés, létezés közben fennálló helyzet milyen szempontból, milyen megszorítással érvényes.

Kérdései: *mire nézve?, milyen tekintetben?, mire vonatkozólag?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_{tek} ~~~~~

A tekintethatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: ***-ra, -re; -ban, -ben; -lag, -leg; -nak, -nek;***
- **névutós névszó:** ***képest, szerint: ahhoz képest*** *megfelelő.*

61. Nevezd meg a kiemelt szavak mondatbeli szerepét! Keresd meg a szószerkezetek alaptagját! Magyarázd meg, mit jelentenek ezek a bölcsességek!

A szerelemben egy harmadik mindig alkalmatlan.
A legtöbb ember rossz bíró a maga dolgában.
Legyen az ember cselekvésben gyors.

62. Írjál mondatokat az alábbi tekintethatározós szerkezetekkel!

látszatra kedves
erkölcsileg kifogástalan
alakját és formáját tekintve
termetére nézve
a fizetés szempontjából

A társhatározó

63. Olvasd el az idézeteket! Kérdezz a kiemelt szavakra!

*Nádorispán látja Toldit a nagy **fával,***
*És elámul rajta mind egész **hadával.***

(Arany János: Toldi)

*És Bencét **lovastul** vállukra cepelik.*

(Arany János: Toldi estéje)

A kiemelt szavak megmutatják, hogy az alany miféle társas állapotban van a cselekvés végzése közben. Nevük **társhatározó.**

A társhatározó azt fejezi ki, hogy kivel vagy mivel együtt végzi az alany a cselekvést. Kérdései: *kivel?* vagy *mivel? (együtt)* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_t ~~~~~ .

A társhatározós szerkezet alaptagja ige vagy igenév, de tartalmilag a mondat más szavára vonatkozik; úgy viselkedik, mint az állapothatározó.

64. Olvasd el kifejezően a szöveget! Ügyelj a különböző mondatfajták hanglejtésére!
Milyen szövegfajták keverednek benne?

VASVÁRI PÁL KAPCSOLATAI

– Asszonyom – szólt egy alkalommal Pest rendőrfőnöke –, tudja-e, hogy az ön tanára költőkkel, írókkal, politikusokkal látható együtt, s hogy nyomdászokkal, lapszerkesztőkkel és más veszélyes elemekkel érintkezik?

Teleki Blanka, az igazgatónő tudta ezt. Sőt azt is, hogy Vasvári Pál nemcsak az értelmiséggel, a műveltebb ifjúsággal tart fenn kapcsolatot, hanem kézművesekkel, munkásokkal is. Így válaszolt:

– Az én tanárom az igaz emberek útján jár.

Valóban. Vasvári Pál Petőfivel, Jókaival és sok igaz emberrel együtt a forradalom útját járta. A szabadságharc folyamán Erdélyben esett el. Bajtársaival együtt jeltelen sírba temették.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

• Írd ki a szövegből a társhatározókat! Mit kell tudnunk a társhatározók helyesírásáról?

A társhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: ***-val, -vel; -stul, -stül:***
  barátjával, családostul;
- **névutós névszó,** névutói: ***együtt, ellen:***
  barátaival ***együtt;***
- az ***együtt*** **határozószó:** ***együtt*** *érkeznek;*
- **névmás:** ***velem, valakivel:*** ***velem*** *volt.*

65. Keresd meg az idézetekben a társhatározós szerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezet tagjainak kifejezőeszközeit!

Telt vederrel a kezében
A mezőre ballag szépen.

Petőfi Sándor: Arany Lacinak

Tiszán innen, Dunán túl,
Túl a Tiszán van egy csikós nyájastul.

Népdal

Cigánnyal, borral, nővel érkezem.

Ady Endre: Budapest éjszakája szól

Magas hegyek között
Együtt vándorlanak.

Petőfi Sándor: Két vándor

Jegyezd meg!

- A társhatározót könnyű összekeverni az eszközhatározóval, hiszen mindkettőt leggyakrabban ***-val, -vel*** ragos névszóval fejezzük ki. A társhatározós mondatot átalakíthatjuk úgy, hogy társhatározóból alany lesz.

*Sári Dani**val** játszik. Sári és Dani játszanak.*

Az eszközhatározós mondatokat nem tudjuk átalakítani:

Kati tollal ír.

66. Alkoss mondatpárokat eszköz- és társhatározókkal! Elemezd őket!

Az eredet- és az eredményhatározó

67. Kérdezz a kiemelt szavakra!

S hol vette gazdád ama kincseket,
Mik ***semmiből*** *őt* ***mindenné*** *teszik?*

(Petőfi Sándor: Palota és kunyhó)

A kiemelt szavak valamilyen állapotbeli átalakulást fejeznek ki, **eredet-** és **eredményhatározók**.

Az eredethatározó azt határozza meg, hogy a cselekvés, állapot, dolog honnan ered vagy származik.
Kérdései: *kiből?, miből?, kitől?, mitől?, kiről?, miről?*
+ a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_{et} ~~~~~

Az eredethatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: ***-ból, -ből; -tól, -től; -ról, -ről:*** *forrásból ered, felhőből lesz;*
- **határozószó:** ***innen, onnan, honnan, ebből*** stb.: ***Innen*** *való.*

68. Olvasd el az alábbi mondatokat! Kérdezz a kiemelt szavakra!

Kemény *fából* faragták.
Egyszerű *családból* jött.
Faluról származik.
Egy *tőről* fakad.
Innen ered.

69. Másold le az alábbi verset! Keresd meg benne az eredethatározókat! Ábrázold az eredethatározós mondatokat!

Ez lefutott a nyugtalan patakra,
fiús, szabad világ volt az enyém.
A záporokból zúgó vízözön lett,
az árvizekből csengő költemény.

Áprily Lajos: Utcák

Az eredményhatározó azt jelöli meg, hogy mivé vagy kivé válik valaki, valami.

Kérdései: *mivé?, kivé?, milyenné? mibe?, mire?, kinek?, minek?* + a szerkezet alaptagja.

Jelölése: H_{ed} ~~~~~

*A jég **vízzé** válik.*
*A virágot **csokorba** kötik.*

válik — *vízzé*
kötik — *csokorba*

cselekvés ⟶ eredmény

70. Írd ki az alábbi Április-versből az eredményhatározós tagmondatot! Elemezd, majd ábrázold!

Hűlő erdőn sír az őz,
búskomorrá nő az ősz,
fénye, színe ködbe hal...
Miért kísérgetsz, kicsi dal?

Az eredményhatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó,** ragjai: ***-vá -vé; -ra, -re; -ba, -be; -nak, -nek:*** *hamuvá válik, darabokra hull;*
- **névutós névszó:** ***kétfelé*** *(kell vágni);*
- **névmás:** ***ezzé*** *válik,* ***olyanra*** *fest.*

Jó, ha tudod!

Az eredethatározó előzmény-, az állapothatározó tartam-, az eredményhatározó pedig a véghatározó. Ezzel teljessé válik az állapotféle határozók irányhármassága is. Hol találkoztál hasonlóval?

Az **állapothatározók** elkülönítése a **módhatározóktól** sokszor nem könnyű, mivel formai szempontból azonosak: azonos a kérdésük, azonos a kifejezőeszközük. Az **állapothatározók** mindig a cselekvés hordozójának (többnyire az alanynak vagy a tárgynak) állapotát fejezik ki, velük állíthatók predikatív viszonyba:

A fiúk csöndesen ültek. – A fiúk csöndesek.

A módhatározó viszont a cselekvés módját fejezi ki, így a cselekvés (általában állítmány) és a határozó között jön létre predikatív viszony: A *kerék csöndesen forgott. – A forgás csöndes.*

A **társhatározó** elkülönítése az **eszközhatározótól** ugyanilyen szempontok alapján történhet.

71. Keresd ki a két szövegből a határozókat! Határozd meg a módhatározó szófaját és alakját!

1. A bohóc teste élesen elvált az aréna sötét hátterétől. Hajlékonyan, könnyedén, kecsesen mozgott, hol meg esetlenül, nevetségesen. Majd felpattant a levegőbe, ügyesen bukfencet vetett, s szélsebesen végiggurult a porondon. Amikor talpra ugrott, vígan, kihívóan, elégedetten tekintett a közönségre.

A nézősereg mosolygással, hangos nevetéssel, elismerő kiáltásokkal jutalmazta.

2. ...Csülökig érő dagadt sár közepén, hideg havas eső alatt, olyan helyen állapodtak meg a huszárok, ahol híre sincsen emberi hajléknak, lóháton ülve éjjel-nappal, és koplalva éjjel úgy, mint nappal.

Jókai Mór nyomán

72. Keresd ki, és írd le az eszköz- és társhatározót a szövegből! Mi alapján találtál rájuk?

Gergely Károllyal együtt kutatott a sziklák repedései között. Itt találták meg dobozával együtt a gránátokat. Mit sem törődve a veszéllyel, kíváncsian játszadoztak az egyik gránáttal.

Nem sokkal később a két fiút súlyos sérülésekkel szállították kórházba. Az orvosok nagy hatású gyógyszerekkel kezelték őket. A fáradhatatlan gondozás következtében fokozatosan javult az állapotuk.

*Helyesírási szöveggyűjtemény*ből

A részeshatározó

73. Mit fejeznek ki a kiemelt szavak?

*Ne válasszunk **magunknak** csillagot?*

(Petőfi Sándor: A négyökrös szekér)

***Nekem** nem kedves az élet...*

(Petőfi Sándor: János vitéz)

A fenti idézetekben kiemelt szavak arra a személyre vagy dologra utalnak, akinek vagy aminek a számára történik, készül valami. Ezek a kiemelt mondatrészek a **részeshatározók**.

A részeshatározó azt fejezi ki, hogy a cselekvés kinek vagy minek a részére (javára, kárára) történik.

Kérdései: *kinek?, minek?, kiknek?, miknek?* + a szerkezet alaptagja. **Jelölése:** H_r

A részeshatározós szószerkezet alaptagja ige vagy igenév.
A részeshatározó szoros kapcsolatban van a tárggyal.

74. Elemezzük a mondatokat!

1. A Kárpátokból forrásvizet hoznék a nagymamámnak.

Kinek hoznék? – a *nagymamámnak* részeshatározó

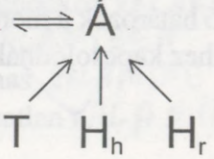

2. A terveidet ne mondd el a barátodnak.

Kinek ne mondd el? – *a barátodnak* részeshatározó

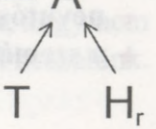

75. Elemezd az alábbi mondatokat! Készíts szerkezeti rajzot!

Adassék / a levél / Hunyadi Mátyásnak. *(Arany János)*
Édes anyád asszony ezt neked küldötte. *(Arany János)*
Mégis van egy módon kegyelem számára. *(Arany János)*

A részeshatározó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó**, ragjai: ***-nak, -nek;***
- **névutós névszó,** névutói: ***részére, számára.***

Jegyezd meg!

- A ***számára, részére*** névutó körülményeskedő használata helyett helyesebb a ***-nak, -nek*** ragos részeshatározó: *A küldöttek számára pihenési lehetőséget is biztosítottak* helyett: *A küldötteknek...* E névutókat ***-nak, -nek*** ragos névszó után használni általában fölösleges: *Unokájának a részére félretett a tortából* helyett: *Unokájának félretett....*
- A ***felé*** névutó használata részeshatározói szerepben helytelen: *Kérvényt írtak az igazgató felé* helyett: *Kérvényt írtak az igazgatónak.*

Az állandó határozó

Az állandó határozók bizonyos igék és melléknevek állandó kiegészítői vagy – más szóval – vonzatai: *bízik valakiben, ragaszkodik valamihez, szóra sem érdemes* stb.

Az állandó határozók a mondatban mindig ugyanazokhoz az igékhez, melléknevekhez kapcsolódnak, mindig ugyanazokkal a ragokkal vagy névutókkal.

Az állandó határozó kifejezőeszközei:

- **ragos névszó:** a helyhatározó ragjai, ***-val, -vel;***
- **névutós névszó:** ***iránt, szemben, ellen, felől*** stb.
- **a személyes névmás határozós alakjai**: ***bennem, hozzám,*** stb.

76. Keresd meg a mondatokban az állandó határozós szószerkezetet!

Vissza tudok emlékezni mindenre.
Igyekszem mindennap örülni valaminek.
Szívesen beszélek a barátaimnak a gondjaimról.
Becsületes vagyok az emberekkel.
Hűséges vagyok az elveimhez.

77. Alkoss egy-egy mondatot az alábbi névutós névszókkal kifejezett állandó határozókkal!

felment valami alól, védekezik valami ellen, közömbös valaki iránt, óvatos valakivel szemben

Jegyezd meg!

- Ne téveszd össze az állandó határozókat azokkal, amelyektől kifejezőeszközeiket kölcsönözték!
- A helyhatározó kifejezőeszközei felcserélhetők:
Sétálok a parkban. Sétálok a ház körül.
- Az állandó határozó ragja nem cserélhető fel egymással, mindig ugyanaz marad:
Gyönyörködöm a kertben. Gyönyörködöm a tájban, a festményben.

78. Milyen ragokkal vagy névutókkal kapcsolódnak a következő igékhez vagy melléknevekhez az állandó határozók?

gondolkozik ...VALAMIN
védekezik ...VALAMIVEL
érdeklődik ...VALAMIRŐL
tudakozódik ...VALAKIUTÁN
méltó ...VALAMIRE
illik ...VALAKIHEZ
megajándékoz ...VALAKIT
hisz ...VALAMIBEN
alkalmas ...VALAMIRE
bizalmatlan ...VALAMIRE

- Alkoss mondatokat a fenti állandó határozókkal!

Előfordul, hogy a határozók jelentése annyira összetett, hogy nem tudjuk őket megnevezni. Ilyenkor **komplex határozókról** beszélünk. Pl.: ***Magamban*** *énekelek.* (mód + állapot)

Az **összekapcsolt határozók** jelentése szinte teljesen összeforrott. Pl.: *mához (egy) hétre, ölében gyermekével*

A kettős határozó az események kezdő- és végpontjára utal. Pl.: *hétről hétre, háztól házig*

79. Milyen ragok szerepelnek állandó vonzatként az alábbi igék és szókapcsolatok mellett? A ragot előbb illeszd a *valaki* vagy *valami* névmáshoz, majd utána foglald mondatokba!

bízik, csalódik, kételkedik, biztos, részt vesz
kifogy, kijön, tanul, gúnyt űz
belefog, beleköt, fogad, kerül, pénzt öl

80. Írd ki a szövegből a határozókat, írd melléjük, milyen fajtájúak!

Leültem a földre, s úgy éreztem, hogy a mellemben s a torkomban, a két karomban s minden tagomban források szakadnak fel, amelyekből bőséges lagymatagsággal buzognak elé a könnyek.

Úgy sírtam, mintha apámot az árvíz vitte volna el.

Nem tudom, hogy mennyi időt ülhettem itt, csak arra emlékszem, hogy a vacsoracsillag küldött bé a házba. A kutya és a macska egy kicsit megvigasztaltak; s erőt is adtak annyit, hogy az eszemet szükség szerint használhassam.

Tamási Áron: Ábel a rengetegben

Összefoglaló gyakorlatok

81. Felelj a kérdésekre!

- Mit fejez ki a határozó?
- Milyen mondatrészt bővít a határozó?
- Mi a határozós szerkezet?
- Melyek a határozó kifejezőeszközei?
- Melyek a leggyakoribb határozóragok?
- Sorold fel a határozók fajait!
- Mi alapján osztályozzuk a határozókat?
- Mely határozók jellemzője az irányhármasság?

- Mit tanultál a névutós névszóval kifejezett határozóról?
- Mit tudsz a határozó nyelvhelyességi és helyesírási kérdéseiről?

82. Állapítsd meg a határozók fajtáját és kifejezőeszközeit!

De a szó nem akart a nyelvére jönni. *(Arany János)*

Kezem által halni vagy te érdemetlen. *(Petőfi Sándor)*

Ég és Föld között, bús – hazátlanul
Hajtja őket a Sors szele. *(Ady Endre)*

S a rózsakoszorús ifjak, leányok
Rettenve néznek egy fekete párra. *(Ady Endre)*

83. Írj példamondatokat a következő határozófajtákkal! Húzd alá a határozót!

állapothatározó	társhatározó
eredethatározó	számhatározó
eredményhatározó	okhatározó
célhatározó	módhatározó
időhatározó	részeshatározó

84. Írj olyan egyszerű mondatot, amelyben az *-n, -an, -en* ragos névszó

módhatározó,
állapothatározó,
fokhatározó!

85. Elemezd a határozós szószerkezeteket aszerint, hogy mi a határozók kifejezőeszköze, és milyen szófajú szó az alaptagjuk!

Ki-ki a maga mesterségét a legjobban tudja.
Rest ember még a pihenésben is elfárad.
A halat úszni tanítja.
Ez nekem se munka, se dolog.
A tiltott almára sokkal többen várnak.
Könnyen jött pénz könnyen elköltődik.
Későn érő alma tovább tart.

86. Foglalj szövegbe egy *-tól, -től* ragos helyhatározót és egy ugyanilyen eszközzel kifejezett eredethatározót!

87. Javítsd ki a következő mondatok hibásan használt állandó határozós szerkezeteit!

1. Feri sokat bánkódik gyenge eredményei fölött. 2. Nem jó szemet hunyni a hibák előtt. 3. Nagyon sóvárogtam iránta. 4. A szomszédoknál valaki érdeklődött utánunk. 5. Óvatosan viselkedett az ellenségei iránt. 6. Nem szeretek vele találkozni, mindig bujkálok előtte. 7. Barátságtalanul viselkedett irántam.

88. Javítsd ki a következő mondatok nyelvhelyességi hibáit!

1. A számolásnál hibát követett el. 2. Osztálytársamnál megállapították, hogy tüdőgyulladása van. 3. Megfázott a fürdésnél. 4. A fiúknál sötét ruha, a lányoknál fehér blúz és sötét szoknya kötelező. 5. Jelen voltál a tárgyalásnál?

89. *Egyhangúan* vagy *egyhangúlag*?
Melyik mondatba melyik szó illik?

Az utcán ..... fütyül a szél.
A család ..... úgy döntött, hogy ebben a hideg időben nem megy kirándulni.
..... múlt el otthon a vasárnap délután.

A jelző

1. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra, majd a kérdőszóval együtt írd be a füzetedbe!

*Nyári **napnak** alkonyulatánál*
*Megállék a **kanyargó** Tiszánál*
*Ott, hol a **kis** Túr siet beléje,*
*Mint a gyermek **anyja** kebelére.*

(Petőfi Sándor: A Tisza)

Emlékezz vissza, mit tanultál korábban a jelzőről!

A jelző olyan mondatrész, amely minőség, mennyiség vagy birtokos megnevezésével bővíti valamely névszó fogalmát.

A jelző a névszó jelentését jobban megvilágítja, árnyalja, gazdagítja, pontosabbá teszi.

A jelzői bővítmény alaptagjával jelzős szószerkezetet alkot, melyben a bővítmény jelző, az alaptag a jelzett szó.

jelző + jelzett szó = jelzős szószerkezet

A jelzők **főnévvel kifejezett mondatrészekhez** kapcsolódnak: az alanynak, a névszói és a névszói igei-állítmánynak, a tárgynak, a határozónak és a jelzőnek is lehet jelzője.

A jelzőt elemzéskor pontozott (.....) vonallal húzzuk alá.
Jelölése: J

Mivel a főnév minden mondatrész lehet, a **jelzős szerkezet alaptagja bármely mondatrész szerepét betöltheti.**

2. Figyeljük meg a jelzős szerkezeteket a következő mondatokban! Elemezzünk!

1. Peregnek a fákról az *őszi* levelek. *(Lévay József)*

Á H$_h$ J$_{mi}$ A

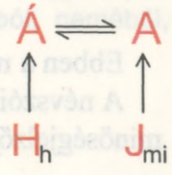

Milyen levelek? – őszi levelek.
A jelző ebben a mondatban az alanyt bővíti.

2. Apám *bölcs* ember volt.

A Jmi Á

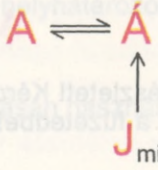

Milyen ember? – bölcs ember.

A jelző ebben a mondatban a névszói igei-állítmány névszói részének a minőségjelzője.

3. Lehunyja *sok* szemét a ház. (*József Attila*)

Á Jme T A

Hány szemét? – sok szemét.
Itt a jelző a tárgy bővítménye.

4. *Sovány* földön silány az aratás. (*Közmondás*)

Jmi Hh Á A

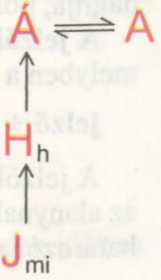

Milyen földön? – sovány földön.
A jelző a határozót bővíti.

5. *Kőrösi Csoma Sándor* a *magyar őshaza* kutatója.

A Jmi Jb Á

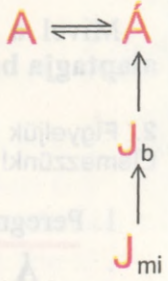

Minek a kutatója? – őshaza kutatója.
Milyen őshaza? – magyar őshaza.

Ebben a mondatban a jelző egy másik jelzőnek a bővítménye.
A névszói állítmányt birtokos jelző bővíti, a birtokos jelzőnek pedig minőségjelzője van.

Jegyezd meg!

Igéhez nem kapcsolódhat jelző, tehát sem az igei állítmánynak, sem az igenévvel kifejezett mondatrészeknek nem lehet jelzőjük a mondatban.

3. Keresd ki a szövegben a jelzőket! Mit fejeznek ki? Írd ki az ellentétpárokat!
Írd ki a szövegből azt a mondatot, amelyben tárgyas szószerkezetek vannak!

Körülülik a csecsemőt, bámulják, egymásnak suttognak:
– Haragos – mondja az apa.
– Szelíd – mondja az anya.
– A szeme fekete – mondja a bakter, ki pálinkával élteti.
– A szeme kék – mondja a kisbéres, ki a konyhában ólálkodik.
– Gyenge – mondja a bába.
– Erős – mondja a papné.
A kisded mintha forgolódnék.
– Ni – mondják egymás után –, a szalmát nézi, a padkát nézi, a vizet nézi, a bort nézi, az arcunk nézi, az éjszakát nézi, a fényt nézi.
Cihelődnek a vendégek. A szülők magukra maradnak ővele.
– Vidám – mondja az apa.
– Szomorú – mondja az anya.
Két ember áll az utcán.
– Szegény lesz – mondja a bakter.
– Gazdag lesz – mondja a kisbéres.
Künn a kapu előtt a két asszony.
– Nem sokáig él, meglátja – mondja a bába.
– Sokáig él, meglátja – mondja a papné, és a tomboló égre tekint.

Kosztolányi Dezső: Petőfi Sándorka

• Képzeld magad a szereplők helyébe! Próbáld kitalálni, hogy milyen életfelfogás következik a szereplők alkatából, életkorából, neméből, foglalkozásából!

A jelző fajtái

A jelző a mondatban valamely dolognak, személynek, fogalomnak a **minőségét** (tulajdonságát), **mennyiségét** (számát) **vagy birtokosát** jelöli meg.

Kérdései: *milyen?, melyik?, hány?, mennyi?, kinek?, minek?* + a jelzett szó.

A jelzőnek négy fajtája van: *minőségjelző, mennyiségjelző, birtokos jelző és értelmező jelző.*

4. Írd ki a versrészletből a jelzős szerkezeteket! Állapítsd meg a szerkezet alaptagjának mondatrészi szerepét!

A távolban a bütykös vén hegyek,
mint elnehezült kezek,
meg-megrebbenve tartogatják
az alkonyi tüzet,
a párolgó tanyát,
völgy kerek csöndjét, pihegő mohát.

József Attila: Téli éjszaka

5. Húzd alá a jelzőt a versrészletekben! Milyen kérdéssel kérdeztél rájuk? Melyik mondatrészt bővítik a jelzők?

Mintha szívemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.

József Attila: A Dunánál

Fejem fölé a csillagok
jeges tüzet kavarnak,
az irgalmatlan ég alatt
hanyattdőlök a falnak.

Pilinszky János: Téli ég alatt

A minőségjelző

6. Húzd alá a jelzős szószerkezeteket a versrészletben!

Elvadult tájon gázolok:
Ős, buja földön dudva, muhar.
Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.

(Ady Endre: A magyar Ugaron)

A minőségjelző élőlények, tárgyak, dolgok tulajdonságát, milyenségét fejezi ki.

Kérdései: *milyen?, miféle?, mekkora?, melyik?, hányadik?*

A minőségjelző és a jelzett szó minőségjelzős szószerkezetet alkot. A minőségjelzős szószerkezet **alaptagja** rendszerint **főnév.** A minőségjelző a jelzett szó előtt áll, mindig ragtalan.

Jelölése: J_{mi} .....

A minőségjelző legtöbbször melléknév, de lehet melléknévi igenév, melléknévi névmás, sőt főnév, főnévi névmás és sorszámnév is.

Elemezzük a mondatot!

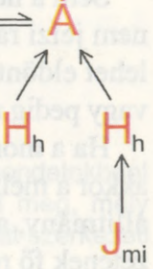

Lefelé botorkált a *rozoga* falépcsőn.

H_h Á J_{mi} H_h

Milyen lépcsőn? – rozoga falépcsőn.

A jelző ebben a mondatban a határozót bővíti.

A minőségjelzős szerkezet alaptagja (*falépcső*) főnév, a meghatározó tag (*rozoga*) melléknévvel kifejezett minőségjelző.

7. Elemezd aláhúzással a következő mondatot! Készítsd el szerkezeti ábráját!

Szeretek sétálni az őszi erdőben.

A minőségjelző kifejezőeszközei:

- **melléknév:** ***szép*** *kép,* ***kedves*** *lány,* ***jó*** *természetű;*
- **melléknévi igenév:** ***adott szó,*** ***cammogó*** *maci,* ***elveszett*** *idő;*
- **sorszámnév:** ***második*** *emelet, az* ***ötödik*** *sorban;*
- **névmás:** ***olyan*** *ember,* ***ez*** *a lány,* ***hányadik*** *sor;*
- **főnév:** ***tanító*** *néni,* ***szomszéd*** *bácsi, a* ***Baradlay*** *fiú.*

Jegyezd meg!

- A minőségjelző a jelzett szó előtt áll.
- A minőségjelzőt nem egyeztetjük a jelzett szóval: *jó tanuló, jó tanulók, jó tanulót, jó tanulóval, jó tanulókkal* stb.

Hogyan különböztetjük meg a **minőségjelzőt a névszói állítmánytól?**

Sem a névszói állítmány, sem a minőségjelző mondatbeli szerepét nem jelzi rag, ezért csak a mondatrészek kapcsolatának elemzésével lehet eldönteni, hogy a mondatban előforduló melléknév állítmány-e vagy pedig minőségjelző.

Ha a mondat alanyára nem a melléknév vonatkozik állítmányként, akkor a melléknév csak minőségjelző lehet. Ha a mondatban nincs más állítmány, akkor a melléknév – az alany mellett – a mondat szerkezetének fő része, vagyis állítmány.

A gyerekek ügyesek. *(Mit állítunk?)*

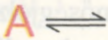

Az *ügyes* gyerekek megnyerték a versenyt.

(Milyen gyerekek?)

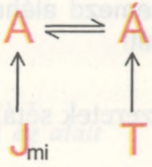

8. Írd ki a jelzős szerkezeteket a következő idézetekből! Állapítsd meg, milyen szófajú szóval fejezzük ki a minőségjelzőt!

Meggyőzött akadály mindég a tett becsét növeli...

Kölcsey Ferenc

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!

Kölcsey Ferenc: Himnusz

Körösfői templom előtt
Háromágú diófa nőtt.
Három ága, hat levele,
Piros a szeretőm neve.

Népdal

9. Elemezd és ábrázold a következő közmondásokat!

Zavaros vízben jó halászni.
Könnyű a meleg kuckóban telelni.
Nem sirat egy rigót a nyár.
Egy fecske nem csinál nyarat.

10. Húzd alá a jelzős szószerkezeteket a *Toldi*ból válogatott mondatokban! Állapítsd meg a szószerkezet tagjainak szófaját! Határozd meg, mely mondatrészt bővítik a jelzők! Készítsd el az első három mondat szerkezeti rajzát!

Megtörölte szépen csillagos bicskáját.
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben.
Csattog a fejér fog vérszopó ínyében.
Egy ilyen testvérre annyi rosszat kenni.
Vagy ki tartja úgy fel azt a hitvány rudat,
Amellyel mutatja e suhanc az utat?

Arany János

A minőségjelző fajtái

A minőségjelző egy tulajdonság megnevezésével konkretizálja, pontosabbá teszi a jelzett szó jelentését.

A minőségjelzőnek három fajtája van:

- minősítő jelző,
- megkülönböztető jelző,
- kijelölő jelző.

A minősítő jelző

A minősítő jelző a jelzett szóval megnevezett fogalom, dolog, élőlény ismertetőjegyét, tulajdonságát jelöli.
Kérdései: *milyen?, miféle?, mekkora?* + a szerkezeti alaptag.

Például: ***szép*** *kezek,* ***afrikai*** *elefánt,* ***okos*** *gondolat,* ***karcsú*** *lányok,* ***síró*** *kisgyerek,* ***eljátszott*** *szerepek*

A megkülönböztető jelző

A jelzett szó jelentéstartalmának bővítése történhet úgy, hogy valamilyen tartalmas jegy hozzáadásával a jelzett szó jelentésköre szűkül. Ilyenkor **megkülönböztető** jelzőről beszélünk: ***idős*** *ember,* ***termetes*** *asszonyság.*

A megkülönböztető jelző olyan szoros kapcsolatban is állhat alaptagjával – általában személynévvel –, hogy majd mindig együtt használjuk őket. Ilyenkor **állandó jelzőről** beszélünk: *a* ***gyorslábú*** *Akhilleusz, a* ***leleményes*** *Odüsszeusz, a* ***sisakrázó*** *Hektor, a* ***bíborszínű*** *tenger.*

Az állandó jelzős szerkezetek tulajdonnévvé válhatnak:
Erős *Ágost,* ***Bíborbanszületett*** *Konstantin,* ***Merész*** *Károly,* ***Hódító*** *Vilmos,* ***Kis*** *Pipin.*

11. Egészítsd ki ezeket a két tagból álló minősítő jelzőket jelzett szóval! Alkoss velük mondatokat! Lehet-e több értelmük?

bátor tekintetű	nyílt tekintetű
izmos testalkatú	kis termetű
jó szándékú	kékes árnyalatú
barna bőrű	fekete bajuszú
görbe hátú	bársonyos tapintású

12. Húzd alá a szövegben a minőségjelzős szószerkezeteket! Állapítsd meg a minőségjelző fajtáját! Elemezd a szerkezet mindkét tagját!

A vágtató sereg a keresztúthoz ért.

Lengő bajuszú, nyílt, bátor tekintetű, barnára sült arcú férfi lovagolt az élen, vállán zászlóként lobogott a párducbőr kacagány, oldalát rézveretes török szablya csapkodta, piros süvegén kócsagtoll.

– Tolnai Ferenc huszárkapitány! – kiáltott fel örömittasan az aggastyán, és meglepő fürgeséggel kiugrott a bokrok mögül. A fiúk nyomában.

Ott robogott el ámuló szemük előtt a bujdosó kurucokból, nyomorgatott jobbágyokból, földönfutó szegénylegényekből, nincstelen pórokból talpra állt dicső fölkelő had...

Hollós Korvin Lajos: A Vöröstorony kincse

13. Milyen állandó jelzők hiányoznak a következő nevek mellől? Egészítsd ki az ismert neveket!

Minta: *Keresztelő Szent János*

Kálmán	Richárd
Péter	Katalin
Bottyán	Mária

A kijelölő jelző

A kijelölő jelző sokban hasonlít a minőség- és mennyiségjelzőhöz, legfőbb szerepe, hogy egy személyt, dolgot vagy tulajdonságot rámutatással vagy megnevezéssel kijelöl a többi közül. Az *első* emelet.

Kérdései: *melyik?, hányadik?* + a szerkezet alaptagja.

Melyikről tudsz többet: *ház* vagy *emeletes ház?*
A kijelölő jelző leszűkíti és konkretizálja a jelzett szó körét.

Szófaja legtöbbször **főnévi mutató névmás, sorszámnév:**
Az a *hon* többé nincs meg. *(Petőfi Sándor)*
Harmadik *nap* a nád megzörrent megette. *(Arany: Toldi)*

A kijelölés történhet:

- tartalmas jegy hozzáadásával: ***Egyik*** *lábad itt, a* ***másik*** *ott;* ***István*** *öcsémhez (Petőfi: verscím);* *Az* ***ötödik*** *pecsét (Sánta Ferenc: regénycím);*
- rámutatással: ***Ezt*** *a lányt választom.*

Jegyezd meg!

- A ***hányadik?*** kérdésre felelő jelző **kijelölő jelző** (a minőségjelző egyik fajtája), nem pedig mennyiségjelző!
- Ha a kijelölő jelző főnévi mutató névmás, akkor egyeztetjük a jelzett szóval: átveszi a jelzett szó toldalékát, sőt még a névutóját is. Például:

ezek *a könyvek,* ***arról*** *a helyről,* ***ezt*** *a virágot,* ***ez után*** *a falu után,* ***a mellett*** *a híd mellett,* ***azé*** *az emberé*

14. Olvasd el a szöveget! Figyeld meg a jelzős szószerkezeteket! Egyeztetjük-e a jelzőt a jelzett szóval?

Az őserdő mellett a szárazföldi állatok igazi paradicsoma a szavanna. A gyéren elszórt fák, bozótos ligetek között magasra nőttek a pázsitfüvek. Ezek a füvek a nagy növényevő állatcsordáknak biztosítottak megélhetési lehetőséget. A szavannához hasonló a mérsékelt égövi erdőtlen síkság, a sztyepp is.

N. Császi Ildikó: Példaszövegek

15. Írd ki a szöveg mondataiból külön az alárendelő és külön a mellérendelő szószerkezeteket! Állapítsd meg, milyen viszony van a mellérendelő szerkezetek tagjai között!

A fáklyák közepett, a kormányrúdnál állt egy izmos, herkulesi alak, föveg nélkül, egy könnyű kabát vetve vállaira. Daliás barna arcára ki ne emlékeznék? E villogó, vakmerő szemekre, mik tudnak a napba nézni és meg nem haragudni, a szénfekete bajusz magasra kondorodva fedezi a büszke, szép metszésű ajkakat, miknek minden szava annyi szívet, lelket szokott meggyújtani, míg a dacos áll határozott gödrével, fényes fekete szakállal van koszorúzva.

Jókai Mór: Kárpáthy Zoltán

16. A következő – páronként felsorolt – jelzős szerkezetek között vannak olyanok, amelyekben a minősítő jelzők „eltévedtek".

régi ház	–	idős bácsi
kerek labda	–	gömbölyű tálca
csekély víz	–	sekély összeg
piros alma	–	vörös versejt
gondtalan közlekedés	–	gondatlan pihenés
keskeny sikátor	–	vékony fal
igazi drágakő	–	valódi barátság
ártalmatlan bárány	–	ártatlan ital
hallatlan remekmű	–	halhatatlan könnyelműség

Jegyezd meg!

A két- vagy több elemű tulajdonnevek megnevező része valójában szintén jelző: *Jókai* Mór, *Madách* Színház.

A mai nyelvszokás ezeket azonban már nem tekinti jelzős szerkezetnek, hanem egységes tulajdonnévnek. Elemzéskor egy szónak számítsd! Kérdése tehát nem *milyen Mór?, milyen színház?,* hanem *ki?, mi?.*

Ha viszont a név megnevező szerepű, akkor kijelölő jelzőnek tekintjük:

Ági néni meglocsolta a virágait.

A mennyiségjelző

17. Olvasd el a verset! Kérdezz a kiemelt szavakra! Határozd meg szófajukat!

Ó, mester! ...
Megérted: ha ***minden*** *más kötés laza,*
Mi még a léthez fűzi ferde, bús
Mikrokozmoszunk ...
Költőm! ...
Tán bús dal lesz, ***kevés*** *fénnyel,* ***sok*** *árnnyal ...*
Néked áldozom koldus kincsem, híven,
E ***gyűszű*** *könnyet ...*

(Tóth Árpád: Invokáció...)

A mennyiségjelző az alaptagban megnevezett dolog mennyiségét, számát jelöli meg.

Kérdései: *hány?, mennyi?* + a szerkezet alaptagja.

A jelző a jelzett szóval jelzős szerkezetet alkot.

Például: ***száz*** *lépés,* ***egy*** *fecske,* ***hetvenhét*** *szoba.*

A mennyiségjelzős szószerkezet alaptagja főnév.

A jelző a jelzett szó előtt áll, ragja nincs.

Jelölése: J_{me} .....

18. Elemezzük a mondatot!

Tenger virág nyílik tarkán körülötte. *(Petőfi Sándor)*

J_{me} **A** **Á** H_m H_h

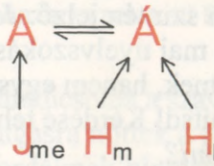

Mennyi virág? – tenger virág.

A jelző itt az alanyt bővíti.

A mennyiségjelzős szerkezet alaptagja (*virág*) főnév, a meghatározó tag (*tenger*) főnévvel kifejezett mennyiségjelző.

19. Húzd alá a versben a jelzős szerkezeteket! Határozd meg fajukat!

Ha csókos szellő szárnyán
hangod zenéje kél,
halott lelkemről árván
lehull a szemfedél.
Belőle csengve-zengve
ezer virág fakad,
s virággal szórja szerte
a Te tavaszodat.

De ha az esti csendben
elnyelnek lent a fák:
valahonnan kiserken
egy fekete virág.
Idéz az alkonyatba
egy könnyes, bús varázst,
s lelkemre szórja lopva
az őszi hervadást.

Wass Albert: Virágok

A mennyiségjelző kifejezőeszközei:

- **számnév:**
  ***Száz** tivornyás hely, ne bomolj (Ady Endre)*
  ***Sok** jó ember kis helyen is elfér.*
  ***Negyed ötkor** telefonálj!*

- **számnévi névmás:**
  ***Valahány** csepp esik rája,*
  ***Annyi** áldás szálljon rája! (Kossuth-nóta)*

- *mértéket, mennyiséget, időegységet jelölő* **főnév** (általában számnévi jelzővel bővítve vagy határozatlan névelős alakban):
  (egy) zsák, csapat, kanál, üveg, bokor, hét, hónap, kiló, méter, liter stb.:
  *Három **bokor** saláta... (Népdal)*
  *Ottan nem egy **hordó** bor áll... (Petőfi Sándor)*

• a *számtalan, számos, összes* **melléknév**, valamint a ***-nyi*** képzős ***melléknév***:

*S oszladozott **számos** apró csoportokra... (Petőfi Sándor)*
*... kívül árok, belül árok. Tíz-tizenkét **ölnyi** mélység...*
(Gárdonyi Géza)

A számokat mennyiségjelzőként kétféleképpen írhatjuk: számmal és betűvel.

A mennyiségjelző sem veszi fel jelzett szava toldalékát, nem egyeztetjük.

20. Keresd meg a jelzős szószerkezeteket a *Toldi*ból vett idézetekben! Állapítsd meg a szószerkezet tagjainak szófaját! Melyek azok a mondatok, amelyeknek minőség- és mennyiségjelzője is van! Írd be ezeket a füzetedbe, és elemezd őket!

Asztalon két öklét egymásra fektette,
Búbánatos fejét arra eresztette.

Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

Nagy erőt érezek mind a két karomban...

Duna szigetében öklelődzik egy cseh...

Királyi fejemhez választalak téged,
S mán kezdve tizenkét lóra jár hópénzed.

Arany János

Jegyezd meg!

• Ha az alaptagnak minőség- és mennyiségjelzője is van, a mennyiségjelző áll legelöl: ***Ötven-ötven** jó leventét... (Arany János)*

• A jelzős szószerkezet tagjai közül a jelzőt hangsúlyozzuk: ***szépséges** királykisasszony, **hétfejű** sárkány*! A költői jelző viszont hangsúlytalan: *kanyargó **Tisza.***

• Az ***egy*** számnév mindig hangsúlyos. Hangsúly nélkül névelő volna!

21. Húzd alá a szövegben a mennyiségjelzőket, és határozd meg a szófajukat!

Apám odaszállatván reám egy pillantást, már tovább nem marconáskodott, hanem elnevette magát. Engem azonban félrevezetni nem lehetett, mert tudtam, hogy csak azért nevet, mivel kicsinek lát. Az igaz lehet, hogy kicsi voltam, de hát időben is csak ahhoz mérve állottam, hiszen a tizenötödik esztendőt csak azelőtt kilenc nappal tőtöttem volt bé. Ellenben apám az ötvenet elrúgta volt már, s mégis csak valami három ujjal lehetett magasabb, mint én.

Tamási Áron: Ábel a rengetegben

22. Írd ki a versrészletből külön a minőségjelzőt és külön a mennyiségjelzőt! Állapítsd meg szófajukat és a minőségjelző fajait is!

Négy nap dörgött az ágyú
Vizakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött.

Fehér volt a világ, szép
Fehér hó este be,
Úgy omlott a piros vér
A fehér hóra le.

Négy hosszú nap csatáztunk
Rettentő vad csatát,
Minőt a messzelátó
Nap csak nagyméha lát.

Mindent megtettünk, amit
Kívánt a becsület ...
Tízannyi volt az ellen,
Győznünk nem lehetett.

Petőfi Sándor: Négy nap dörgött az ágyú...

A birtokos jelző

A birtokos jelző a birtokszóban főnévvel megnevezett élőlény, dolog birtokosát jelöli meg.

Kérdése: *kinek a...?, minek a...?* (azaz *kinek a, minek a valamije, valakije?)* + a hozzá tartozó főnév (a jelzett szó).

A birtokos a birtokos jelző (a szerkezet alaptagja), a jelzett szó a birtok. A birtokon lévő toldalék neve **birtokos személyjel.**

Jelölése: J_b .....

23. Olvasd el a versrészletet! Keresd ki a jelzőket!

Süvegemen nemzetiszín rózsa,
Ajakamon édes ***babám*** *csókja;*
Ne félj, babám, nem megyek világra:
Nemzetemnek *vagyok katonája.*

(Arany János: Nemzetőr-dal)

A verssorokban kiemelt jelző és a jelzett szó a következőképpen kapcsolódik egymáshoz:

babám		*csókja*	
birtokos		birtok	
birtokos jelző	+	jelzett szó	= birtokos szerkezet

Kérdezzünk a kijelölt szavakra!

kinek (a csókja?)	*babám*	csókja
minek (a katonája?)	*nemzetemnek*	katonája
	birtokos jelző	jelzett szó

A birtokos jelző rendszerint megelőzi a jelzett szót, ilyenkor lehet **ragos és ragtalan.**

Ha a birtokos jelző a birtokszó után áll, mindig *-nak, -nek* ragos: *Megkapaszkodtam peremén egy* ***dombnak****. (Babits Mihály)*

24. Elemezzük a mondatot!

Gyepszélén fejérlik Toldi Lőrinc háza. *(Arany János)*

H_h Á J_b A

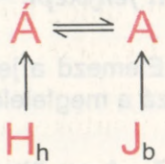

Kinek a háza? – Toldi Lőrinc háza.

A birtokos jelző az alanyt bővíti ebben a mondatban.

A jelzett szó (birtokszó) birtokos személyjelekkel jelzi a birtokviszonyt. Ez a toldalék megmutatja a birtokos személyén és számán kívül a birtok számát is. A *te könyved* szerkezetben a *-d* személyjel arra utal, hogy a birtokos egyes szám második személyű *(te)*, a birtokból pedig (a ***könyv***ből) egy van.

Jegyezd meg!

A birtokos jelzőnek és a részeshatározónak a kérdése is *(kinek?, minek?)*, ragja is *(-nak, -nek)* megegyezik egymással. Ezt a kétféle mondatrészt úgy különböztetjük meg egymástól, hogy elemzéskor az állítmánnyal kérdezünk a részeshatározóra, a birtokos szóra pedig a jelzett szóval.

*Szép nevet adtak a **kislányuknak**. (Kinek adtak?)*

***A kislány** (nak) (a) neve Zsófia. (Kinek a neve?)*

A birtokos jelző ragtalan is lehet, a részeshatározó ragja nem maradhat el.

25. Állapítsd meg, birtokos jelző vagy részeshatározó van az idézetben!

Bús az ősznek hervadása,
Hulló lombok, néma táj:
De az ősznek van varázsa,
Enyészetben méla báj.

Arany János: Juliskához

26. Az alábbi szószerkezetek jelentése nem egyértelmű. Alkoss mondatokat úgy, hogy előbb az egyik, majd a másik jelentés legyen érvényes!

Ili fényképe – Tamás biztatása – Dani látása – János büntetése

27. Elemezd a jelzős szerkezetet az alábbi mondatokban! Készítsd el hozzá a megfelelő ábrázolást!

Hová merült el szép szemed világa? *(Vörösmarty Mihály)*

A rakodópart alsó kövén ültem. *(József Attila)*

Ma láttam a legelső őszi fát. *(Wass Albert)*

28. Keresd meg a versben a jelzős szószerkezeteket! Állapítsd meg fajtájukat és elemezd őket! Írd ki a birtokos szerkezeteket! Milyen mondatrész a birtokszó (az alaptag)?

Hűvös és öreg az este.
Remeg a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bújnak a vének.
Ködben a templom dombja,
villog a torony gombja,
gyors záporok sötéten
szaladnak át a réten.
Elhull a nyári ének,
elbújnak már a vének,
hűvös az árny, az este,
csörög a cserje teste.
Az ember szíve kivásik.
Egyik nyár, akár a másik.
Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég.
Lyukas és fagyos az emlék.
A fákon piros láz van.

Lányok sírnak a házban.
Hol a szádról a festék?
Kékre csípik az esték.
Mindegy, hogy rég, vagy nem-rég,
nem marad semmi emlék,
az ember szíve vásik,
egyik nyár, mint a másik.
Megcsörren a cserje kontya.
Kolompol az ősz kolompja.
A dér a kökényt megeste.
Hűvös és öreg az este.

Weöres Sándor: Valse triste

A birtokos jelző szófaja

A birtokos jelző mindig főnév vagy ilyen jellegű szó:

- **főnév:** *Szépen süt le a hold **Nagyfalu** tornyára... (Arany János);*
- **főnévi névmás, főnévi igenév**, és minden **más szófaj**, ha főnévi értelemben használjuk.

Jegyezd meg!

A **személyes névmást** csak akkor tesszük ki birtokos jelzőként, ha külön hangsúlyt kap:
*Ez az **én** dolgom.* (és nem a tiéd)
*Az **én** szerelmem nem a csalogány... (Petőfi Sándor)*

29. Figyeld meg az alábbi példákat! Milyen formájú a birtokos jelző? Milyen toldalék van a birtokszón? Mit mutat meg ez a toldalék?

a bátyámnak a ceruzája
Kati füzete
az én tollam
a te táskád
Laci barátja
a mackónak a bundája
a kertész munkája
a fának a termése

30. A szövegből írd ki a birtokos jelzőket! Elemezd a tanult szempontok alapján!

A német-labanc gyülevész had gyorsan közeledett. Bősz üvöltés, muskéták durrogása, kelepcébe került asszonyok, leányok sikongása, ablaküvegek csörrenése, viskóajtók roppanása, boroshordók gördülése, égő nádfedelek pattogása volt hallható.

A falu riadt lakossága menekült a Tisza berkei felé.

Hollós Korvin Lajos: A vöröstorony kincse c. regénye nyomán

31. Alkoss birtokos jelzős szószerkezeteket az alábbi összetett szavakból! Figyeld meg a birtokos jelző szófaját és toldalékát!

Minta: *kutyaugatás – kutyának az ugatása*

hajóorvos –
súlylökés –
háztető –
csillaghullás –
hózápor –
népszínház –
ablaküveg –
napkelte –
földrengés –
rigófütty –

32. Keresd ki a jelzős szerkezeteket Arany János versidézeteiben! Állapítsd meg fajukat! Elemezd őket!

Zengettük a jövő reményeit,
Elsírtuk a múlt panaszát;

Letészem a lantot

Dölyfös úri kocsis ül a hintó bakján
Félkezében cifra ostort suhogtatván;

A szegény jobbágy

Hová lettél, hová levél,
Oh, lelkem ifjúsága!

Letészem a lantot

Az értelmező jelző, az értelmező

33. Figyeld meg az idézetek jelzős szerkezeteit!

Ó, ezek a roppant kövek,
Vén ostromtornyok, ***vadak, merevek...***

(Tóth Árpád: Ó, ezek a...)

Madarat,
Nem ***egyet,***
Százat *is meglőnek.*

(Arany János: Mátyás anyja)

Mindkettőben találsz olyan jelzőt, amely megnevez, magyaráz, indokol valamit. Ezek az **értelmezők**.

Az értelmező utólag értelmezi a megjelölt dolgot, személyt minőségi, mennyiségi jegyének, birtokosának vagy a vele azonosított dolognak a megnevezésével.

Az értelmező jelzős szószerkezet sajátosságai

Az értelmező jelzős szerkezet nyelvi megformálása több ponton eltér a többi jelzőétől:

- **megegyezik** a szófaja a többi jelzőével, tehát valamilyen névszó, alapszava is főnév:
  Átjött a szomszédból a *fiú*, az ***idősebbik***.
  Hoztam *krémest*, ***hatot***.

- **különbözik** abban, hogy mindig a jelzett szó mögött áll:
  Megkerült a *könyv*, ***az enyém.***
- **külön hangsúlyozási szakaszt alkot,** ezt írásban a jelzett szótól elválasztó vesszővel jelöljük.
- **mindig egyeztetjük** azzal a szóval, amelyre vonatkozik:
  Letörted a fülét a *vázának*, ***a magasnak***.
  Tedd a virágot a *vázába*, ***a magasba***.

Az értelmező jelzőnek két fajtája van.

Az egyik *a minőség-, a mennyiség- és a birtokos jelző*nek felel meg, ilyenné átalakítható:

Vettem *dáliát, **sárgát*** is. Vettem *sárga dáliát.*
Vegyél *csokit, **sokat.*** Vegyél *sok csokit.*
Elhoztam *a könyvet, **a Laciét.*** Elhoztam *a Laci könyvét.*
Ez a típus tekinthető **értelmező jelzőnek.**

Az értelmező másik fajtája az **azonosító értelmező.** Ebben mind a jelző, mind a jelzett szó általában főnév, és felcserélhetők egymással.

*Marika, **a barátnőm**; a barátnőm, **Marika.***

Az azonosító értelmezős szerkezet azonosítást tartalmazó predikatív szerkezetté alakítható át: *Marika, a barátnőm (meglátogatott) – Marika a barátnőm. (Meglátogatott.)*

De mikor a küszöbön állt *feleségem, **Éva**... (Arany János)*

34. Határozd meg az értelmező jelzők szófaját!

Ki ne ismerné Robin Hoodnak, a sherwoodi erdő nemes lelkű betyárjának a történetét? Az íjászversenyen bebizonyította, hogy ő Anglia legbiztonságosabb kezű lövésze.

Tell Vilmos, a svájci nép legendás hírű szabadsághőse saját fiának a fejéről lőtte le messziről, 80 lépésről az almát.

N. Császi Ildikó: Példaszövegek

35. Alkoss három-három mondatot értelmező jelzővel! Elemezd őket aláhúzással!

36. Kinek a nevét értelmezik (magyarázzák) az alábbi értelmezők?

Minta: *Attila, Isten ostora*

az államalapító
a szigetvári hős
a legnagyobb magyar
a Napkirály
az árvízi hajós
az igazságos
a törökverő

37. Fűzz a szavakhoz értelmezőt, és fejezd be a mondatokat!

Édesanyámat,
Petőfi,
Én,
Az iskolát,
Toldit,
Ungvárt,
Dobó Istvánt,
A hazát,

38. Melyik közismert idegen szó a kifejezések jelzője? Kinek a kínjai? Milyen kínok? Hogyan kérdezel az alábbi kifejezésekre?

kínok (nem szűnő)
arcú (kétarcú)
kardja („hajszálon" függő veszély)
munka (hiábavaló)
csomó (egyszerűen megoldható gond)

39. Keresd ki a versrészletekben a jelzős szószerkezeteket! Határozd meg fajaikat, és elemezd őket!

Elefánt voltam, jámbor és szegény,
hűvös és bölcs vizeket ittam én...

József Attila: Medáliák

Az első szót, a gügyögőt,
az első tanácsot a létnek,
ők kezdték szájba rágni...
A közlegények, a serények.

Illyés Gyula: Ditirambus a nőkhöz

Mesterségem, te gyönyörű,
ki elhiteted: fontos élnem.
Erkölcs és rémület között
egyszerre fényben s vaksötétben...

Nemes Nagy Ágnes: Mesterségemhez

A jelzők elkülönítése a határozói csoporttól

Tipikus elemzési hiba a mennyiségjelző összekeverése a számhatározóval, illetve a birtokos jelző összekeverése a részeshatározóval.

1. A birtokos jelző megkülönböztetéséhez tudnunk kell, hogy a birtokos jelző **névszóval** alkot szószerkeztet:

Gábornak *a* ***kerékpárja*** *régi.*

A mondatot így elemezzük szerkezetileg:

1. alanyi-állítmányi szerkezet: *a kerékpár régi*
A **Á**

A ⇌ Á

2. birtokos szerkezet: ***Gábornak*** *a kerékpárja*
$\mathbf{J_b}$ **A**

A
↑
J_b

2. A részeshatározóról azt kell tudni, hogy **igével** alkot szószerkezetet:

Gábornak ***van*** *kerékpárja.*

Szerkezeti elemzés:

1. alanyi-állítmányi szerkezet: *kerékpárja van*
A **Á**

A ⇌ Á

2. részeshatározós szerkezet: ***Gábornak*** *van*
$\mathbf{H_r}$ **Á**

A
↑
H_r

40. Jelző vagy valami más a kiemelt szó? Elemzés után válaszolj!

A *hatodik* emeleten lakunk.
Kétszáz forint van a zsebemben.
A *legszebb* kislányt kérték legtöbben táncra.
A *legszebb* is lehet *boldogtalan*.
A *jó* munka jutalma az *elégedett* öröm.
A munka *eredményes* és *hasznos*.
Az *ötödiken két* lakás üres.
Melyik *kettőt?*
Nagyon *kedves* vagy!

Összefoglaló gyakorlatok

41. Válaszolj a kérdésekre!

- A bővítmények melyik csoportjába tartozik a jelző?
- Mit fejez ki a minőségjelző?
- Milyen fajtái vannak a minőségjelzőnek?
- Milyen szófajokkal fejezhetjük ki a minőségjelzőt?
- Nevezd meg a birtokos jelzős szószerkezet tagjait, a birtokos jelző szófaját és ragjait!
- Honnan kapta az értelmező jelző a nevét?
- Mi jellemzi az értelmező jelző és a jelzett szó sorrendjét?
- Hogyan egyeztetjük az értelmező jelzőt a jelzett szóval?
- Milyen helyesírási szabály vonatkozik az értelmező jelzős szerkezetre?
- Mit tanultál a jelzők használatának nyelvhelyességi kérdéseiről?

42. Alakítsd át a következő mondatokat úgy, hogy értelmező jelzős szerkezet legyen bennük!

1. Vettem tarka ruhát. 2. Találkoztam egy szőke lánnyal. 3. Újra vár a Dayka Gábor Középiskola. 4. Száz madarat lőnek. 5. Azt a könyvet hoztam. 6. Péter kazettáját kérem.

43. Írj két-két mondatot különböző szófajú birtokos jelzőkkel!

főnév
főnévi névmás
egyéb

44. Keresd ki a szövegből a jelzős szószerkezeteket! Határozd meg a fajtájukat!

Az Afrika száraz, félsivatagos vidékén élő lakosság sokra becsül egy seregélyszerű, barnásszürke madárkát, a mézkalauzt. Ez a madár ugyanis odavezeti őket a vadméhek fészkéhez. A fátlan tájon a vadméhek kaptárja, a sziklahasadék vagy üreg, úttalan helyeken található.

N. Császi Ildikó: Példaszövegek

45. Írj két-két mondatot, amelyben a mennyiségjelző szófaja melléknév és főnév.

46. Alkoss mondatokat az alábbi jelzős szerkezetekből és írjd le! Három mondatnak készítsd el a szerkezeti ábráját!

magyar nyelv, adott szó, első nap, harmatos fű, sötét szem, törött pohár, magas fa, szép ruha, erős kéz, lassú víz

47. Írd ki a mondatokból a mennyiségjelzős szószerkezeteket, és elemezd mindkét tagjukat!

A tudósok csontmaradványokból és különféle egyéb leletekből kikövetkeztették, hogy hatvan millió évvel ezelőtt a bálnák ősei szárazföldi állatok voltak. Négy lábon jártak.

A különböző bálnafajok mérete nagyon eltérő lehet. A kékbálna tömege a 195 tonnát, hosszúsága pedig a 30 métert is elérheti. Magassága négy-öt méter, szélessége három méter. „Apró" szemének az átmérője mindössze 11 centiméter. Az állat nyelve megközelítőleg 400 kilót nyom.

N. Császi Ildikó: Példaszövegek

A jelző fajtája és mondatbeli szerepe	Kérdőszava	Milyen szófaj fejezi ki?	Példák
1. *Minőségjelző* Az alaptag tulajdonságát v. helyzetét jelöli meg. Kijelölést is végez.	*milyen? miféle? mekkora?*	melléknév	*izgalmas film*
		melléknévi igenév	*rekedt hang*
		köznév	*porcelán váza*
		melléknévi névmás	*ekkora hal*
	melyik hányadik?	melléknév	a *hátulsó sor, a kisebik fiú*
		sorszámnév	*az ötödik emeleten*
		tulajdonnév	*Tisza kutyám*
		főnévi mutató névmás	*ezt az utat*
2. *Mennyiségjelző* Az alaptag számát, mennyiségét jelöli meg.	*hány? mennyi?*	tőszámnév és törtszámnév	*ötven botütés, egy negyed kenyér*
		számnévi névmás	*annyi siker*
		köznév	*tenger virág*
3. *Birtokos jelző*	*kinek (a...)? minek (a...)?*	főnév	a *nép szabadságát*
		főnévként használt más szófaj	a *pirosnak az árnyalata*
		névmás	*az ő bátyja*
4. *Értelmező jelző* Utólag értelmezi a megjelölt dolgot. Azonosít.	*milyen? miféle? mekkora?*	főnév v. főnévként használt más szófaj	*Kárpátalja székvárosába, Ungvárra utazom.*

A halmozott mondatrészek

1. Olvasd el a versrészletet! Kérdezz a kiemelt szavakra, és állapítsd meg, milyen mondatrészek!

*Az Ér **nagy, álmos, furcsa** árok,*
*Pocsolyás **víz, sás, káka** lakják.*
*De **Kraszna, Szamos, Tisza, Duna***
Óceánig hordják habját.

(Ady Endre: Az Értől az Óceánig)

Mondatainkban gyakran azonos mondatrészek vannak egymás mellett: két vagy több állítmány, alany, egyenrangú tárgy, határozó vagy jelző.

Az egymással egyenrangú azonos mondatrészeket halmozott mondatrészeknek hívjuk.

Bármely mondatrész lehet halmozott.

- **Halmozott állítmány:**

*A legkisebb fiú kenyeret **kér s majszol**; (Arany János)*

- **Halmozott alany:**

A ***vadludak*** és a ***darvak***
már az égre ékelődnek; (Kányádi Sándor)

- **Halmozott tárgy:**

*Jobban kedveli a **verseket, nótákat,***
Effélét csinálni maga is próbálgat. (Arany János)

- **Halmozott határozó:**

***Zúgva, bőgve** törte át a gátot,*
El akarta nyelni a világot! (Petőfi Sándor)

- **Halmozott jelző:**

*Jön már az **ismerős,***
***széllábú, deres** ősz. (Kányádi Sándor)*

2. Húzd alá a versrészletekben a halmozott mondatrészeket!

Lombot ráz, diót ver,
krumplit ás, szüretel.
Sóhajtoz nagyokat
s harapja, kurtítja
a hosszú napokat.

Kányádi Sándor: Jön az ősz

Fűben, virágban, dalban, fában,
születésben és elmúlásban,
mosolyban, könnyben, porban, kincsben,
ahol sötét van, ahol fény ég,
nincs oly magasság, nincs oly mélység,
amiben Ő benne nincsen.

Wass Albert: Látható az Isten

Sepreget, kotorász,
meg-meg áll, lombot ráz.

Kányádi Sándor: Jön az ősz

A halmozott mondatrészek többnyire **azonos szófajúak**. Tagjaikhoz rendszerint **azonos viszonyragok** járulnak.

A halmozott mondatrészek **mellérendelő szószerkezetet** alkotnak.

A mellérendelő szószerkezet azonos természetű tagokból áll, például halmozott alanyokból, állítmányokból, tárgyakból, határozókból vagy jelzőkből. (Erről már a szószerkezeteknél tanultatok.)

A mellérendelő szószerkezet tagjai azonos szinten vannak a mondat szerkezetében.

3. Elemezzük az alábbi mondatot!

*Jön már az **ismerős**, **széllábú**, **deres** ősz.*

A mondatban az alanynak halmozott minőségjelzője van.

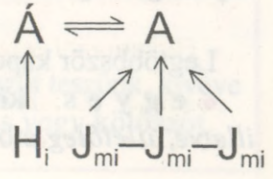

A mellérendelő szószerkezet fajtái

A **párhuzamos** (többtagú) **halmozott mondatrész** tagjainak viszonya szerint három típust különböztetünk meg: **kapcsolatos, ellentétes** és **választó mellérendelő szószerkezetet.**

- **Kapcsolatos** mellérendelő szószerkezet:

  *Ő a **legnagyobb s szebb**... a hajnali csillag.* (Arany János)

- **Ellentétes** mellérendelő szószerkezet:

  ***Szép**, de **drága** ez a ruha.*

- **Választó** mellérendelő szószerkezet:

  *Zörgős héjú **borsót** vagy **babot** szemelget.* (Arany János)

A párhuzamos (többtagú) **halmozott mondatrészek tagjai általában felcserélhetők.**

4. Húzd alá a szövegben a halmozott mondatrészeket! Határozd meg mondatrészi szerepüket és fajtájukat!

Egyszerre megtelt néptömeggel minden utca: őrjöngő, gyönyörtől ittas, tomboló néptömeggel. Agg, gyerek, férfi, nő, úr, napszámos, ismerős, ismeretlen ölelte, csókolta egymást, zokogott, kacagott, kérdezett, válaszolt, éljenzett, kiáltozta teli torokból, tele szívből a haza szent nevét. Minden ablak egyszerre felnyílt; minden ablak tele lett mosolygó angyalfőkkel, örömükben könnyhullató, fájdalmukban nevető hölgy arcokkal.

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

1. **A kapcsolatos** viszonyú tagokat a hasonlóság, azonosság alapján teljesség, kiegészítés céljából kapcsoljuk egymáshoz.

Legtöbbször kapcsolatukat kötőszóval jelöljük:

- **egyes kötőszókkal**: *és, s, meg, sőt, továbbá, valamint, illetve, illetőleg* stb.

- **páros kötőszókkal:** *is ... is, sem ... sem; ne(m)csak... hanem... is; hol ...hol, mind ... mind; részben...részben; részint... részint stb.;*
- **kötőszó nélkül:** *Csapot, papot, mindent felejtett Csokonai Vitéz Mihály. (Petőfi)*

Jegyezd meg!

Több tag esetén a kötőszót általában az utolsó tag elé tesszük, stilisztikai célból azonban, nyomósítás kedvéért a kötőszót minden tag előtt megismételhetjük:

Olyan furcsák és távoliak:
Átok, zsoltár, panasz és ének.

(Ady Endre: Új könyvem fedelére)

Most tél van és csend és hó és halál.

(Vörösmarty Mihály: Előszó)

2. Az **ellentétes** viszonyú tagok logikai kapcsolatuk alapján szembeállító és kizáró viszonyban lehetnek. A viszonyt általában **kötőszó** jelöli: *de, mégis, mégsem, hanem (de);* ritkábban: *csakhogy, mindamellett, mindazonáltal* stb.

3. A **választó** viszonyban álló tagok érvénye vagylagos. Két típusa van: a kizáró és a megengedő választó csoport.

Kötőszavaik: *(a)vagy, vagy...vagy, akár...akár.*

A kizáró választó viszonyban lévő tagok jelentése gyakran ellentétes, érvényességük vagylagos: *Azt sem tudta, sírjon vagy vigadjon.*

A megengedő választó viszony tagjai nem zárják ki egymást, közülük egyszerre akár több is érvényes lehet: *Nyolc vagy tízéves lehetett.*

Jegyezd meg!

A halmozott mondatrészek közé általában vesszőt teszünk, kivéve az ***és, s, meg*** kötőszókat, valamint a nem páros *vagy* kötőszót.

A **nem párhuzamos** (nem többtagú) **halmozott mondatrész** tagjainak viszonya szerint **következtető, magyarázó és megszorító mellérendelő szószerkezetet** különböztetünk meg.

A nem párhuzamos (nem többtagú) mellérendelő mondatrészek egymással közvetlenül logikai viszonyban állnak, tehát nem cserélhetők fel, így természetesen páros kötőszavaik sincsenek; a mellé- és alárendelések határain állnak.

Három típust különböztetünk meg:

1. A **megszorító** ellentétes utótagú szerkezetben a második tag jelentése az elsőét korlátozza. Leggyakrabban a halmozott jelzők vagy határozók között fordul elő.
   Gyakori kötőszavai: ***de, mégis***.
   Lassan ment, ***mégis*** *haladt.*

2. A **következtető** utótagú szerkezet leggyakoribb kötőszava a ***tehát***:
   A dolgozók és a vezetők, ***tehát*** *az egész üzem ott volt.*

3. A **magyarázó** utótagú szerkezet kötőszavai ***ugyanis, azaz:***
   Egy könnyű, ***ugyanis*** *egyszerű feladatot oldott meg.*

5. Keresd meg a *Szózat* soraiban a mellérendelő szószerkezeteket, és állapítsd meg, milyen mondatrészek vannak halmozva!

Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált.

Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Vörösmarty Mihály

6. Nevezd meg a következő mellérendelő szószerkezet fajtáit!

tűzzel, vízzel
a múltat és a jelent
élve vagy halva
ma is, holnap is
lázasan vagyis betegen
nagy, de gyenge
szép, azért kényes
nehéz, ugyanis bonyolult

7. Húzd alá az idézetekben a szószerkezeteket! Határozd meg mondatrészi szerepüket és szófajukat! Mondd meg, milyen viszony van a halmozott mondatrészek tagjai között!

Elmentek már a madarak, a fecskék,
csak mi maradtunk itt: én és az ősz.
Szép álmomat a lelkemből kilesték,
csapongó vágyaim: hogy visszajössz.

Wass Albert: Őszi dal

Testemnek tüzét csillapítsd,
Tisza és Duna.

Vári Fábián László: Ady alkonya

A *szép*, a *jó*, a *hasznos* ... az élethez áll.

Illyés Gyula: Ars poetica

Mit nekem, te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Petőfi Sándor: Az Alföld

8. Gyűjtsetek olvasmányaitokból két-két mondatot a mellérendelő szószerkezet mindegyik fajtájához!

Összefoglaló gyakorlatok

9. Válaszolj a kérdésekre!

- Mi a halmozott mondatrész?
- Milyen mondatrészeket halmozhatunk?
- Mi a mellérendelő szószerkezet?
- Mondd el a halmozott mondatrészekre vonatkozó központozási szabályokat!
- Sorold fel a párhuzamos (többtagú) halmozott mondatrészek fajtáit!
- Milyen viszony lehet a halmozott mondatrészek között?
- Milyen viszony lehet a nem párhuzamos (nem többtagú) halmozott mondatrészek tagjai között?

10. Alkoss olyan mondatokat, amelyekben halmozva van:

a névszói-igei állítmány névszói része;
a főnévi igenévi alany tárgya;
az igei állítmány tárgya.

11. Alkoss mondatokat az alábbi halmozott mondatrészekkel! A mondat mely szavát bővítik?

fiúk, lányok; Péter, Panna, Katica; zöldje, sárgája, kékje; táncolt, dalolt; kövér, pirospozsgás; hegyet, völgyet, folyót; kódorog, szédeleg; eszik, iszik;

12. Írd be a füzetedbe a mellérendelő szószerkezetek jellemző kötőszóit! Alkoss egy-egy mondatot a kötőszók valamennyi fajtájával!

kapcsolatos
ellentétes
választó
következtető
magyarázó

A megszólítás

A megszólítás önálló, szervetlen része a mondatnak. Mindig vesszővel különítjük el a mondat többi részétől:

*Gyere ide, **Jóska**!*
*Megcsináltad már, **Kati**, a leckét?*

Jegyezd meg!

A megszólítás soha nem mondatrész, nem elemezhető alanyként!

Aludj el szépen, kis Balázs!

állítmány — megszólítás
alany: *te*
Ki aludjon el? Te. — tagolatlan mondat

A személyes névmás hiánya nem számít szerkezeti hiánynak, mert a magyar nyelvben hangsúlytalan helyzetben nem tesszük ki a személyes névmást. *Zsófi, figyelj* (te) az órán.

1. Keresd meg a népdalcímekben az állítmányt! Mi fejezi ki mindegyikben a határozott alanyt?

Állj be, Berci, katonának!
András, András, ne aludjál!
Édesanyám, be szépen felneveltél!
Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok!
Bányászlegény, jól megrakd a csillét!

2. Ki kit szólít meg a következőképpen:

– Legyen szíves, kisasszony, adjon egy számmal nagyobbat!
– Öcsi, ne tolakodj!
– Segíthetek, nénike?

3. Tedd ki a következő mondatok mondatközi és mondatvégi írásjeleit!

Édes fiam vidd ki a kutyát a szobából
Ezt kislányom már mondtam egyszer
Pannikám mikor jössz haza
Hát Péter ez nem volt szép dolog
Éva tegnap színházban voltál

4. Alakítsd át az alábbi mondatokat a példa szerint, majd elemezd a mondatpárokat!

Zsófi figyel az órán. — Zsófi, figyelj az órán.

A ⟹ Á — (A) ⟹ Á
(te)

Éva mesél Tibikének.
A fiúk labdáznak a téren.
Sanyi nem szól semmit.

5. A megszólítás „összefügg" a köszönéssel. Melyik megszólítást melyik köszönéssel együtt használhatjuk?

Megszólítás	Köszönés
öregem	Tiszteletem!
kisasszony	Viszlát!
drágám	Kézcsókom!
uram	Szia!
bácsi	Szervusz!
öcsi	Jó napot!
magácska	Kezit csókolom!
nagyságos asszony	Viszontlátásra!
néni	Pá!
fiúk	Csao!
asszonyom	Helló

aranyom	Jó reggelt kívánok!
mester úr	Csókolom!
szívem	Adjon Isten!

6. Írd ki a szövegből azokat a mondatokat, amelyek megszólítást tartalmaznak! Állapítsd meg a mondatok fajtáit!

Nem félt neki megmondani, hogy ő a legkedvesebb gyermeke mind a három között.

– Ugye, velem jössz, fiam?

– Anyám, veled megyek.

– Téged nem bocsátlak harcolni; te velünk maradsz. Vigasztalónk leszesz. Én azt akarom, hogy te élj; én azt akarom, hogy te boldog ember légy. Ugye, megengeded nekem, hogy én azt remélhessem, hogy te boldog ember fogsz lenni?

Jókai Mór: A kőszívű ember fiai

7. Keresd meg az idézetekben azt a mondatot, amelyben megszólítás van!

Ülj, hitvesem, ülj az ölembe ide!
Ki most fejedet keblemre tevéd le,
Holnap nem omolsz-e sírom fölibe?

Petőfi Sándor: Szeptember végén

A kedvedért, pajtás, hát csak már megteszem,
Szólt kibékülve a tatár fejedelem,
De még meg is írta az úti levelet,
Hogy senki se bántsa a magyar sereget.

Arany János: Toldi

Összefoglaló ismétlés

1. Olvasd el a szöveget!

A LÉPKEDŐ FENYŐFA

Nagy Zoárd a lépkedő fenyőfa ... Azt kérte annak idején egy tündértől, hogy engedje őt vándorolni. Nem akar örökké egy sziklás hegyoldalban állni egy tölgy meg egy bükk szomszédságában, örökké ugyanazt a völgyet nézni, ugyanazt a folyót. „Pedig nincs annál szebb – mondta neki a tündér –, mint háromszáz évig nézni egy völgyet. Egy percig nézni nem érdemes, húsz év nagyon kevés rá, de háromszáz év... az igen!" De Nagy Zoárdnak aztán beszélhetett! „Jól van – mondta a tündér –, mehetsz!" Na el is indult Nagy Zoárd. Megjárta a sivatag homokját, a tengerek partjait, szigeteken járt, délszaki földeken, jéghideg északon. Talán nincs is olyan hely, ahol Nagy Zoárd ne járt volna. Igen ám, csakhogy egyszer elkezdett sajogni a szíve. Újra látni szerette volna a völgyet, a folyót, szeretett volna elbeszélgetni a tölggyel és a bükkel. Fogta magát, hazament. Van lába, megtehette. Otthon aztán úgy érezte, hogy ez nem ugyanaz a völgy, nem ugyanaz a folyó, s a tölgy se meg a bükk se ugyanaz. „Ez nem ugyanaz a hely, ahol születtem!" – kiáltotta, és nekivágott a világnak, hogy megkeresse azt a völgyet, azt a folyót, azt a bükköt és azt a tölgyet. Járt, járt körbe a világban örökké, szakadatlan. De hogy találta volna meg, amit keresett?!

Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő c. műve nyomán

- Melyik szövegfajtához tartozik az idézet?
- Keress benne leírást!
- Az értekező stílus milyen elemei találhatók benne?
- Elemezd a szöveget a kommunikáció célja szempontjából!
- Elemezd a szöveget szerkezetileg!

- Monológ vagy dialógus a szöveg?
- Milyen a szöveg a szereplők szemszögéből nézve: tervezett, vagy spontán? Milyen az író szempontjából?
- Elemezd a szöveg mondatait szerkezetileg!
- Elemezd a mondatokat tartalmilag, a beszélő szándéka szerint!
- Keress a szövegben állító és tagadó mondatokat!
- Keresd ki a mondatokból a tárgyas, a határozós és a jelzős szószerkezeteket! Elemezd őket!
- Keress benne halmozott mondatrészeket!

2. Olvasd el a három gyakorlatot! Melyiknek a szövege nem igazi szöveg? Miért nem? Mi kell ahhoz, hogy az egymás mellett álló mondatok szöveget alkossanak?

CSUTAK A MIKROFON ELŐTT

– Pazár! – kiáltott utána Csutak.

De Pazár akkor már eltűnt a vízben. Úszónadrágos fiúk rohantak Csutak felé, s körbetáncolták.

– A Csutak! Na né, a Csutak!

– Mi volt veled? Nyaraltál?

– Vetkőzz már! Mit ácsorogsz itt?

Mándy Iván

FARKASKALAND

Ödön elhajítá a kilőtt pisztolyt, s előrántá a handzsárt.

Nem volt szabad hasztalanul elvesztegetnie lövéseit.

A negyedik, a vén ordas, midőn közel ért ellenfeléhez, megtorpant, és lesütötte fejét.

Leonin látta mndkettőjüket, s nyugodtan fúrta a lyukat korcsolyája szíján.

A farkas ott nyúlt el a jégen, összeszúrva, vágva, s tajtékzó fogait csattogatta össze végvonaglásában.

*Jókai Mór: A kőszívű ember fiai*ból

A HAZA

Néhány mező vagy domboldal, amit talán csak a vonatablakból láttunk; egy-egy kép, szobor és regény; egy budapesti utcaszöglet; néhány Vörösmarty- vagy Ady-strófa; egy-egy nagyon régi népdal a legújabb gyűjtésekből; színehagyott ruhájú, csendes parasztok és félmeztelen, külvárosi gyerekek, akiket szavak nélkül is megértünk; az alanyi és tárgyi ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, melyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk, amitől nem tudunk, és nem is akarunk megszabadulni, és amit a legtöbbször meghamisított, leggyakrabban félrehangsúlyozott szóval így szoktak jelölni: haza.

Bálint György

- Elemezd a fenti feladat első szövegének mondatait a beszélő szándéka és szerkezete szerint!
- Állapítsd meg az első és harmadik szöveg fajtáját! Jellemezd sajátosságaikat!

3. Bizonyítsd be a következő szöveg alapján, hogy a nyelvnek nem csak a gondolatközlés, hanem a gondolatrejtés is funkciója!

DÖMDÖDÖM

...Dömdödöm egyszer nagyon megszeretett valakit. Igen megörült, te is tudod, mennyire megörül az ember annak, ha megszeret valakit. El is indult Dömdödöm, hogy majd odaáll az elé a valaki elé, és azt mondja: szeretlek. Igen ám, de útközben látott két asszonyt. Éppen azt mondta az egyik a másiknak: „Én igazán szeretem magukat, de ha még egyszer átjön a tyúkjuk a kertembe! ..." Mi az, hogy „de ha még egyszer" – gondolkozott Dömdödöm –, akkor már nem fogja szeretni? Aztán jobban odanézett, s akkor ismerte meg a két asszonyt. Világéletükben gyűlölték egymást. „Ejha!" – mondta Dömdödöm, és odaért a templomtérre. Ott éppen egy zsinóros zekés poroszló püfölt egy rongyos gyereket. „Én szeretem az embereket – ordította a poroszló, és zitty! a somfa pálcával –, de azt nem tűrhetem...!" – óbégatta a poroszló, és zutty! a somfa pálcával. „Már megint ez a szó, már megint

ez a szeretni szó!" – mormogott Dömdödöm, és elgáncsolta a poroszlót, s amíg őkelme feltápászkodott, ő is meg a rongyos gyerek is kereket oldott. S úgy futás közben fülébe jut egy beszélgetésfoszlány. Egy fiú éppen azt mondja a másiknak: „Én a világon a legjobban a pirított tökmagot szeretem." Erre már igazán elkeseredett Dömdödöm, de ez nem volt elég, mert akkor meghallotta, ahogy a ligetben egy lány azt mondja egy fiúnak: „Én igazán szeretlek." „Mi az, hogy *igazán?!* – háborgott magában Dömdödöm. – Akkor talán olyan is van, hogy nem igazán? Ha nem igazán, akkor az már nem is szeretet. S ha szereti, akkor miért kell hozzá az az igazán? Vagy szeret valakit az ember, vagy sem." S akkor elgondolkozott ezen a *szeretni* szón. Mit is jelent igazából? Mit jelentett annak az asszonynak a szájából? Mit a poroszlóéból? Mit a tökmagevő fiúéból és mit a ligetbeli lányéból? Mit? De már akkor oda is ért ahhoz, akit megszeretett. Megállt előtte, rápillantott, és azt mondta: „Dömdödöm." Azóta se hajlandó mást mondani, csak ennyit, hogy dömdödöm.

Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő

- Hogyan értelmezik a *szeretet* szót a szöveg szereplői:
  - a veszekedő asszonyok,
  - a gyermeket verő poroszló,
  - a pirított tökmagot dicsérő fiú,
  - a ligetbeli lány!
- Találjátok ki, mit jelenthet ez a szó Dömdödömnek!

4. Tedd tagadóvá a következő mondatokat kettős tagadással!

Mindenki felköszöntötte a huszadik születésnapján.
Valaki bejött a szobába.

5. Tedd tagadóvá a következő mondatokat hármas tagadással!

Valaki mindig elárulta a titkunkat.
Mindenki örökké csak veled kötekszik.
Mindenki mindig okosabb akar lenni nála.

6. Keresd ki a versrészletből a szószerkezeteket, és elemezd a tanult módon!

A legkisebb fiú kenyeret kér s majszol;
Üszköt csóvál néha: tűzkígyókat rajzol.
Olvas a nagyobbik nem ügyelve másra:
E fiúból pap lesz, akárki meglássa!
Legalább így szokta mondani az apjok,
Noha a fiú nem imádságon kapkod:
Jobban kedveli a verseket, nótákat,
Effélét csinálni maga is próbálgat.

Arany János: Családi kör

7. Olvasd el az idézetet! Keresd ki belőle a halmozott mondatrészeket!

A nyelv a tudósnak ereklye, a költőnek, az írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver. Vajon nem közös érdekünk-e, hogy ez az ereklye minél tisztább, hogy ez a hangszer minél zengőbb, hogy ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen?

Kosztolányi Dezső

8. Keresd meg a versrészletben az igei állítmányt! Határozd meg módját, idejét, számát és személyét! Állapítsd meg, mit fejez ki jelenéstartalma szerint!

Mienk vagy!
Beszélünk fuldokolva,
ha fakad a sírás,
ha harsan az elv.
Makacs szánkra fegyelmet
izzó jogarral égess,
csak őrizz meg bennünket, édes,
édes anyanyelv!

Vári Fábián László: Illyés Gyula fejfája előtt

Tartalom

Bevezető olvasmány ... 3

Nyelv, szöveg, kommunikáció ... 5

A változó nyelv ... 5
A magyar nyelv változatai ... 6
A csoportnyelvek ... 10
A szövegről tanultak ismétlése ... 11
A kommunikáció célja ... 16
Sikeres és sikertelen kommunikációs kísérletek ... 20
A spontán és a tervezett közlés ... 26
A szöveg szerkezete ... 31
A bekezdés ... 35
A mondattömb ... 38
Anyaggyűjtés, jegyzetelés, vázlatkészítés ... 40
Az elbeszélő szöveg ... 46
A leíró szöveg ... 52
Vita, érvelés, meggyőzés ... 62
A publicisztikai stílus ... 73
Az interjú ... 74
Ismétlés ... 79

Mondattan ... 82

A mondat ... 82
A mondatfajták ... 86
A mondat fajtái a kommunikációs tartalom és a beszélő szándéka szerint ... 86
A kijelentő mondat ... 88
A felkiáltó mondat ... 90
Az óhajtó mondat ... 92
A felszólító mondat ... 94
A kérdő mondat ... 96
Állítást és tagadást kifejező mondatok ... 100
A mondatok csoportosítása szerkezetük szerint ... 104

A szószerkezet ... 111
A szószerkezetek a mondatban ... 113
A szószerkezetek fajtái ... 117
Az alanyi-állítmányi szószerkezet ... 117
Az alárendelő szószerkezet ... 120
Az alárendelő szószerkezet fajtái ... 120
A tárgyas szószerkezet ... 122
A határozós szószerkezet ... 124
A jelzős szószerkezet ... 126
A mellérendelő szószerkezet ... 131
Az egyszerű mondat belső szerkezete ... 140
Az állítmány ... 144
Az igei állítmány ... 146
A névszói állítmány ... 151
A névszói-igei állítmány ... 154
Az alany ... 160
A kitett és az odaértett alany ... 163
A határozott alany ... 166
A határozatlan alany ... 168
Az általános alany ... 170
Az alany és az állítmány egyeztetése ... 175
A tárgy ... 180
A tárgyas szószerkezet ... 181
A tárgy szófaja ... 186
A tárgy ragja ... 188
A határozott és a határozatlan tárgy ... 190
A tárgy fajtái ... 193
A határozó ... 198
Az irányhármasság a határozók rendszerében ... 202
A határozók osztályozása ... 203
A szabad és kötött határozók ... 204
A helyhatározó ... 206
A ragos névszóval kifejezett helyhatározó ... 207
A bel-és külviszonyragok használata ... 209
A névutós névszóval kifejezett helyhatározó ... 211
A képes helyhatározó ... 212

Az időhatározó 213
A módféle határozók 217
A módhatározó 217
Az eszközhatározó 219
A fok- és mértékhatározó 222
Az ok- és célhatározó 224
Az állapotféle határozók 228
Az állapothatározó 228
A körülményhatározó 230
A tekintethatározó 231
A társhatározó 232
Az eredet- és eredményhatározó 234
A részeshatározó 237
Az állandó határozó 239
A jelző 243
A jelző fajtái 246
A minőségjelző 247
A minőségjelző fajtái 250
A mennyiségjelző 254
A birtokos jelző 258
Az értelmező jelző, az értelmező 263
A halmozott mondatrészek 270
A megszólítás 277
Összefoglaló ismétlés 280

Навчальне видання

ЛОТОР-ПЕРДУК Олена Карлівна

УГОРСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
із навчанням угорською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Угорською мовою

Зав. редакцією *А. А. Варга*
Редактор *Я. Б. Пердук*
Коректор *І. О. Петро*

Підп. до друку 30.06.2008. Формат 60x90/16. Папір офс.
Гарнітура Таймс. Друк офс. Умовн. друк. арк. 18,0. Обл.-вид. арк. 17,5.
Тираж 1140 пр. Вид. № 18. Зам. № 99П.

Державне підприємство "Всеукраїнське спеціалізоване
видавництво "Світ"
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.dsv-svit.lviv.ua
e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк ВАТ "Патент"
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
e-mail: patent@uzh.ukrtel.net